

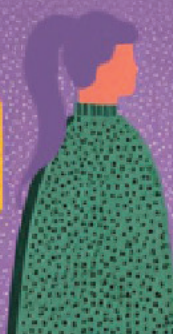
KIPD BULLETIN

Ақпараттық-сараптамалық журнал

№1(7) шығарылым
2025 жылғы сәуір

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ

KIPD BULLETIN

АҚПАРАТТЫҚ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ

АСТАНА, 2025

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Аида Балаева	– ҚР Мәдениет және ақпарат министрі Әлеуметтану ғылымдарының кандидаты Редакция алқасының төрайымы
Нұрбек Матжани	– «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ Басқарма төрағасы Редакция алқасының хатшысы
Мәмбет Қойгелдиев	– ҚР ҰҒА Академигі Тарих ғылымдарының докторы профессор
Раиса Сайран Қадыр	– Steppe & World Publishing баспасының негізін қалаушы және директоры
Жәнібек Арынов	– Назарбаев университеті Мемлекеттік саясат жоғарғы мектебінің ассистент-профессоры, PhD
Эльмира Отар	– Еуразия ұлттық университетінің доценті, әлеуметтанушы, PhD
Бауыржан Серікбаев	– «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ Саясаттанушы, PhD кандидат
Сезім Аубакирова	– «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, мемлекеттік саясат магистрі

МАЗМҰНЫ

1	КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК РӨЛІ: ҰЙЫМ МЕН ҚОҒАМ АРАСЫНДАҒЫ ЫҚПАЛДАСТЫҚҚА ПАРСОНС ТЕОРИЯСЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ЛУМАН ТЕОРИЯСЫ АРҚЫЛЫ ҚАЙТА ҚАРАУ	
	Флорентине Майер, Михаэль Мейер, Кристиан Буркарт және Берта Терзиева.....	4
2	ҰЕҰ-НЫ ТАБЫСТЫ ЕТЕТІН КОРПОРАТИВ ҚҰНДЫЛЫҚТАР. ПОЛЬШАДАҒЫ ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ (ҰЕҰ) ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ	
	Павел Миколайчак.....	32
3	ТЕХНОЛОГИЯ ЖАҒАЛЫҚТАРЫН ЕНГІЗУ БАРЫСЫНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАР ҰШЫРАЙТЫН БАСТЫ КЕДЕРГІЛЕР	
	Мари-Э. Годфруа, Ральф Платтфаут және Бьорн Нихавес	56
4	КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАР МЕН СЕКТОРЛАРДЫ САЛЫСТЫРА ЗЕРТТЕУ: ӨТКЕНГЕ КӨЗ ЖҮГІРТУ ЖӘНЕ БОЛАШАҚҚА БАҒДАР	
	Хелмут К. Анхайер	80
5	ЦИФРЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАР: ӘЛЕМДЕГІ ЕҢ БЕДЕЛДІ ҰЕҰ-ЛАРДЫҢ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫН БАҒАЛАУ	
	Андреа Морено-Кабанильяс, Элизабет Кастильеро-Остио және Антонио Кастильо-Эспарсия	93
6	Ж. АСАНОВА. ЕЛДІҢ ТҮРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ БІРІ – ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ АЗАМАТТАРДЫ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРГЕ ТARTУЫ	
	Сұхбаттасқан Мунира Абулова	118
7	«ҮШІНШІ СЕКТОРДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ БОЛАШАҒЫ» КІТАБЫНА РЕЦЕНЗИЯ	
	Жанар Жақсылықова	126

иллюстрация авторы – Жігер Мұратханов

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК РӨЛІ: ҰЙЫМ МЕН ҚОҒАМ АРАСЫНДАҒЫ ЫҚПАЛДАСТЫҚҚА ПАРСОНС ТЕОРИЯСЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ЛУМАН ТЕОРИЯСЫ АРҚЫЛЫ ҚАЙТА ҚАРАУ

**Флорентине МАЙЕР, Майкл МАЙЕР,
Кристиан БУРКАРТ және Берта ТЕРЗИЕВА**

Мақала жарияланған дереккөз:

Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, Vol. 54(2), 2024

<https://doi.org/10.1177/08997640241241321>

АБСТРАКТ

Коммерциялық емес ұйымдар (КЕҰ) қоғамда маңызды рөл атқаратыны әзелден мойындалған. Дегенмен олар кең ауқымдағы әлеуметтік теориялармен қалай байланысады және КЕҰ мен қоғам арасындағы қатынасты қалай тұжырымдаймыз дегенге қатысты бірыңғай түсінік әлі қалыптаспаған. Осы тақырыпты теориялық тұрғыдан нақтылау мақсатында біз 1959 жылдан 2021 жылға дейінгі аралықты қамтитын, КЕҰ-ның қоғамдағы рөлін жан-жақты талдап, олардың қызмет ауқымы мен ықпалы туралы түсінікті тереңдетуге бағытталған 119 ғылыми жарияланымды жүйелі түрде талдадық. Бұрынғы зерттеулердің көпшілігі шамамен жетпіс жыл бұрын Талкотт Парсонс ұсынған функционалистік көзқарасты жанама түрде ұстанған деген пайымға келдік. Біздің шолу коммерциялық емес ұйымдар қоғамда төрт негізгі рөлді атқаратынын анықтады. Олар – қызмет көрсету, мүдделерді қорғау (адвокация), интеграция және мәдени модельдер қалыптастыру. Парсонс функционализмі шектеулі екенін мойындай отырып, біз неофункционалистік және жүйелік-теориялық әдіснамаға өтуіміз керек деген тұжырым жасадық. Бұл әдіс қазіргі қоғамның алуантүрлі және қайшылыққа толы екенін ескеріп, әлеуметтік функцияларды тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлі, КЕҰ-ның қоғамдық міндеттері, құрылымдық функционализм, әлеуметтік жүйелер теориясы

КІРІСПЕ

Коммерциялық емес ұйымдар (КЕҰ) қоғамда маңызды рөл атқарады. Бұл – ғылыми қауымдастық мүшелерінің көпшілігі келісетін негізгі тұжырым. КЕҰ-лар зерттеле бастаған кезден-ақ олардың әлеуметтік рөлін әртүрлі тәсілдермен жүйелеу ұсынылған (мысалы, Frumkin, 2002; Kramer, 1981; Moulton & Eckerd, 2012; Neumayr et al., 2009; Salamon et al., 2000). Сонымен қатар кейбір зерттеушілер коммерциялық емес ұйымдар осы рөлдерді қаншалықты тиімді атқара алатынына алаңдап келді (мысалы, Eikenberry & Kluver, 2004; Frumkin, 2002). Алайда осы рөлдерге қатысты мәселені тереңірек түсінуге бағытталған эмпирикалық зерттеулер барысында біз қолданып жүрген жіктеулер мәселені толық ашпайтынын түсіндік. Кейбіреуінде (мысалы, Neumayr және басқалар, 2009) бірнеше нақты

рөл көрсетілген, бірақ олар тым қарабайыр, себебі азаматтардың қоғам өміріне араласуы сияқты маңызды аспектілерді ескермеген. Енді бірінде (мысалы, Moulton & Eckerd, 2012) атқаратын рөл өте көп, ал мұндай жіктеу белгілі бір ұйымды талдау кезінде оларды жеке-жеке ажыратуды қиындатады (мысалы, инновация рөлінің шекаралары көбіне түсініксіз болып қалады). Сонымен қатар коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін зерттеу, негізінен, олардың астарында қандай әлеуметтік теориялар жатқанын нақты айта алмайды. Әлеуметтік және экологиялық дисфункциялар күшейіп келе жатқан қазіргідей уақытта осы тұжырымдамаларға қатысты нақтылықтың болмауы айтарлықтай кемшілікке айналды.

Мақалада коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлін эмпирикалық зерттеуді жеңілдету-

ді көздейтін әдеби шолу мен теориялық талдау ұсынылған. Ол үшін біз алдыңғы зерттеулерге қатысы бар, әлеуметтік теорияларға сүйенетін және КЕҰ-ның қоғамға қосқан үлесін жан-жақты, нақты әрі дәл бейнелейтін құрылым ұсынамыз. Ортақ игілік туралы түсініктер әртүрлі интерпретацияланатын заманда ұйымдардың қоғамдағы рөлі де даулы мәселе. Кез келген ғылыми концепция сияқты, рөлдер концепциясы да теориямен диалектикалық байланыста: нақты тұжырымдар – мықты теорияларды дамытудың маңызды құралы, ал тұжырымдардың анықтығы – олардың бастауында тұрған теорияға байланысты (Suddaby, 2010). Сондықтан ұйымдардың әлеуметтік рөлін қоғам теориясы болмаған жерде толық түсіну мүмкін емес. Сөйте тұра коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлдеріне қатысты алдыңғы зерттеулер теориялық негізге сирек жүгінген.

Бұл олқылықтың орнын толтыру үшін біз жүйелі әдеби шолу жүргізіп, бұрынғы зерттеулерді диахрондық және синхрондық тұрғыдан сынап талдадық. Осы талдауды басшылыққа ала отырып, ұйым мен қоғамның өзара байланысына қатысты нақты теорияларды анықтап, жасырын болжамдарды ашып көрсетеміз. Бұл жолда біз мынадай екі бөлімнен тұратын зерттеу сұрағына сүйендік: Бұрынғы зерттеулерде коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлі қалай түсіндірілген? Әлеуметтік теориямен және шынайылықпен үйлестіру үшін болашақ зерттеулерде бұл ұғымды қалай қарастыру қажет?

Біздің әдеби шолуымыз коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлдері туралы зерттеулердің басым бөлігі айқын теориялық негізсіз, бірақ астыртын функционалистік

сипатқа ие екенін көрсетеді. Функционализм – қоғамды әлеуметтік тәртіпті қамтамасыз ету үшін бірге әрекет ететін әрі өзара байланысатын элементтер жүйесі деп қарастыратын әлеуметтанудың бағыты. Ол әрбір элемент бүтін қоғамның қызметіне қалай ықпал ететінін зерттейді. XX ғасырдың ортасында Талкотт Парсонс дамытқан құрылымдық функционализм әлеуметтанудағы басым теориялық бағыттардың бірі болды. Парсонстың пікірінше, қоғам тиімді жұмыс істеуі үшін оның өзі және ішкі жүйелері мынадай негізгі талаптарды орындауы қажет: адаптация – қоғамның қоршаған ортаға бейімделуі; мақсатқа қол жеткізу – ортақ мақсаттарды айқындау және соларға ұмтылу; интеграция – қоғамның құндылықтар мен нормаларды үйлестіруі; жасырын үлгілерді сақтау – уақыт өткен сайын құндылықтар мен нормалардың тұрақтылығын қамтамасыз ету. Бұл талаптар AGIL схемасы ретінде белгілі (Parsons, 1960; Sciortino, 2015). Бүгінгі таңда құрылымдық функционализмнің идеялары коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін зерттеуде көмескі болса да, әлі кездеседі, себебі бұл функционалистік дәстүр қоғамды антропоморфті әрі унитарлы жүйе ретінде қарастыратыны үшін қолданыстан шығып қалған (Giddens, 1979, 211-бет). Құрылымдық функционализм қоғамды қажеттіліктері бар тірі ағза ретінде сипаттайды, ал ұйымдар осы қажеттіліктерді қанағаттандыратын орган дейді. Алайда мұндай көзқарас қазіргі қоғамның алуан түрлі әрі қайшылыққа толы екенін ашып көрсете алмайды. Мысалы, тіпті БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары (SDGs) сияқты әмбебап құрылымның өзінде қайшылықтар мен мүдделер қақтығысы бар.

Сондықтан қоғамның күрделілігін әділ бағалау үшін біз Никлас Луман (1988, 1995, 2019) әзірлеген неофункционалистік әлеуметтік жүйелер теориясын басшылыққа алып, қайта қарастырылған тұжырымдама ұсынамыз. Луман – Парсонстың шәкірті, бірақ ол ұстазының теориясын жан-жақты талдап, қоғамдық тәртіптің баламалы моделін әзірледі. Жүйелік-теориялық қайта қарастыруды ұсыну арқылы біз коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлі туралы бұрынғы түсініктердің пайдалы тұстарын сақтай отырып, Парсонс теориясының шектеулерін айналып өтуді көздейміз. Біз функционалистік теорияларды басқалардан жоғары қойғандықтан емес, «ұйым қоғамда белгілі бір рөл атқарады» деген ұғымның өзі ұйым мен қоғам арасындағы байланысты функционалистік тұрғыдан талдауды қажет ететіндіктен оны қайта қарастырып отырмыз. Қазіргі уақытта әлеуметтік жүйелер теориясы – ұйым мен қоғам арасындағы өзара байланыс интерфейсін түсіндіруге арналған ең жетілген теориялық негіздеме.

Біздің талдауымыз коммерциялық емес ұйымдар ғана емес, сондай-ақ жалпы ұйымдар қоғамды өміршең етуге қалай үлес қосатынын зерттеуді дамытуға бағытталған. Қазіргі әлеуметтану мен экономика теорияларының көбі қоғамның тұрақтылығы немесе тіпті өркендеуі үшін қажетті алғышарттарды толық ашып көрсетпейді. Олар бұл макродеңгейдегі мәселені екінші орынға ысырып, жеке адамдар мен ұйымдардың тәжірибесі мен іс-әрекеттеріне қатысты микро – және мезодеңгейдегі мәселелерді талдауда айтарлықтай жетістікке жеткен. Коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы функциясы туралы зерттеу-

лердің көбі бұл теориялық олқылықтың орнын ұйымдардың әлеуметтік қызметіне қатысты саналы көзқарас ұстана отырып толтыруға тырысты. Алайда мұндай жеңіл көзқарас бізді жаңылыстыруы мүмкін, себебі ол құрылымдық функционализм туралы ұғымды қайта жаңғыртады. Сондықтан біз жаңа жүйелер теориясына сүйене отырып, бұл тұжырымдаманы қайта қарастыруды ұсынамыз. Әлеуметтік жүйелер теориясы – динамикалық және қазіргі қоғамда кең таралған қайшылықтарды ескере отырып, қоғамның өміршеңдігін неғұрлым жан-жақты әрі шынайы қарастыруға мүмкіндік береді.

Біздің ұсынысымыз коммерциялық емес ұйымдардың әртүрлі әлеуметтік жүйеге қосқан үлесін талдайтын жүйелік-теориялық зерттеулермен үйлеседі. Бұл үлес тек экономика және саяси жүйемен шектелмей, ғылым, өнер, дін, құқық, спорт, денсаулық сақтау, білім беру, бұқаралық ақпарат құралдары (Will et al., 2018), сондай-ақ жаңадан қалыптасып келе жатқан тұрақтылық жүйесі сияқты басқа да салаларды қамтиды (Boulanger, 2018). Біз бұл зерттеулерді толықтырып, коммерциялық емес ұйымдардың тұтас жүйе ретінде қоғамға қосқан үлесін талдауды мақсат етеміз.

ӘДІС

Коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөлінің қолда бар топтама-сын толық сипаттау үшін біз Транфилд пен оның әріптестері (2003) ұсынған әдістемеге сәйкес жүйелі әдеби шолу жүргіздік. Бұл зерттеу төрт негізгі ке-зеңнен тұрды (1-суретті қараңыз):

1-сурет. Жүйелі шолу процесі.

1-кесте. Әдебиеттердің алдын ала іріктелуі.

Фрумкин, П. (2002). *Коммерциялық емес ұйым болу: Тұжырымдамалық және саясаттық негіздер*. Harvard Univ. Press. Кендалл, Дж. (2003). *Ерікті сектор: Ұлыбританиядағы салыстырмалы перспективалар*. Лондон: Routledge. Крамер, Р. М. (1981). *Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіндегі ерікті агенттіктер*. Беркли, Калифорния: University of California Press.

Моултон, С., & Эккерд, А. (2012). *Коммерциялық емес сектордың қоғамдық сипатын сақтау: Ресурстар, рөлдер және қоғамдық құндылықтар*. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(4): 656–85.

Ноймайр, М., Мейер, М., Поспишил, М., Шнайдер, У., & Малый, И. (2009). *Әр түрлі коммерциялық емес режимдердегі азаматтық қоғам ұйымдарының рөлі: Австрия мен Чехиядан алынған мысалдар*. *Civil Society in Comparative Perspective*, Emerald Group Publishing Limited.

Саламон, Л. М., & Хельмут, К. А. (1997). *Коммерциялық емес секторды анықтау: Елдер арасындағы салыстырмалы талдау*. Manchester University Press.

Саламон, Л. М., Хемс, Л. К., & Чиннок, К. (2000). *Коммерциялық емес сектор: Ол кімге арналған және қандай мақсаты бар?* 37-том. *Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project* еңбектері, Балтимор: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.

Саламон, Л. М., Соколовски, С. В., & Регина Лист. (2004). *Жаһандық азаматтық қоғам*. 2-том. Kumarian Press, Блумфилд, СТ.

Алдымен, іздеу стратегиясын әзірлеу мақсатында негізгі кілтсөздерді анықтадық. Бұл кілтсөздерді алдын ала таңдалған мақалалар мен кітаптарға сүйене отырып айқындадық, олар зерттеу саласының аясын шектеуге көмектеседі (1-кестені қараңыз). Екіншіден, мәліметтер базасынан құрылымдап іздеу үшін осы кілт сөздерді пайдаландық. Үшіншіден, алдын ала

таңдалған әдебиеттер негізінде бір сатылы «қарлы кесек» әдісін қолдандық. Соңында, «қарлы кесек» әдісі бойынша кері іздеп, сол сәтте табылған басылымдарда келтірілген басқа да орынды мақалаларды қостық.

Біз әдебиеттерді коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөлі, функциялары немесе қосқан үлесі тура-

лы ықпалды еңбектердің негізінде қалыптасқан бастапқы түсінігімізге сүйене отырып алдын-ала іріктелдік. Сонымен қатар тек АҚШ-пен шектеліп қалмай, географиялық тұрғыдан жан-жақты қамтуға және түрлі теориялық көзқарастарды енгізуге тырыстық.

Кілтсөздер бойынша құрылымдап іздеу үшін алдын ала таңдалған әдебиеттерді талдап, негізгі терминдерді анықтадық. Көптеген дереккөз «функциялар» мен «рөлдер» деген сөздерді синоним ретінде қолданған (мысалы, Kramer, 1981; Neumaier және т.б., 2009), бірақ кейбір еңбектерде «мақсаттар» (мысалы, Frumkin, 2002) немесе «қос-

қан үлесі» (мысалы, Kendall, 2003) термині де пайдаланылған. Біз іздеу терминдерін осы кілтсөздерді «коммерциялық емес» ұғымының орныққан синонимдерімен біріктіру арқылы құрдық (2-кестені қараңыз, Maier және т.б., 2016, 68-бет). Әлеуметтік рөлге қатысты барлық іздеу термині тек көпше түрде қолданылды, өйткені мақсатты әдебиет бір ғана рөлді емес, бірнеше рөлді талқылауға тиіс. Іздеу терминдерін 2021 жылғы 7 шілдеде ProQuest дерекқорында қолдандық және іздеуді тек ағылшын тілінде жарияланған, сараптамадан өткен ғылыми мақалалармен шектедік. Нәтижесінде, басында 1 943 мақала табылды.

2-кесте. Құрылымдалған іздеу үшін қолданылған терминдер

Кілт сөздердің бірінші жиынтығы:			
коммерциялық емес рөлдер	коммерциялық емес функциялар	коммерциялық емес мақсаттар	коммерциялық емес үлес
Пайда табуға бағытталмаған рөлдер	пайда табуға бағытталмаған функциялар	пайда табуға бағытталмаған мақсаттар	пайда табуға бағытталмаған үлес
үкіметтік емес рөлдер	үкіметтік емес функциялар	үкіметтік емес мақсаттар	үкіметтік емес үлес
КЕҰ рөлдері	КЕҰ функциялары	КЕҰ мақсаттары	КЕҰ үлесі
ҰЕҰ рөлдері	ҰЕҰ функциялары	ҰЕҰ мақсаттары	ҰЕҰ үлесі
азаматтық қоғам рөлдері	азаматтық қоғам функциялары	азаматтық қоғам мақсаттары	азаматтық қоғам үлесі
үшінші сектордың рөлдері	үшінші сектордың функциялары	үшінші сектордың мақсаттары	үшінші сектордың үлесі
ЖӘНЕ			
Кілт сөздердің екінші жиынтығы:			
коммерциялық емес			
пайда табуға бағытталмаған			
үкіметтік емес			
КЕҰ			
ҰЕҰ			
азаматтық қоғам			
ерікті			
үшінші сектор			

Журналдардағы мақалалармен шектеліп қалмау және іздеудің ауқымын шектемеу үшін біз алдын ала іріктелген әдебиеттерге сілтеме жасаған жа-

рияланымдарды іздеп, Google Scholar жүйесіне жүгіндік. Алайда табылған материалдар саны өте көп болғандықтан, рөлдердің кем дегенде бір сино-

нимін қолданған дереккөзбен шектеп іздеуді шештік. Алдын ала тізімдегі сегіз мақаланың әрқайсысы үшін маңызына қарай сұрыпталған алғашқы 100 нәтижені іріктедік.

Мәліметтер базасындағы іздеу нәтижелерін және қарлы кесек әдісі арқылы табылған дереккөздерді сүзу үшін біз келесі критерийлерді қолдандық:

1. Толық мәтінді және ағылшын тілінде қолжетімді ғылыми жарияланым болу;
2. Коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөліне қатысты болу, яғни олардың қоғам үшін атқаратын қызметін сипаттау (қолданылған терминологияға қарамастан, мысалы: рөлдер, функциялар, қосқан үлес, мақсаттар);
3. Нақты рөлдерді талдау, тек коммерциялық емес ұйымдардың қандай да бір рөл атқаратынын жалпылама атап өтумен шектелмеу;
4. Коммерциялық емес ұйымдардың бүкіл қоғамға тигізетін ықпалын қарастыру, тек жеке адамдарға немесе белгілі бір салаға (мысалы, денсаулық сақтау) ғана бағытталмау;
5. Кемінде екі немесе одан да көп осындай рөлдерді қарастыру.

Осы критерийлерді қолданғанның арқасында іздеу нәтижесі 93 жарияланымға дейін қысқарды. Олардың басым бөлігі – ғылыми журнал мақалалары және бірнеше кітап. Екі автор болып, әдебиеттерді параллель қарап шықтық, алып тастайтын жұмыстар тек өзара келісіммен тізімнен шығарып отырдық.

Соңғы кезеңде біз анықталған әдебиеттерді толық оқып шығып, бір рет

кері «қарлы кесек» әдісін қолданып, алдыңғы іздеу нәтижелерінде табылмаған, бірақ жоғарыда аталған критерийлерге сәйкес келетін маңызды жарияланымдарды қостық. Нәтижесінде тағы 18 қосымша жарияланым енгізілді. Оқырмандар біздің таңдауымыздың дұрыстығын бағалай алады, енгізілген әдебиеттердің соңғы тізімі онлайн қосымшада.

Іріктелген әдебиеттер жинағының түпкі нұсқасы NVivo бағдарламасына жүктеліп, әлеуметтік рөлдерге қатысты қолданылған теориялар мен тұжырымдамаларға сәйкес кодталды. Кодтар индуктивті әдіспен құрылды: яғни, біз мәтіндерді оқып, тиісті үзінділерді мәтіннен туындаған санаттарға бөлдік және бұл санаттарды біртіндеп жоғары деңгейдегі абстракцияларға біріктірдік.

ӘДЕБИ ШОЛУ

Зерттеу сұрағымыздың алғашқы бөлігі – коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлі бұрынғы зерттеулерде қалай түсіндірілгенін анықтау. Осы сұраққа жауап беру үшін біз әдебиеттерге диахронды және синхронды талдау жасаймыз.

ДИАХРОНДЫ ТАЛДАУ

Әдебиетке диахронды шолу коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлі туралы түсініктің уақыт өте қалай дамығанын зерттейді. Біз коммерциялық емес ұйымдарды зерттеудің бастапқы кезеңдерінен бастап, рөлдердің қалыптасуына әсер еткен теориялық негіздерді ашуға ерекше назар аударамыз.

Біз таңдаған зерттеулердің ішіндегі ең алғашқы академиялық жұмыс – Гордон мен Бабчуктің (1959) тұжырым-

дамалық мақаласы. Бұл авторлар Парсонстың (1951) құрылымдық функционализміне сүйене отырып, алғаш рет коммерциялық емес ұйымдардың екі негізгі қызметі барын айтты. Олар – экспрессивті (айқындық) және инструменталды (құралдық). Авторлар коммерциялық емес ұйымдар жеке тұлғаларға қызмет көрсетіп, олардың мүддесін қорғау арқылы инструменталды мақсат атқарады деп тұжырымдады. Инструменталды функциялар айқын функциялар ретінде қарастырылады, ол дегеніміз – коммерциялық емес ұйымдардың қызметінен туындайтын, алдын ала жоспарланған және қоғам кеңінен мойындайтын нәтижелер.

Сонымен қатар коммерциялық емес ұйымдар жеке тұлғалар үшін экспрессивті функция да атқарады, мысалы, олардың әлеуметтік мәртебесін көтеруге ықпал етеді. Бұл экспрессивті функциялар латентті функция ретінде қарастырылады, яғни олар ұйымның жоспарланбаған және кеңінен танылмаған әрекеттерінің салдары саналады. Экспрессивті және инструменталды функциялардың осы маңызды айырмашылығы коммерциялық емес ұйымдарды зерттейтін ғалымдар арасында кеңінен қолданылды (мысалы, Frumkin, 2002; Salamon et al., 2000). Алайда көптеген зерттеу жеке тұлғалар үшін экспрессивті және инструменталды функциялар мен қоғам үшін экспрессивті және инструменталды функциялар арасындағы айырмашылықты нақты ажырата алмады (мысалы, Frumkin, 2002). Кейінгі зерттеулер экспрессивті және инструменталды функциялар ұғымын қабылдағанымен, оларды Парсонстың құрылымдық функционализмімен байланыстыруды тоқтатты. Коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөлін теориялық тұрғыдан негіздеуге алғашқы қа-

дамдар Уейсборд (1977) пен Хансманн (1980) еңбектерінде көрініс тапты. Бұл зерттеулер коммерциялық емес сектордың пайда болуы туралы пікірталастарда маңызды орын алады. Аталған зерттеулер неоклассикалық экономикаға негізделгендіктен, құрылымдық функционализмге тікелей сілтеме жасамайды. Дегенмен, олардың пайымдауында функционал тұрғыдан ойлау элементтері байқалады (Laville & Evers, 2004, 21-бет). Екі ғалым да коммерциялық емес ұйымдардың экономикалық рөлін қызмет көрсетуші ретінде қарастырып, қоғамдағы орнын да осы тұрғыдан түсіндіреді. Уейсборд (1977) үкімет пен нарықтың сәтсіздігі теориясын ұсынады. Бұл теорияға сәйкес, нарық пен мемлекет қамтамасыз ете алмаған жағдайда коммерциялық емес ұйымдар қоғамдық және әлеуметтік маңызы бар игіліктерді (merit goods және collective goods) өндіру міндетін атқарады. Хансманн (1980) келісімшарттық сәтсіздік теориясында (contract failure theory) осы тұжырымды толықтырып, ақпараттық асимметрия жағдайында тұтынушылар бизнес құрылымдарына қарағанда коммерциялық емес ұйымдарға көбірек сенім артады деп түсіндіреді. Оның басты себебі – коммерциялық емес ұйымдардың пайданы бөлуді шектеуі (non-distribution constraint), яғни кірісін меншік иелеріне немесе акционерлерге таратпайтыны олардың сенімін арттырады.

Көрнекті еңбектердің бірі – Крамердің (1981) кітабы. Онда автор коммерциялық емес ұйымдар (КЕҰ) саласын жалпы сипаттай отырып, былай дейді: «Қоғамдық ұйымдардың сипаты, мақсаты мен функциясы туралы пікірталастың көбі ұйымдағы төрт негізгі рөлді қамтиды» (Kramer, 1981, 9-бет). Бұл төрт негізгі рөл – жаңашылдар (vanguards), қорғаушылар (advocates),

құндылықтарды сақтаушылар (value guardians) және қызмет көрсетушілер (service providers). Айта кетсек, Kramer (1981) «функция» ұғымынан әдейі алыстайды, себебі аталмыш термин әртүрлі ғылыми салаларда кеңінен қолданылғандықтан, оның мағынасын нақтылау қиын деп есептейді (Kramer, 1981, 9-бет). Оның орнына функционалистік емес, керісінше, символдық интеракционист немесе когнитив көзқарасқа (Biddle, 1986) негізделген «рөл» түсінігін ұсынады: «Қоғамдық ұйымдардың әлеуметтік тұрғыдан қамту жүйесіндегі позициясына қарай ұйымдағы күтілетін мінез-құлық үлгісі» (Kramer, 1981, 9-бет). Бұл жерде мемлекет КЕҰ-дан нақты мінез-құлық үлгісін күтетін тарап ретінде қарастырылады.

Крамерге (1981) қарағанда, одан кейінгі жұмыстардың көбі басқаша жолмен жүріп, негізінен функционалистік көзқарасты ұстанды. Мысалы, «концептуалды және саясаттық кіріспе» атты ықпалды еңбегінде Frumkin (2002) коммерциялық емес ұйымдардың төрт қоғамдық функциясын екі өлшем бойынша бөліп көрсетеді: (1) сұраныс пен ұсыныс жағы, бұл жерде Уейсбродтың (1977) және Хансманның (1980) сұраныс жағын байланыстырады; және (2) Гордон

мен Бабчуктың (1959) тұжырымдамасына бейімделген құралды және экспрессивті өлшем. Бұл төрт функция мыналар (немесе рөлдер, ол да солай дейді): қызмет көрсету (сұраныс/құралды), әлеуметтік кәсіпкерлік (ұсыныс/құралды), азаматтық және саяси белсенділік (сұраныс/экспрессивті) және құндылықтар мен сенім (ұсыныс/экспрессивті, Frumkin, 2002, б. 25). Фрумкин функционалистік дәстүрді жалғастырып, Уейсбродтың (1977) үкімет/нарық сәтсіздігі теориясын коммерциялық емес ұйымдардың қандай рөл атқаратыны туралы мәселемен байланыстырады (Frumkin, 2002, б. 16). Оның ойынша коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін атқаруы – ең алдымен, ұйымның өміршеңдігін ұзарту үшін мүдделі тараптардың талаптарын қанағаттандыру міндеті (Frumkin, 2002, б. 163). Фрумкин әлеуметтік рөлдердің не екенін және олардың қоғам теориясында қандай орны барын анықтамаған, оның жұмысын ықпалды деуіміздің себебі – функционалистік дәстүрдегі маңызды мәселені көтеруі. Ол еңбегінде коммерциализация, нарықтандыру, сондай-ақ этникалық және діни трайбализм коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін орындауға қауіп төндіруі мүмкін дейді.

3-кесте. «Рөл» термині және оның ықтимал синонимдерінің қолданылу жиілігі

Бұрынғы зерттеулерде қолданылған термин	Термин қолданылған жарияланымдар саны
Рөл (Role)	99
Функция (Function)	76
Үлес (Contribution)	31
Мақсат (Purpose)	12

Соңғы зерттеулер арасында Моултон мен Екерд (2012) жұмыстары коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөлін қарастырудағы маңызды кезең ретінде ерекшеленеді. Авторлар

коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлінің жай-күйін талдап, олардың кеңейтілген тізімін ұсынады (қызмет көрсету, инновация, жеке тұлғаның өзін-өзі паш етуі, әлеуметтік

капитал қалыптастыру, саяси адвокация және азаматтардың қоғам өміріне араласуы), сондай-ақ осы рөлдерді өлшеу индекcін жасайды. Бұрынғы зерттеулер сияқты, олар да әлеуметтік рөлдің нақты анықтамасын бермейді немесе бұл рөлдерді қоғам теориясымен интеграция жасамайды.

СИНХРОНДЫ ТАЛДАУ

Әдебиетті синхронды талдау белгілі бір уақыт шеңберінде көлденең шолу жасауға көмектеседі. Осы тәсіл арқылы біз әлеуметтік рөлдердің екіден (мысалы, Fyall, 2017) онға дейін (мысалы, Diamond, 1994) өзгеріп жүйеленетінін көреміз. Оларды зерделеу арқылы мұндай зерттеулер екі себепке орай құрылымдық функционализммен тығыз байланысты деген әсерді күшейтеді: біріншіден, әлеуметтік рөлдер мен функциялар көбіне синоним ретінде қарастырылады және ол құрылымдық функционализмге тән сипат. Екіншіден, зерттеу саласында рөлдерді түсіну Парсонстың (1951) AGIL схемасына ұқсайды. Төменде осы екі себеп толығырақ қарастырылады.

Рөлдер функциялар ретінде. Зерттеулерде коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін сипаттау үшін салыстырмалы түрде тұрақты терминология қолданылады (3-кестені қараңыз). 99 жарияланымда «рөл» ұғымы кемінде бір рет қолданылған. 76 жарияланымда «функция» термині кемінде бір рет кездеседі. Ал «қосқан үлесі» (contribution) және «мақсат» (purpose) терминдері сирек қолданылады: «Қосқан үлесі» термині 31 жарияланымда кездеседі. «Мақсат» термині 12 жарияланымда ғана қолданылады. Осы терминдерден басқа, зерттеулерде кеңінен қолданылған басқа маңызды терминдер анықталмады.

Қарастырылған жарияланымдардың барлығы дерлік «рөл» және «функция» ұғымдарын синоним ретінде қолданады. Тек бір ғана жарияланым бұл екі ұғымды ажыратып көрсетпейді, ал екі зерттеу (мысалы, Neem, 2006) «мақсат» ұғымын негізгі концепция ретінде қарастырады. Сонымен қатар кейбір жарияланымдар ұйымдардың өзі жариялаған мақсаттары мен олардың қоғам үшін атқаратын нақты рөлі арасындағы айырмашылықты айқын ажыратады. Мысалы, Уоррен (Warren, 2003) «Демократиядағы коммерциялық емес ұйымдардың саяси рөлі» атты мақаласында былай деп жазады:

[М]ақсатқа негізделген схемалар бізге қажетті ақпаратты толық бермейді. Бізге функционалдық жіктемелер қажет. Біз ұйымдардың тек қандай мақсаттарға ұмтылатынын ғана емес, олардың демократиялық жүйедегі нақты әсерін білгіміз келеді. Мысалы, кейбір ұйымдар қоғамға немесе демократияға тікелей қатысы жоқ мақсатты көздеуі мүмкін. Мәселен, діни ұйымдар өз мүшелерін рухани құтқаруды басты мақсат ретінде қоюы мүмкін. Алайда осы мақсатқа ұмтылу барысында мұндай ұйымдар адамдардың қауымдастыққа бірігу дағдысын қалыптастырады. Токвильдің пікірінше, бұл демократияның негізін құрайтын азаматтық әдеттердің бірі (Warren, 2003, 47-бет).

Дегенмен, ұйымдардың өз мақсаттары туралы мәлімдемесі – белгілі бір деңгейде олардың әлеуметтік рөлінің көрсеткіші, бірақ бұл көрсеткіш толыққанды емес (Daniel & Moulton, 2017).

Көптеген ғылыми еңбекте «рөл» мен «функция» ұғымы өзара алмасып қолданылады, ал «қосқан үлесі» (contributions) термині көбінесе коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ)

қоғамға қосқан үлесімен теңестіріледі. Мысалы, Саламон (2003, 11-бет) былай деп жазады: «Рөлдер мен функциялар: экономикалық маңызын есепке алмағанда да, коммерциялық емес ұйымдар ұлттық және қоғамдық өмірге маңызды үлес қосады». Бұл көзқарас функционалистік теорияға тән, өйткені ол белгілі бір нәрсенің қандай мақсатқа қызмет ететінін және қандай мәселелерді шешетінін талдауға бағытталған (Laville & Evers, 2004, 21-бет).

Коммерциялық емес ұйымдар секторынан тыс зерттеулерде ұйымдардың әлеуметтік рөліне сілтеме сирек жасалады. Әлеуметтік ғылымның көбінде «рөл» ұғымы, негізінен, жеке тұлға деңгейінде қарастырылады, яғни белгілі бір адам нақты әлеуметтік рөлді атқарады (мысалы, Biddle, 1986) дейді. Парсонс (1951, 16-бет) «рөл» ұғымын былайша анықтайды: «Бұл – әлеуметтік жүйенің функционалдық маңызы тұрғысынан әрекет етуші тұлғаның басқалармен қарым-қатынастағы атқаратын міндеті». Парсонс әлеуметтік функциялар тұжырымдамасын (бейімделу, мақсатқа жету, интеграция және латентті үлгілерді сақтау) топтық динамикадан алып, оны шағын топтар жиі ұшырайтын мәселелерді төрт функционалдық санатқа бөлген Бейлс (1950) еңбектеріне сүйене отырып дамытқан. Парсонс бұл санаттардың тек топтарға ғана емес, тұтас қоғамға да қолданылатынын анықтады. Ол Бейлспен бірге бірнеше зерттеу жобасын жүзеге асырды. Олардың ішінде америкалық отбасы туралы талдау да бар. Бұл зерттеу Парсонстың консерватив көзқарасымен танылуына ықпал етті (Parsons & Bales, 1955). Отбасы әлеуметтануында Парсонс функциялар мен рөлдер ұғымын бір-бірімен тығыз байланыстырған. Ол ер адамның гендерлік рөлі

бейімделу мен мақсатқа жету функциясын атқарады; әйелдің рөлі қоғамның бірігуі мен латентті үлгілерді сақтауға бағытталған дейді. Парсонс тіпті «функционалдық рөл» терминін синоним ретінде қолданады, мысалы:

[Бұл жерде] «инструменталды-адаптивті» және «экспрессивті-интегративті» функционалдық рөлдер арасындағы айырмашылық көрінеді. Олардың бірі, негізінен (бірақ тек сонымен шектелмесе де), жүйені жақсарту үшін жауапкершілік алып, жағдайға бейімделу мен мақсатқа жету арқылы оны тұтас жүйе ретінде сақтауды көздейді. Ал екіншісі мүшелер арасындағы ішкі мотивациялық шиеленістерді реттеуге және олардың өзара бірлігін нығайтуды көздеп, осылайша интеграцияланған топ қалыптастырады. Әрине, бұл жүйеде көптеген айырмашылық пен ерекшелік бар. Олардың кейбірі кейінірек қарастырылады. Дегенмен, ең жалпы мағынада, барлық қоғамда жыныстық рөлдердің негізгі жіктелу осі – осы (Parsons, 1964/1970, 43-бет).

Бұл цитата Парсонс теориясында «рөл» мен «функция» ұғымдарының қаншалықты тығыз байланысты екенін көрсетеді (дегенмен, бұл екі ұғым арасында белгілі бір айырмашылық бар). Сонымен қатар ол 1960-жылдары Парсонстың беделі не себепті төмендегенін және жас ғалымдардың неліктен әлеуметтік функциялар тұжырымдамасынан алшақтай бастағанын түсінуге көмектеседі.

Қоғамдық рөлдер мен функциялар туралы пікірталастың функционалистік көзқараспен байланысын қарастырылғаннан кейін, енді зерттеулерде сипатталған коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы нақты рөлдеріне назар аударамыз.

4-кесте. Алдыңғы зерттеулерде ұсынылған қоғамдық рөлдердің жиілігі

Рөлдер	Бұл рөлді ұсынған жарияланымдар саны
Қызмет көрсету	112
Адвокация	108
Интеграция	64
Қауымдастық құру (әлеуметтік интеграция)	43
Жүйелік интеграция	37
азаматтардың араласуы (жеке тұлғаларды әлеуметтік жүйелермен байланыстыру)	27
Convenor (әлеуметтік жүйелерді байланыстыру)	18
Мәдени үлгілерді сақтау және өзгерту	62
Азаматтық білім беру	54
Құндылықтарды біріктіру	28
Инновация	37

Төрт негізгі рөл. Зерттеулерді талдау барысында рөл ұғымдары Парсонстың AGIL схемасындағы функцияларға айтарлықтай ұқсас екені анық байқалады. Бұл кесте кез келген әрекет етуші жүйе (мысалы, ұйым немесе қоғам) тұрақтылықты сақтау үшін орындауға тиіс төрт негізгі шартты сипаттайды (Parsons, 1960; Sciortino, 2015). Біріншіден, барлық жүйе бейімделу (A) мәселесін шешуі керек, яғни қоршаған ортаға бейімделу қабілетін меңгеруге міндетті. Ол сирек кездесетін материалдық және символдық ресурстарды иелену, өңдеу және тарату арқылы жүзеге асады. Екіншіден, кез келген жүйе ұжымдық мақсаттарды айқындап, сол мақсаттарға жету үшін ресурстарды жұмылдыруы қажет, яғни мақсатқа жету (G) функциясын орындауға тиіс. Үшіншіден, кез келген жүйе өз элементтері арасындағы қатынастар мен өзара байланысты реттеп, үйлестіруі керек, осылайша тұрақсыздықтың алдын алады. Бұл қажеттілік интеграция (I) функциясы деп аталады. Интеграция функциясына, сонымен қатар, қақтығыстарды басқару да жатады. Төртіншіден, кез келген жүйе латенттілік үлгісін (L) сақтауы керек, яғни нормалар, құндылықтар және мәдениет сияқты тұрақтылық элементтерін қамтамасыз

етуге міндетті. Ол ортақ құндылықтар мен ұстанымдарға адал болу және оларды нығайту арқылы жүзеге асады. Көптеген зерттеу коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлі AGIL құрылымында көрсетілген функциялармен белгілі бір дәрежеде параллель деп түсіндіреді. 4-кестеде әдебиетте анықталған әртүрлі рөлдерге шолу мен олардың аталу жиілігі берілген. Түсінікті болу үшін біз бірдей немесе ұқсас рөлдерді сипаттайтын жарияланымдарды ең кең таралған және жиі қолданылатын рөл атауларымен біріктірдік. Бұл атаулар – бұрынғы зерттеулерде коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлі туралы қалыптасқан ортақ түсініктер. Алайда олардың жиілігі бұл рөлдердің нақты теориялық тұжырымдамасын анықтамайды. Дегенмен бұл шолу коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөліне қатысты негізгі ортақ тұжырымдаманы анықтауға мүмкіндік береді.

Қызмет ұсыну – коммерциялық емес ұйымдардың толық мойындалған әлеуметтік рөлі. Қарастырылған 119 жарияланымның 112-сі осы рөлді атап өтеді. Көптеген зерттеу «қызмет ұсыну» немесе «қызмет көрсету» терминін қолданады.

Бұл рөл AGIL құрылымындағы адаптация (adaptation) функциясына сәйкес келеді. Қоғамдық функция ретінде Парсонстың (1969) теориясы бойынша (сондай-ақ Sciortino, 2015 қараңыз), адаптация – қоғамның қоршаған ортаға бейімделуі үшін материалдық және символдық ресурстарды ұсынуы және бөлуі. Бұған табиғи ортаға бейімделумен қатар жеке тұлғалардың психикалық және физикалық тұрғыдан бейімделуі де жатады. Парсонс бұл функцияны экономикамен байланыстырды, өйткені экономика әртүрлі мақсаттарға арналған тауарларды өндіру және бөлу ісіне маманданған.

Бұл сипаттама қызмет көрсету рөлін коммерциялық емес ұйымдардың тауарлар мен қызметтерді ұсынуының қысқаша анықтамасы ретінде қарастыратын дәстүрлі түсінікпен сәйкес келеді. Сонымен қатар бұл рөл көбіне нарықтың сәтсіздігін өтеу механизмі ретінде қарастырылады (Salamon et al., 2000, 5-бет). Бұл түсінік сондай-ақ Неймаур мен оның әріптестерінің (2009) тұжырымдамасымен үндеседі. Олардың зерттеуінде қызмет көрсету рөлі экономикалық жүйеге бағытталған, себебі ол бағаланатын өнімдер мен қызметтерді өндіруге негізделген.

Коммерциялық емес ұйымдардың қызмет көрсетуге қатысты рөлін тұжырымдауда екі негізгі мәселе бар. Біріншіден, коммерциялық емес қызметті бағаланатын критерий ретінде қолдану екі түрлі мәселе туындатады: Бұл нарықтың сәтсіздігіне ұшыраған тауарларды қамтымауы мүмкін, ал мұндай тауарлар коммерциялық емес ұйымдардың қызметінің маңызды бөлігін құрайды. Немесе, керісінше, кез келген қызметті қамтуы мүмкін, өйткені белгілі бір қызметтің бағалануы оның неоклассикалық экономикалық ойлау шеңберінде қаншалықты

кеңінен қарастырылатынына байланысты. Екіншіден, қызмет көрсету рөлін тауарлар мен қызметтерді ұсыну деп анықтау тавтологиялық сипатқа ие болып, оны басқа рөлдерден нақты ажыратуға мүмкіндік бермейді. Бұл мәселе неоклассикалық экономикалық теорияның кең ауқымды қамтуынан туындайды. Бұл теория тауарларды адамның қажеттілігін қанағаттандыратын кез келген нәрсе ретінде анықтайды, оның ішінде қызметтер де бар (Маршаллдың іргелі анықтамасы туралы қараңыз: Bruni, 2005). Осыған байланысты адвокация (advocacy), интеграция және мәдени үлгілерді қалыптастыру сияқты қызмет түрлері де қызмет көрсету ретінде қарастырылуы мүмкін. Теорияны қайта қарастыру бөлімінде біз қызмет көрсету рөлінің неғұрлым нақты анықтамасын ұсынуды көздейміз.

Адвокация (Advocacy). Адвокация – коммерциялық емес ұйымдардың ең кең таралған рөлдерінің бірі. Бұл рөл қарастырылған 119 еңбектің 108-інде аталған. Алдыңғы зерттеулердің көпшілігінде «адвокация» (advocacy) термині қолданылады. Сонымен қатар саясат қалыптастыру (policy-making), саясатты құру (policy formulation), өкілдік ету (representation), бақылаушы рөл (watchdog) және қоғамның үні (voice) сияқты синонимдер де кездеседі.

Бұл рөл AGIL схемасындағы «мақсатқа жету» (goal attainment) функциясына сәйкес келеді. Парсонстың тұжырымдамасына сәйкес (Sciortino, 2015 еңбегіндегі жинақталған нұсқа), бұл функция қоғамның ортақ мақсаттарға жетуін қамтамасыз етуге бағытталған. Парсонс бұл функцияның бір бөлігін кейде мақсаттарды таңдаумен байланыстырған (Parsons, 1960), ал кей жағдайларда қоғамдар өздерінің құндылықтары мен нақты жағдайына

байланысты белгілі бір мақсаттарға ие деп тұжырымдаған (Parsons, 1969). Қалай болғанда да, мақсатқа жету функциясы – ұжымдық мақсаттарға жету үшін үйлестірілген әрекеттерді басқаруға бағытталған (Sciortino, 2015). Парсонс бұл функцияны «саяси құрылыммен» (polity) байланыстырған, ол тек үкіметтік институттармен шектелмей, саяси саланы кеңінен қамтиды. Ол экономикамен параллель және билікті қалыптастыру мен бөлуді ұйымдастыруға қатысты (Parsons, 1956) функция.

Бұл түсінік қоғамдық саясатқа ықпал етуге бағытталған әрекеттерді қамтитын коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөлін сипаттайды (Moulton & Eckerd, 2012). КЕҰ-лар тек үкіметке ғана емес, сондай-ақ ірі корпорация сияқты басқа да ықпалды субъектілерге әсер етуі мүмкін (Cheah, 2019). Адвокацияның тағы бір тактикасы – билік иелеріне тікелей ықпал етудің орнына, жаңа білім қалыптастыру, ақпарат тарату және кәсіби қауымдастықтар немесе жалпы жұртшылық арасында мәселеге назар аударту арқылы жанама ықпал ету (мысалы, Shier & Handy, 2015). Дженкинстің (Jenkins, 1987, 297-бет) коммерциялық емес ұйымдардың адвокациясына берген классикалық анықтамасы: «Институционалдық элитаның шешімдеріне ұжымдық мүдде үшін ықпал етуші кез келген әрекет». Бұл анықтама адвокация рөлін кеңінен қамтиды.

Интеграция. Коммерциялық емес ұйымдардың интеграция рөлі қарастырылған 119 жарияланымның 64-інде талқыланған. Алайда зерттеушілер интеграцияның әртүрлі аспектілеріне назар аудара отырып, алуан түрлі терминді қолданады. КЕҰ-лардың қауымдастық қалыптастырудағы рөлі кеңінен танылған. Бұл

ұғым КЕҰ-лардың әлеуметтік капиталды дамытуға бағытталған қызметіне (Putnam, 2000), сондай-ақ сенім, өзара көмек және қоғамдағы жеке тұлғалардың инклюзиясын арттыруға қатысты (осы рөл 43 жарияланымда аталған). Сонымен қатар КЕҰ-лардың азаматтық белсенділікті арттырудағы рөлі де жоғары деңгейде мойындалған (27 жарияланым). Бұл ұғым КЕҰ-лардың жеке тұлғалардың ұйымдармен, саяси жүйемен немесе қоғаммен өзара байланысын нығайтуға бағытталған қызметі дегенді білдіреді. Тек 18 жарияланымда коммерциялық емес ұйымдардың үйлестіруші рөлі қарастырылған. Үйлестірушілер әртүрлі ұйымдар мен қоғам секторларын байланыстырып, өзара алмасу жүзеге асатын қоғамдық кеңістік қалыптастырады. Тек кейінгі уақытта зерттеушілер бұл әртүрлі қызметтерді интеграцияның ортақ ұғымы аясында талдай бастады. Мұнда әлеуметтік интеграция (коммерциялық емес ұйымдардың жеке тұлғаларды байланыстыруы) және жүйелік интеграция (коммерциялық емес ұйымдардың азаматтық белсенділікті қолдап, үйлестіруші рөлін атқаруы) арасындағы айырмашылық айқындала бастады (Karner et al., 2023). Қауымдастық қалыптастыру, азаматтық белсенділік және үйлестірушілік Парсонстың интеграция функциясы туралы тұжырымдамасымен үйлеседі. Парсонстың пайымдауынша, интеграция қоғам мүшелері арасындағы қарым-қатынасты реттеуден, бірлік пен тұтастықты нығайтудан, әлеуметтік жағымды нормаларды қолдаудан, сондай-ақ осы нормаларды бақылау мен қақтығыстарды басқарудан тұрады. Парсонс бұл функцияны «қоғамдық қауымдастық» деп атайды (Parsons, 1969, p. 40).

Үшінші секторды зерттеу аясында Ван Тил (Van Til, 2000, xii-бет) Парсонс пен

Поланьидің еңбектеріне тікелей сүйене отырып, экономика бейімделуге, саясат мақсаттарға жетуге, ал «отбасы, көршілестер және қауымдастықтар» латентті үлгілерді сақтауға жауапты деп тұжырымдаған. Осылайша, ол коммерциялық емес сектордың негізгі рөлі интеграция деген қорытындыға келеді. Алайда бұл көзқарас ғылыми қауымдастықта кеңінен таралмаған және өте сирек кездеседі. Лавиль мен Эверс (2004) бұл ұстанымды Поланьи теориясы деп қолдағанымен, біршама ғалым интеграцияны (немесе оның синонимдерін) коммерциялық емес ұйымдардың бірнеше қоғамдық рөлінің бірі ретінде қарастырады.

Мәдени үлгілерді дамыту. Алдыңғы зерттеулер коммерциялық емес ұйымдардың мәдени құндылықтарды, нормаларды және жеке тұлғаның бірегейлігін қайта жаңғыртуға немесе өзгертуге ықпал ететінін толық мойындады. Қарастырылған әдебиеттердің 62 жарияланымы осы тұжырымға сәйкес келетін қоғамдық рөлдерді, әсіресе, Азаматтық білім беру (54 жарияланым), Құндылықтарды білдіру (28 жарияланым) түсініктерін атап өтеді. Бұл рөлдің азаматтық білім беру аспектісі қоғамда жақсы азаматқа тән құндылықтар мен дағдыларды қалыптастыруға бағытталғанын көрсетеді. Коммерциялық емес ұйымдар бұл мақсатқа білім беру шараларын мақсатты түрде ұйымдастыру арқылы қол жеткізе алады. Сонымен қатар азаматтық білім беру құрылымдалмаған түрде де жүзеге асады, яғни адамдар коммерциялық емес ұйымдардың қызметіне қатысу барысында белгілі бір дағдылар мен құндылықтарды игереді. Зерттеулер азаматтық білім беруді көбіне азаттыққа жетелейтін және демократияны қолдайтын жоба ретінде қарастырады. Осы себепті коммерциялық емес ұйымдар көбіне

«демократия мектептері» деп аталады (мысалы, M. Kim, 2017). Алайда кейбір зерттеулер популист немесе авторитар режимдердегі коммерциялық емес ұйымдардың қызметіне назар аударады. Мұндай жағдайларда билікке адал ұйымдар ұлтшылдық немесе діни фундаментализм сияқты құндылықтарды алға тартуы мүмкін (мысалы, Toerpleg және басқалар, 2020).

Керісінше, құндылықтарды білдіру азаматтарға өз ұстанымы мен сенімін жеткізуге мүмкіндік берумен байланысты. Бұл аспект Kramer (1981) енгізген «құндылықтарды қорғаушы» рөлімен тығыз байланысты және оның синонимі ретінде қолданылады. Көптеген зерттеу бұл рөлді тек демократиялық және плюралистік құндылықтармен шектейді. Алайда Kramer (1981, 383-бет) оған кеңірек анықтама беріп, «ерікті, партикуляристік (ерекшеленген) немесе сектанттық құндылықтардың жаңғыртылуын» да қамтиды.

Азаматтық білім беру мен құндылықтарды білдіру Парсонстың латентті үлгілерді қолдау деп аталатын функциясымен сәйкес келеді. Бұл функцияның ішінде ортақ құндылықтарға, нормаларға және бірегейлікке бейілдікті қалыптастыру бар (Parsons, 1960; Sciortino, 2015). Парсонс осы шаблонды сақтаудағы басты рөлді «мәдени жүйеге» негіздеген (Parsons, 1969, 35-бет). Алайда оны тек консервативті тұрғыда қарастырудан аулақ болу үшін біз оның атын «мәдени шаблонды дамыту» деп өзгерттік. Сонымен қатар коммерциялық емес ұйымдардың құндылықтар, нормалар және бірегейлікке қатысты жұмысы көбіне ашық және айқын түрде жүзеге асатындықтан (мысалы, этникалық фольклорды сақтау), біз құрылымдық функционалист Дженсеннің (Jensen, 1976, 64-бет) ұстанымына сүйене оты-

рып, «латентті» деген сипаттаманы алып тастадық.

Төрт негізгі рөлден өзге тағы бірі – инновация. Міне, енді біз әдебиетте кейде талқыланатын, бірақ шын мәнінде бұған дейін төрт рөлдің ажырамас бөлшегі ретінде қарастырылып келуі ықтимал тағы бір маңызды рөл – инновацияға (немесе «авангард», Kramer, 1981) назар аударғымыз келеді. Бұл рөл зерттелген 109 жарияланымның 26-сында аталған. Парсонс инновацияны жеке функция ретінде қарастырмаған, алайда ол AGIL схемасындағы барлық төрт функция қоғамның тұрақтылығы мен өзгерісіне бірдей ықпал ететінін атап өткен (Sciortino, 2015). Осылайша, коммерциялық емес ұйымдар өзінің төрт функционалды саласының бәрінде инновациялық рөл атқара алады.

НЕО-ФУНКЦИОНАЛИСТІК КӨЗБЕН ҚАЙТА ҚАРАУ

Қоғам барған сайын күрделеніп, құндылықтар түрленіп, ортақ мақсат жолында келісім сиреп келеді. Бұл өзгерістер Парсонстың қоғамдағы функциялар туралы түсінігінен айтарлықтай ерекшеленеді. Ортақ құндылықтарға негізделіп, біртұтас мақсаттар төңірегінде біріксе ғана қоғам оларды бірлесе жүзеге асыра алады деген тұжырым қазіргі жаһандық және ұлттық реалимен сәйкес келе бермейді. Кейбір авторитар режимдерде бұл идея бірлікті сақтау мақсатында қарсы пікірлерді басу үшін қолданылатын риторикаға айналған. Осыған байланысты коммерциялық емес ұйымдардың рөлін қарастыруда тек Парсонстың астыртын (implicit) көзқарасымен шектелуге болмайды; керісінше, бұл тақырыпты зерттеуге берік теориялық негіздер қажет. Енді біз зерттеуіміздің екінші бөліміне кө-

шеміз. Мұнда коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлі болашақ зерттеулерде қазіргі әлеуметтік теория мен шынайылыққа сәйкес қалай тұжырымдалуы керек екені қарастырылады.

Жүйелі түрде әдебиеттерге шолу жасау арқылы біз коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлін теориялық тұрғыдан дұрыс тұжырымдауға мүмкіндік барын анықтадық. Қарастырылған зерттеулердің шамамен жартысы КЕҰ-ның әлеуметтік рөлдерін зерттеу барысында нақты теориялық әдістер қолданбаған. Бұл зерттеулер коммерциялық емес ұйымдардың қоғамға қосқан үлесі туралы әртүрлі контексте құнды мәліметтер ұсынғанымен, теориялық негіздің аздығы оларды жалпылама түсінуді қиындатады. Қызмет көрсету және инновация рөлдеріне қатысты талқылауларымыз нақты рөлдер арасындағы айырмашылықтарды айқындау қажеттілігін көрсетті. Сонымен қатар рөлдер жіктелмесінің кеңеюі және қосымша санаттардың көбеюі бұл мәселені одан әрі күрделендіріп, кейбір маңызды рөлдердің зерттеулерде назардан тыс қалу қаупін арттырады. Бұл факторлар коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы әртүрлі рөлдерді қалай орындайтыны және олардың қызметіне қандай факторлар ықпал ететіні немесе кедергі келтіретіні туралы жинақталған білімді жүйелеуге кедергі жасайды.

Қоғамдық рөлдердің табиғаты теориялық тұрғыдан түсініксіз болғанмен, кейбір зерттеулер коммерциялық емес ұйымдардың белгілі бір рөлдерге неге басымдық беретінін түсіндіру үшін теориялық анықтама ұсынады. Жаңа институционализм, ресурсқа тәуелділік теориясы (мысалы, M. Kim, 2017), тарихи институционализм (мысалы, T. Kim, 2008), сондай-ақ әлеумет-

тік тек теориясы (Salamon & Anheier, 1998) осы мақсатта қолданылады. Аталған зерттеулер құнды дерек ұсынғанмен, оларды түсіндіру үшін қолданылатын концепциялар (мысалы, институционалдық изоморфизм, ресурсқа тәуелділік, қоғамдағы әртүрлі топтар арасындағы билік қатынастары) коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін нақты орындауын түсіндіруден гөрі, берік теориялық негіз ретінде қарастырылады. Қолданылатын негізгі теориямен үйлесіп-үйлеспейтініне қарамастан коммерциялық рөлдер бола береді делінеді. Мысалы, жаңа институционализм ұйымдардың қоғамды рационализациялау сияқты әлеуметтік рөлін қалыптастыруда бастапқы нүкте қызметін атқарғанмен (Drori et al., 2009), оның коммерциялық емес ұйымдардың рөлдерін теориялық тұрғыдан қалай түсіндіретіні түсініксіз болып отыр.

Осы контексте біз әлеуметтік рөл тұжырымдамасын қоғам туралы ауқымды теориямен интеграциялауға мүмкіндік жасау үшін оны жүйелік-теориялық тұрғыдан қайта қарастырамыз.

Бұл тәсілдің үш негізгі артықшылығы бар: Әлеуметтік жүйелер теориясы басқа теориялармен оңай үйлеседі, өйткені ол «зиянсыз» теория деп сипатталады (Youssef, 2021). Яғни, бұл теория аналитикалық тұрғыдан нақты сипаттама бергенмен себеп-салдарын түсіндірмейді. Осылайша, әлеуметтік рөлді жүйелік-теориялық тұрғыдан қарастыру арқылы оларды басқа теориялармен біріктіре аламыз, мысалы, белгілі бір ұйымдарда кейбір рөлдер неге басымдыққа ие екенін түсіндіруге көмектеседі. Бұл әдіс коммерциялық емес ұйымдардың қандай рөлді не себепті атқаратынын талдауға, қосымша теориялармен үйлестіре отырып қарастыруға мүмкіндік бере-

ді. Екіншіден, бұл жүйелік теория бұрынғы зерттеулерде коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөлі туралы қалыптасқан консенсусқа сәйкес келеді. Ол Парсонстың AGIL схемасымен айтарлықтай үйлеседі, бірақ оның қайшылықты тұжырымдарын қайта енгізбейді. Ең маңыздысы – бұл теория қоғамның біртекті құрылым емес екенін мойындайды және оның барлық мүшесі ортақ мақсаттарды бірдей көздейді деген жаңсақ болжамнан аулақ. Үшіншіден, жүйелік теория әлеуметтік теориялар саласындағы маңызды олқылықтың орнын толтырады. Құрылымдық функционализмнің шектеулеріне жауап ретінде, көптеген ғалым ұйымдардың қоғамға тигізетін оң әсерін зерттеуге көбірек көңіл бөліп, абстрактілі теориялық талқылаулардан нақты эмпирикалық зерттеу салаларына (мысалы, әлеуметтік әсерді өлшеу) көшуге тырысты. Абстрактілі сұрақтарға қызығушылық танытқан кейбір ғалымдар «Ұйымдар қоғамға қандай үлес қосады?» деген сұрақтан «Әлеуметтік контекст ұйымдарға қалай әсер етеді?» деген мәселеге назар аударды. Алайда жүйелік теория қоғамның жұмыс істеуіне ұйымдардың қалай ықпал ететінін зерттейді (Luhmann, 2012), яғни қоғамның жалпы қызмет етуіне мән береді. Сонымен қатар макро-деңгейдегі үйлестірудің сәтсіздігі бұл қызметті қалай бұзуы мүмкін екенін қарастырады (Luhmann, 1985).

Коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін жүйелік-теориялық тұрғыдан қайта қарастыруды ұсынбас бұрын, екі мәселені алдын ала талқылау қажет (Youssef, 2021). Біріншіден, жүйелер теориясы басқа теориялардан ерекшеленеді, себебі ол эмпирикалық әдіспен тексерілетін гипотезаларды тура ұсынатын ұғымдар арасындағы байланысты постулат

етпейді. Оның күші нақты сипаттамалық талдау жасауында, сондай-ақ зерттеу мәселелерін жаңа қырынан қарастыруға мүмкіндік беретін ұғымдар мен ойлау үлгілерін ұсынуында. Алайда жүйе теоретиктері өз әдісін сын көзбен бағалай отырып (Youssef, 2021), бұл жаңа терминология бұрыннан бар білімді тек басқа сөздермен қайта сипаттауы мүмкін деген қауіптің бар екенін атап өтеді. Сонымен қатар жүйелер теориясы өзіндік күрделі терминологияға ие, бұл саланы білмейтін адамдар үшін түсініксіз. Осыған байланысты екі балама таңдау туындайды: қарапайым тіл қолдану, тек бұл теоретик мамандардың сынына ұшырау қаупін арттырады; күрделі терминологияны сақтау, алайда жаңа зерттеушілер бұл теорияны түсінбей, саладан алыстап кетуі мүмкін. Біз осы екі таңдаудың алғашқысына тоқталамыз, яғни теорияны қарапайым әрі түсінікті жеткізуді жөн көреміз.

Алдағы бөлімде біз ұйымдардың әлеуметтік рөлдері мен (немесе) функцияларын талдауға қатысты жүйелер теориясының негізгі ұғымдарын қарастырамыз. Бұл ұғымдарға функционалдық жіктелу, қоғам, ұйымдар және функциялар жатады.

Қазіргі заманғы қоғам функциясына қарай сараланған, яғни онда экономика, саяси жүйе, ғылыми жүйе және денсаулық сақтау жүйесі сияқты бірнеше дербес функционал жүйе бар. Қоғамның бұлай функциясына қарай саралануына еңбек бөлінісінің қатысы жоқ, керісінше, түсінік кеңейгендіктен солай болды (Will және басқалар, 2018). Әрбір функционал жүйе бір-бірімен екілік кодтар арқылы байланысады, бұл жүйенің табысты немесе сәтсіз жұмыс істеп жатқанын білдіреді. Мысалы: Экономика – төлем жасалды / төлем жасалмады; Саяси жүйе – үстемдік / бағыну; Ғылыми

жүйе – шындық / жалғандық; Діни жүйе – трансценденттілік / имманенттілік. Әртүрлі функционал жүйелер бір құбылысты әр қырынан қарастырады. Мысалы, пандемия: Экономика тұрғысынан қаржылық тәуекел ретінде қарастырылады; Саяси тұрғыдан – биліктің тұрақсыздануына әсер ететін фактор; Ғылыми тұрғыдан – зерттеуді қажет ететін құбылыс; Діни тұрғыдан Гаяның адамзатқа жіберген ескертуі ретінде түсіндірілуі мүмкін.

Жүйелер теориясы тұрғысынан алғанда, қоғам – коммуникация арқылы бір-бірімен байланыс орната алатын тәжірибелер мен әрекеттер жиынтығы (Luhmann, 1981). Осыған байланысты қазіргі қоғам жаһандық сипатқа ие. Әлеуметтік қабаттар бойынша сараланған бұрынғы қоғамдарда бір қосалқы жүйе қалғанынан басым болып, негізгі түсіндіру тетігі қызметін атқарған. Мысалы, пандемия бұрынғы қоғамдарда ең алдымен Құдайдың жазасы ретінде қарастырылған болуы мүмкін. Ал функционал түрде сараланған дәуірде қоғам біртұтас болғанымен, оны әртүрлі функционал жүйелер өз көзқарасы тұрғысынан әртүрлі сипаттайды. Кез келген оқиғаны экономикалық, саяси, ғылыми немесе діни тұрғыдан қарастыруға болады. Осылайша, функциясына қарай саралануы қоғамды әртүрлі және өзара өлшенбейтін көзқарастардан тұратын функционал мультиғаламға айналдырады (Will және басқалар, 2018). Әрбір функционал жүйе өзінің негізгі бағытына жатпайтын барлық мәселені ығыстырады. Қазіргі функционал жүйелер арасындағы «бос кеңістіктерде» қалған кез келген мәселе, мысалы, экологиялық тұрақтылық функционал қоғамның өміршеңдігіне қауіп төндіруі мүмкін (Luhmann, 1985).

Ұйымдар – шешімдерден тұратын әлеуметтік жүйе ретінде қарастыры-

лады. Шешім – баламалар арасынан дәлелді таңдау жасай алады деп есептелетін белгілі бір коммуникация түрі (Luhmann, 2000). Басқаша айтқанда, ұйымдар – ұжымдық субъектілер және олардан рационалды әрекет күтіледі. Ұйымдар бір мезгілде бірнеше функционал жүйеге тәуелді бола тұра, олардың жұмысына үлес қосатындықтан, әртүрлі функционал жүйеден келетін сигналдарды біріктіруге міндетті. Мысалы, тіпті тек қана пайда табуға бағытталған кәсіпорындардың өзі құқықтық жүйенің талаптарына сай әрекет етуі қажет; Қазіргі корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік процестері бизнестің көпфункционалы болуына ықпал етеді (Roth және басқалар, 2020). Коммерциялық емес ұйымдар (КЕҰ) көбіне көпфункционалы немесе басқа теориялық тұрғыдан «гибридті» жүйе ретінде сипатталады. Олар экономика мен саясаттан басқа да көптеген функционал жүйеге сүйенеді және соларды дамытуға үлес қосады (Will және басқалар, 2018). Сонымен қатар КЕҰ-ларға функционал жүйелер арасындағы қауіпті олқылықтарды анықтау және оларды сынға алу міндеті жүктеледі (Simsa, 2003).

Ұйымдар және қоғамның функциясына қарай саралануы деген түсінікке сүйене отырып біз КЕҰ-лардың қоғамда атқаратын функцияларын (немесе синоним ретінде рөлдерін) қайта қарастыра аламыз. Парсонстан айырмашылығы, Луман (1995) функция түсінігін жүйенің басқа бөліктері бүтін құрылымның тұтастығын сақтауға қызмет етуі керек деген талап деп қарастырмайды. Луман функцияны «жүйе мәселесінің» бірнеше балама шешімінің бірлігі немесе бір шешімнің жүйенің бірнеше мәселесін бірдей дәрежеде шешуі деп есептейді (Luhmann, 1995, 53-бет). Парсонс функционализмінде функциялар жүйе

тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін міндетті түрде атқарылуға тиіс делінген. Луман бұл көзқарасты толығымен жоққа шығармайды, бірақ оны жеткіліксіз деп санайды. Оның пайымынша, әлеуметтік жүйені өмір сүруі мен ыдырауы түсіндіруді қажет ететін құрылым ретінде емес, уақытша элементтерден тұратын коммуникация тізбектері ретінде қарастыру қажет. Әлеуметтік жүйенің өміршеңдігін анықтайтын оның құрылымдарының сақталуы емес, коммуникация ағындарының жалғасуы.

Қазіргі таңда қоғамдар ұлттық шекаралармен шектелмейді (Luhmann, 1995). Біз бүкіләлемдік коммуникация ағынын қамтитын жаһандық қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Бұл қоғам тек оның құрамдас бөліктері бір-бірімен мүлдем байланыспайтын жеке, оқшауланған бірліктерге ыдыраған жағдайда ғана өз жұмысын тоқтатады. Қоғамдық функциялардың сәтті орындалуын тек қоғамның толық жойылмауымен бағалау тым төмен талап. Сондықтан Луман жүйенің тиімді жұмыс істеуін анықтайтын басқа критерийлерді ұсынады, мысалы: жүйе мен оның ортасы арасындағы айырмашылықты сақтау; белгілі бір деңгейдегі күрделілікке жету.

Бұл күрделілік критерийі коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлін қайта қарастыру үшін екі себеппен маңызды: біріншіден, оны эмпирикалық тұрғыдан өлшеу мүмкіндігі. Қоғамның күрделілігі басқа ықтимал критерийлерге қарағанда нақты эмпирикалық тәсілдер арқылы өлшенуі мүмкін. Мысалы, қоғамдағы кәсіп түрлерінің саны күрделіліктің көрсеткіші ретінде қарастырылады (Tainter, 1988). Екіншіден, күрделілік пен тұрақтылық арасындағы тепе-теңдіктің болуы. Барлық әлеуметтік жүйе күрделілікті арттыру мен тұрақтылықты

сақтау арасында ымыра табуға мәжбүр (Tainter, 1988; Valentinov, 2014). Осы ымыраны басқару – қазіргі қоғамның негізгі мәселелерінің бірі. Функцияны саралау – қазіргі қоғамдардың күрделілікті арттырумен қатар оны белгілі бір деңгейде азайтудың негізгі стратегиясы. Алайда бұл парадокс. Функцияны саралау жоғарыда аталған функциялық құрылымдардың (экономика, саясат, құқықтық жүйе және т.б.) құрылуы арқылы жүзеге асты. Парадокс дейтініміз, бұл саралау әрбір функциялық жүйе аясында күрделілікті азайту арқылы қоғамның жалпы күрделілігін арттыруға мүмкіндік береді. Мысалы, экономика оқиғалардың тек қаржылық аспектілеріне назар аударады. Саяси жүйе билік пен басқаруға қатысты аспектілерді қарастырады. Құқықтық жүйе заңдылық пен нормативтік реттеуді басшылыққа алады. Ұйымдардың міндеті – әртүрлі функциялық жүйелерден алынған сигналдарды біріктіріп, ұйым ішінде және қоғам деңгейінде қажетті күрделілік деңгейін қамтамасыз ету.

Ұйымдардың қоғамдағы функцияларын теориялық тұрғыдан қарастыру барысында AGIL схемасын қайта қарастыру орынды деп санаймыз. Бұл схема әлі де пайдалы (Luhmann, 1988), себебі ол көптеген зерттеуші атап өткен жүйелік мәселелерді қамтиды және коммерциялық емес секторды ғана емес, басқа да зерттеу салаларын түсіндіруде маңызды рөл атқарады. Алайда AGIL схемасын ұйымдардың қоғамдағы функцияларының түпкілікті тізімі ретінде қарастыратын Парсонстың көзқарасынан (Sciortino, 2015) бас тарту қажет. Оның орнына төрт негізгі рөлдің жіктелімін индуктивті тәсілмен қарастырып, әртүрлі зерттеушілер бірнеше рет анықтаған

ортақ негіз ретінде қолдануға болады. Бұл тәсіл ұйымдардың қоғамдағы орны мен ықпалын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Қызмет көрсету, адвокация, интеграция және мәдени үлгілерді дамыту коммерциялық емес сектордың бастапқы кезеңінен бері негізгі функциялар саналады. Бұл функциялар коммерциялық емес ұйымдардың қалыптасуынан бастап маңызды рөл атқарып қана қоймай, қазіргі заманғы даму үрдістерін де қамтиды. Алайда жаңа коммерциялық емес ұйым рөлдерінің пайда болу ықтималдығын жоққа шығаруға болмайды. Сонымен қатар басқа зерттеу салалары ұйымның рөлін жүйелік мәселелерге байланысты әртүрлі сипатта қарастыруы мүмкін (мысалы, ұйымды зерттеу тұрғысынан қараңыз: Drepper, 2005).

Осыған байланысты біз қызмет көрсету және инновация рөлдерінің тұжырымдамасындағы кейбір түсініксіздіктерді жою үшін екі нақты ұсыныспен аяқтауды жөн көрдік. Бұл ұсыныстардың пайдалылығы олардың қоғамдағы рөлдердің орындалуын эмпирикалық тұрғыдан өлшеу құралдарын жетілдіруге қаншалықты ықпал ететініне байланысты.

Қызмет көрсету рөлін анықтауда неоклассикалық экономикалық тұжырымдамаларды қолданудан бас тартуды ұсынамыз, өйткені бұл анықтамалардың не шектен тыс кеңеюіне, не дәлсіздікке әкелуі мүмкін. Оның орнына бұл мәселені Хиршманның (1984) көзқарасы тұрғысынан қарастыруды ұсынамыз: тауарлар мен қызметтерді бағасын қоюға болатын нәрсе немесе нарықтық не мемлекеттік сәтсіздіктерге реакция деп сипаттағаннан гөрі, оларды тікелей бенефициарлар (пайда көрушілер) көзқарасына назар аударған тиімдірек. Қызмет көрсету рөлін пайда көрушілер тұтынатын немесе инвестициялайтын ресурстарды

ұсыну деп қарастыруға болады. Бұл көзқарас утилитар көзқарас тұрғысынан, яғни оның нақты құндылығы мен пайдаланылу нәтижесін ескере отырып, қызмет көрсетуді сипаттауға мүмкіндік береді. Интеграция арқылы қалыптасқан қарым-қатынастарға инвестиция салу немесе оларды тұтыну, жақтау (адвокация) арқылы саяси ықпал ету немесе мәдени үлгілерді дамыту утилитар көзқарас тұрғысынан қарастырылуы мүмкін. Алайда мұндай мақсаттарды көздеу әдетте өзге этикалық көзқарастарға сүйенеді. Бұл тәсіл сақталса, басқа функциялар қызмет көрсету функциясынан нақты ажыратылатын болады.

Инновацияға қатысты айтсақ, біз оны жеке рөл ретінде қарастырмаймыз. Керісінше, барлық басқа рөлге тән ішкі құбылыс ретінде түсінуді ұсынамыз. Бұл тәсіл, бір жағынан, сараптамалық дәлдік пен жүйелілікті сақтауға мүмкіндік береді, ал екінші жағынан, қоғамдағы инновациялық рөлді жүзеге асыру және өлшеуге қатысты негізгі екі мәселені шешуге көмектеседі. Инновация әрдайым белгілі бір құбылысқа қатысты болуға тиіс: ол қызмет көрсету, ұжымдық шешімдерді жақтау (адвокация), әлеуметтік қатынастарды дамыту немесе мәдени үлгілерді қалыптастыру болуы мүмкін. Қазіргі қоғамда әлеуметтік мәселелерден туған құндылықтарды сақтау немесе жаңарту анық ажыратылмайды, өйткені қоғамдық өзгерістер өте жылдам жүріп жатыр. Қазіргі қоғамның динамикасына сай «инновациялық» немесе «консерватив» деген ұғымдарды бағыт-бағдардың көрсеткіші ретінде пайдалану мағынасыз (Luhmann, 1971, 398-бет). Консерваторлар да жаңашылдық енгізуге мәжбүр, себебі олар қолданыстағы тәртіптің негізгі элементтерін сақтап қалуға тиіс (мысалы, қаржы жүйесінің тұрақтылығы). Екін-

ші жағынан, «прогрессив» деп аталатын көптеген идея шын мәнінде жаңа емес – олар көбіне модернге дейінгі дәуірге (экологиялық тұрақтылық), Ағартушылық кезеңіне (адам құқықтары) немесе кем дегенде 1960-1970 жылдардағы әлеуметтік қозғалыстарға барып тіреледі. Сонымен қатар кейбір коммерциялық емес ұйымдар прогреске қарсы әрекет етеді. Олар белгілі бір өзгерістер тудырады, бірақ бұл өзгерістердің бәрін инновация деп атауға келмейді. Осы себепті инновацияны, тұрақтылықты, қайта қалпына келтіруді немесе регрессияны қоғамдағы төрт негізгі рөлдің (қызмет көрсету, адвокация, интеграция және мәдени үлгілерді дамыту) ішкі динамикалық аспектілері ретінде қарастыру орындырақ болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл әдеби шолу мен теориялық талдау коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөлдерін бұрынғы зерттеулер түсіндіргенін қарастыруды мақсат етті. Біз қолда бар зерттеулердегі ортақ ұстанымдар мен кемшіліктерді анықтап, осы рөлдерді болашақ зерттеулер барысында түсіндірудің ықтимал жолдарын ұсындық.

Әдеби шолу нәтижелері коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдағы рөліне қатысты пікірталас коммерциялық емес секторды алғаш зерттеген кезден бастау алғанын көрсетті. Бұл ұғым әлеуметтік ғылымда Парсонстың құрылымдық функционализмі басымдыққа ие болған кезеңде пайда болып, алғашқыда осы теориямен тығыз байланыста қарастырылған (Gordon & Babchuk, 1959). Алайда 1960-жылдары құрылымдық функционализмге айтарлықтай сын келді. Ол қоғамды біртұтас, антропоморфты әрі консерватив түрде қарастырады

деп сынады, нәтижесінде бұл теория бастапқы ықпалын жоғалтты. Сөйтіп әлеуметтік ғылымдар саласында ұйымдардың қоғам үшін қандай қызмет атқаратыны туралы абстрактілі зерттеулерге деген қызығушылық төмендеді. Оның орнына ғалымдар ресурстық тәуелділік теориясы мен жаңа институционализм сияқты теорияларды дамытып, ұйымдарға әлеуметтік ортаның қалай әсер ететінін зерттеуге басымдық берді. Сонымен қатар зерттеушілер ұйымдардың қоғамға тигізетін әлеуметтік әсерін анықтау үшін нақты және қолданбалы мәселелерге көбірек назар аудара бастады. Алайда коммерциялық емес ұйымдарды зерттеу, тіпті бұл зерттеулер абстрактілі деңгейде жүргізілгеннің өзінде де, ұйымдардың қоғамға қосқан үлесіне деген қызығушылығын сақтап қалды. Бұл үлес коммерциялық емес ұйымдардың заңдылығы мен әлеуметтік негіздемесінің маңызды бөлігі болып қала береді. Дегенмен ғалымдар Парсонсқа тікелей сілтеме жасауды азайтты және көбіне «функция» ұғымының орнына «рөл» терминін қолдана бастады, өйткені «рөл» ұғымының теориялық жүктемесі аз әрі ғылыми ортада бейтарап қабылданды (мысалы, Kramer, 1981). Дегенмен функционалистік көзқарас бұл зерттеу саласына белгілі бір деңгейде әсер етуді жалғастырып жатыр. Бұл көзқарас қазіргі таңда, негізінен, неоклассикалық экономиканың ықпалымен қалыптасып отыр, онда коммерциялық емес ұйымдардың қызметі нарық пен үкіметтің сәтсіздіктерін өтеу функциясы ретінде түсіндіріледі. Коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөліне қатысты функционалистік талдаулар одан әрі дамытылып ұсынылды (мысалы, Frumkin, 2002; Salamon және басқалар, 2000), бірақ бұл талдаулар қоғам теориясына негізделмеген. Бірақ одан ерекше-

ленетін бір бағыт бар. Ол – микроәлем деңгейінде дамып келе жатқан жүйелік-теориялық функционалистік талдаулар. Бұл бағыт Никлас Луманның әлеуметтануға қатысты зерттеулеріне сүйенеді (мысалы, Neumaug және басқалар, 2009; Simsa, 2003; Will және басқалар, 2018).

Әдебиеттерді талдау барысында біз Парсонстың AGIL схемасы мен коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) әлеуметтік рөлі арасында айқын ұқсастықтар барын байқаймыз. Атап айтқанда: қызмет көрсету – бейімделу (adaptation), адвокация – мақсатқа жету (goal attainment), әлеуметтік және жүйелік интеграция, азаматтық білім беру мен құндылықтарды білдіру – мәдени үлгілерді дамыту. Алайда біз функцияларды теориялық дедукция арқылы объективті түрде, бақылаушының нақты бір ұстанымына қарамастан анықтауға болады деген құрылымдық-функционалистік көзқараспен келіспейміз. Сол себепті Парсонстың әлеуметтік жүйелердің экзистенциал мәселелерінің толыққанды тізімін ұсыну идеясынан бас тарттық. Оның орнына, коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөліне қатысты зерттеулерде байқалған ұқсастықтар шындыққа жанады (plausibility) деп қарастырамыз. Бұл тәсіл, өз кезегінде, төрт негізгі рөлді жіктеу пайдалы екенін индуктивті түрде растайды.

Бұл талдаудың мәні екіұшты. Біріншіден, біз коммерциялық емес ұйымдардың белгілі бір әлеуметтік рөлге неге басымдық беретінін түсіндіруге бағытталған зерттеулерге (мысалы, Karner et al., 2023; M. Kim, 2017; Moulton & Eckerd, 2012; Suykens et al., 2023), сондай-ақ олардың осы рөлдерді тиімді орындауына ықпал ететін немесе кедергі келтіретін факторларды зерттеуге (мысалы, Eikenberry & Kluver,

2004; Frumkin, 2002) үлесімізді қосамыз. Екіншіден, біз коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік рөліне қатысты ғылыми ортада қалыптасқан консенсусты талдап, осы тұжырымдар негізінде төрт басты рөлді анықтауды ұсынамыз. Сонымен қатар бұл рөлдерді нақты жүзеге асыру және оларды өлшеу әдістерін жетілдіру жолдарын көрсетеміз. Теорияларды қайта қарастыру эмпирикалық зерттеулер үшін маңызды. Біздің талдау нақты жүзеге асыру әрекетін белгілі бір рөлдер әйтеуір орындалуы керек деп есептейтін алдын ала берілген нормативтік ұстанымдар аясынан тыс қарастыруға мүмкіндік береді. Жүйелер теориясында рөлдердің әбден ойластырылған кем дегенде екі тәсілі бар. Біріншіден, зерттеушілер рөлдердің жүзеге асу көрсеткішін адамның әмбебап құқы және экологиялық тұрақтылық сияқты анық құндылықтарға қарап анықтайды. Сол сияқты олар көрсеткіштерді биліктің нақты бөлінісіне қарап та, мысалы, кейбір коммерциялық емес ұйымдар авторитар режимдерді тұрақты етуге қалай ықпал ететінін зерттеу арқылы (Toepler et al., 2020) қалыптастыра алады.

Екіншіден, біз барлық типтегі ұйымдардың қазіргі қоғамға қосқан үлесін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін жүйелік-теориялық көзқарас ұстанатын зерттеулерге теориялық үлес қосуды мақсат етеміз (Boulanger, 2018; Drepper, 2005; Roth et al., 2020; Valentinov, 2014; Will et al., 2018). Бұған дейінгі талдаулар, негізінен, ұйымдардың жекелеген функционал жүйелерге қосқан үлесіне назар аударып, олардың қоғамға жалпы әсерін зерттеуге аз көңіл бөлді. Біз бұл олқылықтың орнын толтыру үшін Парсонстың AGIL схемасын қайта қарастырып, оны жүйелік-теориялық тұрғыдан жаңаша ұсындық. Бұл жүйелік-теориялық тал-

даулар қазіргі уақытта бөлшектенген және кейде бағдарынан жаңылғандай көрінетін қоғамымыздың жағдайын түсінуге, сондай-ақ оның болашақта қай бағытқа бет алатынын анықтауға көмектеседі. Осылайша біз бұл бағыттағы зерттеулерді одан әрі дамытуға негіз болатын маңызды идеялар ұсынып отырмыз деп үміттенеміз.

Әдеби шолу әдіснамасында нәтижелеріміз бен ұсыныстарымызды қарастыру кезінде ескерілуге тиіс бірқатар шектеу бар. Біріншіден, біз функционалистік ойлау коммерциялық емес ұйымдарды зерттеуде басымдыққа ие деп нақты қорытынды жасай алмаймыз. Біздің шолуымыз коммерциялық емес ұйымдардың функцияларын, рөлдерін, қоғамға қосқан үлесін немесе мақсаттарын зерттеуге бағытталғандықтан, функционалистік тұжырымдарды кездестіруіміз заңды құбылыс болды. Өйткені, қоғамдағы рөлдер мен функцияларды зерттеу белгілі бір деңгейде функционалистік көзқарасты қабылдауды талап етеді, онсыз бұл тақырыптарды талдау қиын болар еді. Дегенмен коммерциялық емес ұйымдарды зерттеудің бәрі бірдей олардың қоғамдағы рөліне бағытталмайды, сондықтан біз бұл зерттеулердің басым бөлігі функционалистік тәсілді ұстанады деп айта алмаймыз. Сонымен қатар біздің әдеби шолуымызда бірқатар шектеу болды. Іздеу терминдерін анықтау үшін алдын ала таңдалған әдебиеттер авторлардың зерттеу саласындағы бастапқы түсініктеріне негізделді. ProQuest дерекқорында кілтсөздер бойынша жүргізілген іздеу алдын ала таңдау кезіндегі ықтимал біржақтылықты азайтуға көмектескенімен, бұл әдіс кітаптарды қамти алмады және кейбір маңызды мақалалар кілтсөз сәйкессіздігіне байланысты назардан тыс қалуы мүмкін еді. «Қарлы кесек»

әдісін қолдану бізге қосымша маңызды кітаптар мен мақалаларды қамтуға мүмкіндік берді, бірақ бұл тәсіл қандай еңбектердің релевантты екенін субъективті түрде бағалауды қажет етті. Шектеулерді барынша азайту үшін біз топ ретінде жұмыс істеп, бір бағалаған жұмысты біріміз мұқият тексердік және зерттеу процесін әр қадам келесісінің әлсіз тұсын аттап өтпейтіндей ұйымдастырдық. Дегенмен әр зерттеушінің жеке зерттеу ұстанымынан туындайтын ықтимал біржақтылықты толығымен жою мүмкін болған жоқ. Сондықтан оқырмандарға онлайн қосымшада берілген әдебиеттер тізіміне сүйене отырып, өз көзқарасын қалыптастыруды ұсынамыз.

Алдағы зерттеулер үшін біз екі бағытты бірдей маңызды деп санаймыз. Біріншіден, коммерциялық емес ұйымдардың әртүрлі әлеуметтік рөлді қалай және қандай факторлардың ықпалымен орындайтынын зерттейтін эмпирикалық зерттеулерді жетілдіру, біріктіру және жүйелеу қажет. Бұл қозғаушы факторларды теориялық тұрғыдан негіздеуді күшейту үшін жүйелік-теориялық көзқарасты себеп-салдарлық механизмдерді түсіндіретін басқа теориялармен, мысалы, ресурстық тәуелділік теориясымен, жаңа институционализммен немесе тарихи институционализммен үйлестіру қажет. Теориялық тұжырымдар, сапаны зерттеудің нәтижесі, сондай-ақ әлі де шектеулі сандық деректер неғұрлым қатаң әдістермен талдануы тиіс. Алдағы зерттеулерде Мултон мен Эккардтың (2012) рөлдер индексі, сондай-ақ оған сүйенетін әдістерді (мысалы, Suyskens және басқалар, 2023) пайдалана отырып, бұл өлшеу құралын жетілдіру және осы мақалада ұсынылған тұжырымдамалық толықтыруларды енгізу маңызды.

Екіншіден, біз қоғам теориясына жаңа қажеттілік туғанын байқаймыз. Қазіргі уақытта дезориентация, поляризация және бұрынғы тұрақты қағидалардың ыдырауы байқалады. Осындай күрделі кезеңдерде қоғамды, оның жұмыс істеуі мен дисфункциясын, сондай-ақ бұрын «қоршаған орта» деп аталған, бірақ қазір бүкіл адам әрекетімен тығыз байланыстағы адамнан тыс әлеммен өзара қарым-қатынасын қайта қарастыру қажет. Коммерциялық емес ұйымдардың қоғамға қосқан үлесін осындай ауқымды мәселелер тұрғысынан зерттеу құнды болар еді, өйткені коммерциялық емес ұйымдар – қоғамдағы әртүрлі процестер мен өзгерістерді талдауға мүмкіндік беретін маңызды алғышарт. Мысалы, қоғам күрделілік пен тұрақтылық арасындағы тепе-теңдікті қалай реттеп келеді (Valentinov, 2014)? Тағы бір сараланған тұрақтылық функциялық жүйесін дамыта отырып күрделілікті арттырып жатырмыз ба (Boulanger, 2018)? Тұрақтылық пен тұрақсыздық арасындағы айырмашылық көміртегі эквиваленттері арқылы белгіленетін жаңа коммуникация ортасын қалыптасып жатқан шығар немесе, керісінше, жоғары сараланған қоғамымыздың кейбір бөліктері құлдырауға ұшырап, күрделілік төмендеп жатырма (мысалы, кейбір климаттық қауіптер енді сақтандыруға келмейтін болса)? Бұл бағыт басымдыққа айналса, осындай жағдайда «жақсы өмір» қандай болмақ (Thaler, 2024)? Бұл мәселелерге қатысты пікірталастарда коммерциялық емес ұйымдардың маңызы зор. Олардың рөлін талдау бізге қазіргі өзгерістердің мәнін түсінуге көмектесе алады.

МҮДДЕЛЕР ҚАЙШЫЛЫҒЫН ЖАРИЯЛАУ

Автор(лар) осы мақалаға қатысты зерттеу жүргізу, авторлық құқық және/немесе жариялау барысында ешқандай мүдделер қайшылығы болмағанын мәлімдейді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Автор(лар) осы мақалаға қатысты зерттеу, авторлық құқық және/немесе жариялау үшін төмендегі қаржылық қолдауды алғанын хабарлайды: бұл мақала FWF Австрия Ғылым Қорының Р 33229 жобасы аясында қаржылай қолдау алды.

ҚОСЫМША МАТЕРИАЛ

Бұл мақалаға қатысты қосымша материалды онлайн табуға болады.

ЕСКЕРТУ

Анхайер (2005, 146-бет) бұл тұрғыда ерекше көзқарас ұстанады. Ол Крамердің (1981) пікірін қолдай отырып, коммерциялық емес ұйымдардың функциясына «коммерциялық емес ұйымдар орындауы қажет күнделікті міндеттер немесе рөлдер» деген анықтама береді.

Флорентине Майер

Вена Экономика және Бизнес Университетінде
Коммерциялық емес ұйымдарды басқару
институтының ғылыми қызметкері

Майкл Майер

Вена Экономика және Бизнес Университетінде
Менеджмент кафедрасының профессоры

Кристиан Буркарт

Вена Экономика және Бизнес Университетінде
Коммерциялық емес ұйымдарды басқару
институтының постдокторанты

Берта Терзиева

Вена Экономика және Бизнес Университетінде
Коммерциялық емес ұйымдарды басқару
институтының докторанты

Аударған

Гүлнұр Какимжанова

© Авторлық құқық: Бұл мақала ашық қолжетімді және Creative Commons Attribution 4.0 лицензиясының шарттары мен талаптарына сай таратылады.

СІЛТЕМЕЛЕР

- Anheier H. K. (2005). *Nonprofit organizations: Theory, management, policy*. Routledge.
- Bales R. F. (1950). *Process analysis: A method for the study of small groups*. Addison-Wesley.
- Biddle B. J. (1986). Recent developments in role theory. *Annual Review of Sociology*, 12(1), 67–92. Crossref. Web of Science.
- Boulanger P.-M. (2018). A systems-theoretical perspective on sustainable development and indicators. In Bell S., Morse S. (Eds.), *Routledge handbook of sustainability indicators* (pp. 124–139). Routledge. Crossref.
- Bruni L. (2005). Hic sunt leones: Interpersonal relations as unexplored territory in the tradition of economics. *Economics and Social Interaction*, 206–228. Crossref.
- Cheah C. W. (2019). The social-political roles of NGOs: A study on a triadic business network. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 34(5), 994–1004. Crossref. Web of Science.
- Daniel J. L., Moulton S. (2017). Beyond cans and capacity. *Nonprofit Management and Leadership*, 28(1), 47–64. Crossref. Web of Science.
- Diamond L. (1994). Rethinking civil society: Toward democratic consolidation. *Journal of Democracy*, 5(3), 4–17. Crossref.
- Drepper T. (2005). Organization and society—On the desideratum of a society theory of organizations in the work of Niklas Luhmann. In Seidl D., Becker K.-H. (Eds.), *Niklas Luhmann and organization studies* (pp. 171–190). Copenhagen Business School Press.
- Drori G. S., Meyer J. W., Hwang H. (2009). Global organization: Rationalization and actorhood as dominant scripts. In Meyer R. E., Sahlin K., Ventresca M., Walgenbach P. (Eds.), *Institutions and ideology* (pp. 17–43). Emerald Group Publishing Limited. Crossref.
- Eikenberry A. M., Kluver J. D. (2004). The marketization of the nonprofit sector: Civil society at risk? *Public Administration Review*, 64(2), 132–140. Crossref. Web of Science.
- Frumkin P. (2002). *On being nonprofit: A conceptual and policy primer*. Harvard University Press. Crossref.
- Fyall R. (2017). Nonprofits as advocates and providers: A conceptual framework. *Policy Studies Journal*, 45(1), 121–143. Crossref. Web of Science.
- Giddens A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure, and contradiction in social analysis*. University of California Press. Crossref.
- Gordon C. W., Babchuk N. (1959). A typology of voluntary associations. *American Sociological Review*, 24(1), 22–29. Crossref. Web of Science.
- Hansmann H. B. (1980). The role of nonprofit enterprise. *The Yale Law Journal*, 89(5), 835–906. Crossref. Web of Science.
- Hirschman A. O. (1984). Against parsimony: Three easy ways of complicating some categories of economic discourse. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 37(8), 11–28. Crossref.
- Jenkins J. C. (1987). Nonprofit organizations and political advocacy. In Powell W. W. (Ed.), *The nonprofit sector: A research handbook* (pp. 296–318). Yale University Press.
- Jensen S. (1976). Einleitung. In Jensen S. (Ed.), *Talcott Parsons: Zur Theorie sozialer Systeme* (pp. 9–68). Westdeutscher Verlag.

- Karner D., Meyer M., Schmidhuber L., Semper D., Laryea K. (2023). Nonprofits for cohesive cities: Neighborhood characteristics, organizational practices, and their effects on social and systemic integration. *Voluntas*, 35, 73–84. Crossref. Web of Science.
- Kendall J. (2003). *The voluntary sector: Comparative perspectives in the UK*. Routledge. Crossref.
- Kim M. (2017). Characteristics of civilly engaged nonprofit arts organizations: The results of a national survey. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 46(1), 175–198. Crossref. Web of Science.
- Kim T. (2008). The social construction of welfare control: A sociological review on state–Voluntary sector links in Korea. *International Sociology*, 23(6), 819–844. Crossref. Web of Science.
- Kramer R. M. (1981). *Voluntary agencies in the welfare state*. University of California Press. Crossref.
- Laville J.-L., Evers A. (2004). Defining the third sector in Europe. In Evers A., Laville J.-L. (Eds.), *The third sector in Europe* (pp. 11–44). Elgar.
- Luhmann N. (1971). Systemtheoretische Argumentationen. Eine Entgegnung auf Jürgen Habermas. In Habermas J., Luhmann N. (Eds.), *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?* (pp. 291–405). Suhrkamp.
- Luhmann N. (1981). Veränderungen im System gesellschaftlicher Kommunikation und die Massenmedien. *Soziologische Aufklärung*, 3, 309–320. Crossref.
- Luhmann N. (1985). *Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* Westdeutscher Verlag. Crossref.
- Luhmann N. (1988). Warum AGIL? *Kölner Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie*, 40(1), 127–139.
- Luhmann N. (1995). *Social systems*. Stanford University Press.
- Luhmann N. (2000). *Organisation und Entscheidung*. Westdeutscher Verlag. Crossref.
- Luhmann N. (2012). *Theory of society* (Vol. 1). Stanford University Press.
- Luhmann N. (2019). Die Gesellschaft und ihre Organisationen. In Luhmann N., Lukas E., Tacke V. (Eds.), *Schriften zur Organisation 2: Theorie organisierter Sozialsysteme* (pp. 451–466). Springer Fachmedien Wiesbaden. Crossref.
- Maier F., Meyer M., Steinbereithner M. (2016). Nonprofit organizations becoming business-like: A systematic review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 45(1), 64–86. Crossref. Web of Science.
- Moulton S., Eckerd A. (2012). Preserving the publicness of the nonprofit sector: Resources, roles, and public values. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(4), 656–685. Crossref. Web of Science.
- Neem J. N. (2006). Squaring the circle: The multiple purposes of civil society in Tocqueville's Democracy in America. *The Tocqueville Review*, 27(1), 99–121. Crossref.
- Neumayr M., Meyer M., Pospíšil M., Schneider U., Malý I. (2009). The role of civil society organisations in different nonprofit regimes: Evidence from Austria and the Czech Republic. In Enjolras B., Sivesind Henrik K. (Eds.), *Civil society in comparative perspective* (pp. 167–196). Emerald Group Publishing Limited. Crossref.
- Parsons T. (1951). *The social system*. The Free Press.
- Parsons T. (1956). Suggestions for a sociological approach to the theory of organizations. II. *Administrative Science Quarterly*, 1, 225–239. Crossref. Web of Science.
- Parsons T. (1960). Pattern variables revisited: A response to Robert Dubin. *Amer-*

- ican Sociological Review, 25, 467–483. Crossref. Web of Science.
- Parsons T. (1969). *Politics and social structure*. New York.
- Parsons T. (1970). *Social structure and personality*. The Free Press. (Original work published 1964)
- Parsons T., Bales R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. The Free Press.
- Putnam R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster. Crossref.
- Roth S., Valentinov V., Heidingsfelder M., Pérez-Valls M. (2020). CSR beyond economy and society: A post-capitalist approach. *Journal of Business Ethics*, 165, 411–423. Crossref. Web of Science.
- Salamon L. M. (2003). *The resilient sector: The state of nonprofit America*. Brookings Institution Press.
- Salamon L. M., Anheier H. K. (1998). Social origins of civil society: Explaining the nonprofit sector cross-nationally. *Voluntas*, 9(3), 213–248. Crossref.
- Salamon L. M., Hems L. C., Chinnock K. (2000). *The nonprofit sector: For what and for whom?* (Vol. 37). The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Sciortino G. (2015). AGIL, History of. In Wright J. (Ed.), *International Encyclopedia of the social & behavioral sciences* (pp. 381–393). Elsevier. Crossref.
- Shier M. L., Handy F. (2015). From advocacy to social innovation: A typology of social change efforts by nonprofits. *Voluntas*, 26(6), 2581–2603. Crossref. Web of Science.
- Simsa R. (2003). Fighting heroes, repair-workers or collaborators? Strategies of NPOs and their consequences. *Financial Accountability & Management*, 19(3), 225–241. Crossref.
- Suddaby R. (2010). Editor's comments: Construct clarity in theories of management and organization. *Academy of Management Review*, 35(3), 346–357. Crossref. Web of Science.
- Suykens B., Maier F., Verschuere B., Meyer M. (2023). Business-like and still serving society? Investigating the relationship between NPOs being business-like and their societal roles. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 52, 682–703. Crossref. Web of Science.
- Tainter J. (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press.
- Thaler M. (2024). Eco-miserabilism and radical hope: On the utopian vision of post-apocalyptic environmentalism. *American Political Science Review*, 118, 318–331. Crossref. Web of Science.
- Toepler S., Zimmer A., Fröhlich C., Obuch K. (2020). The changing space for NGOs: Civil society in authoritarian and hybrid regimes. *Voluntas*, 31(4), 649–662. Crossref. Web of Science.
- Tranfield D., Denyer D., Smart P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207–222. Crossref. Web of Science.
- Valentinov V. (2014). The complexity–sustainability trade-off in Niklas Luhmann's social systems theory. *Systems Research and Behavioral Science*, 31(1), 14–22. Crossref. Web of Science.
- Van Til J. (2000). *Growing civil society: From nonprofit sector to third space*. Indiana University Press.
- Warren M. E. (2003). The political role of nonprofits in a democracy. *Society*, 40(4), 46–51. Crossref. Web of Science.
- Weisbrod B. A. (1977). *The voluntary nonprofit sector: An economic analysis*. Lexington Books.
- Will M. G., Roth S., Valentinov V. (2018). From nonprofit diversity to organizational multifunctionality: A systems–theoretical proposal. *Administration & Society*, 50(7), 1015–1036. Crossref. Web of Science.
- Youssef R. (2021). Funktionen und Folgen selbstreferentieller Theorien, insbesondere der Systemtheorie. *Soziologie*, 50(4), 421–429.

иллюстрация авторы – Жігер Мұратханов

ҮЕҰ-НЫ ТАБЫСТЫ ЕТЕТІН КОРПОРАТИВ ҚҰНДЫЛЫҚТАР. ПОЛЬШАДАҒЫ ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ (ҮЕҰ) ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ

Павел МИКОЛАЙЧАК

Мақала жарияланған дереккөз:

Journal of Contemporary Management Issues, Vol. 28(1), 2023

<https://doi.Org/10.30924/mjcmi.28.1.7>

АБСТРАКТ

Бұл мақаланың мақсаты – құндылықтар арқылы басқару теориясы контексінде корпоратив құндылықтар мен Польшадағы ҮЕҰ-лардың табысы арасындағы байланысты анықтау. Зерттеу көрсеткендей, ҮЕҰ-ның табысқа жету санаттары ұйым басшыларының қандай өміршең құндылықтарға басымдық беретініне байланысты өзгеріп отырады. Нәтижелер көрсеткендей, ұйымның табыстылығымен байланысты этикалық құндылықтар кейбір ұйымдарда қаржылық тұрғыдан бағаланады, ал бұл құндылықтарға мән бермейтін басшылары бар ұйымдарда мұндай үрдіс байқалмайды. Сонымен қатар, мақалада консерватив құндылықтарды басым санайтын ұйымдардың қызмет сапасы мен бәсекеге қабілеті төмен екені анықталды. Сондай-ақ зерттеулер адалдықты ту ететін ұйымның негізгі этикалық құндылығы белгілі-бір деңгейде ҮЕҰ қызметімен байланысты екенін көрсетті. Адалдыққа басымдық беретін ұйымдардың қызмет сапасы да жоғары деп бағаланады. Дегенмен олардың мемлекеттік және жергілікті басқару институттарымен ынтымақтастық деңгейі төмен. ҮЕҰ басшылары үшін бұл нәтижелердің салдары айтарлықтай: олар құндылықтар арқылы басқару жүйесін неғұрлым тиімді жүзеге асырамын десе, өзі басқаратын ұйым қызметі үшін қандай құндылықтарға басымдық беру керектігін қайта қарастыруы тиіс.

Кілт сөздер: табыс; құндылықтар арқылы басқару; ҮЕҰ; корпоратив құндылықтар

1. КІРІСПЕ

Ғылыми әдебиетте құндылықтарды басшылыққа алатын ұйымдар (VBOs) тақырыбы кеңінен зерттелген. Олардың қатарына үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) да кіреді. Эдуардс пен Сен (2002) ҮЕҰ-ларды VBOs қатарына қосады, олардың пікірінше, ҮЕҰ-лар – құндылықтарды басшылыққа алып іс жүргізетін ұйым. Авторлар ҮЕҰ жаһандану әсерінен туындайтын өзгерістерді қолдайды және либерал экономикадан туатын бұрмалау фактілерінің алдын алуда маңызды рөл атқарады деп есептейді. Өз қызметі арқылы ҮЕҰ билік пен қоғам арасындағы тепе-теңдікті сақтауға және орнықты дамуға үлес қосуға ұмтылады. Бруни мен Семрилли (2014) ҮЕҰ-лар миссиясы мен бірегейлігі идеалдарға негізделген VBOs қатарына жатады дейді.

Кремер (2011) ҮЕҰ құндылықтар ұстанатын ұйым болғандықтан соларды

басшылыққа алып, биік мақсаттарға ұмтылатын адамдарды біріктіретінін атап өтеді. Д'Круздің (2002) пікірінше, ҮЕҰ – тәуелсіз, құндылықтарға сүйенетін ұйымдар, оларды көбіне өз институтының құндылықтарына ұмтылған шағын белсенділер тобы басқарады. Белл-Ларош және т.б. (2014) мен Дениер және т.б. (2019) да құндылықтардың коммерциялық емес ұйымдардағы негізгі рөлін атап көрсетеді. Хайн (2008, 43-бет) құндылықтарға сүйенетін ұйым нақты құндылықтарды қабылдап, оларды стратегиялық жоспарлаудан бастап, мониторинг пен бағалауға дейінгі, сондай-ақ кадрларды іріктеуден қызмет нәтижелерін бағалауға дейінгі барлық қызметіне енгізетінін көрсетеді.

Корпоратив құндылықтар ұйым ішінде не істеу керегін айқындап, ынтымақтастық пен мінез-құлыққа, сондай-ақ ұйымды басқаруға ықпал етеді. Корпоратив құндылықтар –

құндылықтар арқылы басқару (MBV) жүйесінің негізгі құралы. Бұл жүйеде құндылықтар әрі құрал (іс-әрекет), әрі мақсат (нәтиже) деп қарастырылады (Jaakson, 2010). Кейбір құндылық ұйым қалайтын нәтижемен байланысты болса, кейбірі қандай да бір түпкілікті мақсатқа (ықпалға) жету үшін маңызды (Piwowar-Sulej & Mroziowski, 2020). Құндылықтар арқылы басқару (MBV) – ұйымдағы адамдарды ортақ мақсатқа жұмылдырып, құндылықтарды бағдар етіп жұмыс істеуге мүмкіндік беретін басқару түрі. Оның тиімділігі нақты құндылықтың тиімділігіне ішінара байланысты (Jaakson, 2010). Сөзімізді қорытсақ, MBV – ұйымның жұмысын оңтайландыру мен табысқа жетуіне көмектесетін стратегиялық басқару құралы (Dolan & Garcia, 2002).

MBV теориясының түп-тамыры, негізінен, барынша қаржылық өлшеммен пайданы арттыруды мейлінше көздейтін кәсіпорындарды зерттеуден бастау алады (Dolan, 2006). Құндылықтар арқылы басқару теориялық және практикалық тұрғыдан жан-жақты қарастырылғанымен, осы ұйымдардың табысқа жету көрсеткішіне қарай құндылықтарының маңызын эмпирикалық жолмен зерттеу өте сирек кездеседі. Әртүрлі ғылыми еңбектерде коммерциялық емес ұйымдардың басты құндылықтары жайлы дәлел көп (Bruni & Smerilli, 2014; Fitzgerald & Desjardins, 2004; Cheverton, 2007), алайда корпоратив құндылықтардың коммерциялық емес ұйымдардың табысына ықпалы жөнінде эмпирикалық зерттеулер жеткіліксіз.

Осы бір кілтипаннан ҰЕҰ-лардағы корпоратив құндылықтар мен табыстың әртүрлі санаттары арасындағы байланысқа қатысты көптеген сұрақ туындайды. Өйткені коммерциялық емес ұйымдардың табысы деген түсінікті әртүрлі қарастыруға болады. Теория

ҰЕҰ-лардың ұйымдастырушылық құндылығы мен олардың табыс факторлары арасындағы байланысты толық ашып көрсете алмайды. Мысалы, коммерциялық емес ұйымдар үшін қаржылық мақсат басты басымдық емес десек те, нарық жағдайында жұмыс істейтін кез келген ұйым сияқты қаржылық тұрақтылық олар үшін де маңызды.

Дегенмен коммерциялық емес ұйымдарды зерттеушілер бұл сектор үшін әлеуметтік мәселелерді шешу, әлеуметтік бедел, сенім (Mitchell & Calabrese, 2022), сондай-ақ мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастық сапасы негізгі көрсеткіштер екенін атап көрсетеді. Осылайша, ұйымдастырушылық құндылықтар мен коммерциялық емес ұйымдардың табыс өлшемі арасындағы байланысты эмпирикалық тұрғыдан зерттеу MBV теориясына маңызды үлес қоса алады. Автор сонымен қатар өміршеңдік құндылығының ҰЕҰ табысының әртүрлі санаттарымен байланысын тексеру арқылы қолданыстағы зерттеулер ауқымын кеңейтеді. Бұл зерттеу коммерциялық емес ұйымдардың жұмыс нәтижесіне ұйымдастырушылық құндылықтар қаншалықты әсер ететінін неғұрлым терең әрі нақты түсінуге ықпал етеді.

Аталмыш зерттеу ҰЕҰ-ның басқару теориясы мен практикасына үш түрлі жолмен үлес қосады. Біріншіден, зерттеу нәтижелері корпоратив құндылықтар табыс деңгейіне қалай әсер ететінін және олардың статистикалық тұрғыдан қалай ерекшеленетінін көрсетеді. Екіншіден, мақала ұйым табысына ықпал ететін құндылықтардың әртүрлі аспектілерін анықтайды. Үшіншіден, зерттеу нәтижелері өзгерістер енгізу үшін қажетті жауапты және этикалық көшбасшылық теориясына, сондай-ақ жүйелі түрде нәтижелерге

қол жеткізіп, ұйымда табысқа жету теориясына (Ullah et al., 2022) үлес қосады. Одан алынған нәтижелер ҮЕҰ мен коммерциялық ұйым басшыларына баға жетпес сабақ болып, оларды ынталандыра түседі. Корпоратив құндылықтар ұйымның табысына жан-жақты әсер етеді, алайда әрбір құндылықтың әсер ету бағыты әртүрлі болуы мүмкін.

Бұл мақала корпоратив құндылықтар мен табыстың әртүрлі санаттары арасындағы байланысты зерттейді. Осыған байланысты коммерциялық емес ұйымдарға (қауымдастықтар мен қорлар) ұлттық деңгейде репрезентативті сауалнама жүргізіліп, 1 300 ҮЕҰ қамтылды. Мақала төрт бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде әдебиеттерге шолу жасалып, құндылықтарға сүйенетін ұйымдар, құндылықтар арқылы басқару, корпоратив құндылықтар және олардың өзара байланысы қарастырылады. Сондай-ақ зерттеу тұжырымдамасының теориялық негіздемесі мен гипотезасы сипатталады. Екінші бөлімде зерттеу әдістемесі, ал үшінші бөлімде талдау нәтижелері ұсынылады. Корпоратив құндылықтар мен ұйым табысының әрбір санаты арасындағы байланыс ANOVA талдау әдісі арқылы бағаланды. Соңғы бөлімде зерттеу нәтижелері талқыланып, қорытынды жасалады.

2. ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ ЖӘНЕ ГИПОТЕЗА

2.1. КОРПОРАТИВ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Ежелгі заманнан бері ізгілік, шындық, сұлулық, адалдық және махаббат сияқты игі құндылықтар ерекше маңызға ие болған. Алайда құндылықтар мен олардың бизнестегі рөлі тек кейінгі бірнеше онжылдықта ғана мо-

йындалды. Бастапқыда олар гуманды басқару құралы деп қарастырылды (Piwowar-Sulej & Mroziewski, 2020), ал кейіннен «құндылықтар арқылы басқару» (Management by Values, MBV) деп аталатын басқару теориясының негізгі элементіне айналды.

Зерттеушілер көбіне ұйымдардың экономикалық (Dolan & Richley, 2006), этикалық (Fitzgerald & Hamilton, 2006; Strickland & Vaughan, 2008; Garti, A. & Dolan, S.L., 2019), когнитивті (Galabova & Ahonen, 2011), моральдік (Prilleltensky, 2000; Dolan & Richley, 2006), гумандық (Prilleltensky, 2000) немесе діни құндылықтарын (Abbott et al., 2005) зерттейді. Ғалымдар корпоратив құндылықтар ұйым қызметіне маңызды әсер ететінін дәлелдеді. Уерттер мен Берманға (2001) сүйенсек, корпоратив құндылықтар «жеке адамдар, ұйымдар мен мекемелер арасындағы қарым-қатынасты анықтап, реттеп, бейімдейді» және жұмыс орнында ынтымақтастықты нығайтуға көмектеседі. Моулз (2008) корпоратив құндылықтар халықаралық ҮЕҰ-лардағы маңызды тақырыптардың бірі екенін, олар ұйым қызметкерлерінің бірлігіне ықпал ететінін атап өтеді. Долан мен Ричли (2006) құндылықтар ұйым ішіндегі хаосты басқаруға көмектеседі дейді.

Яксон (2010) маңызды корпоратив құндылықтар ұйымның тұрақтылығы мен өміршеңдігін және этиканың сақталуын қамтамасыз етеді дегенді алға тартады. Өміршең құндылықтар «құндылыққа сүйеніп басқару» тиімділігін арттырады. Сонымен қатар бұл автор корпоратив құндылықтар (негізгі (core values) құндылықтарға қарсы), құрал қызметін атқаруы (instrumental) керек деп есептейді, олар қызметкерлердің (мінез-құлқын емес) мінезін анықтауға және әл-ауқат пен этикалық аспектілерді қамтуға тиіс. Ал Борн

мен Дженкинс (2013) корпоратив құндылықтар ұйым мүшелеріне шешім қабылдауда және мінез-құлықты бағалауда бағыт-бағдар беретін жалпы қағидаттарды бейнелейді дейді. Олардың пікірінше, ұйым мүшелері өз мақсаты мен ұжымның әл-ауқаты үшін маңызды құндылықтар туралы ортақ келісімге келуі керек. Зерттеушілер корпоратив құндылықтарды мұқият талдау олардың әртүрлі формаларын анықтауға мүмкіндік беретінін және оларды коммерциялық, мемлекеттік немесе коммерциялық емес ұйымдарды зерттеуде ескеру қажет екенін атап көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, Рохан (2000) корпоратив құндылықтарды топ мүшелерінің «қандай да бір құндылыққа басымдық беру» көрсеткіші деп қарастыру керек пе, әлде оларды «топ көшбасшыларының немесе басқа да негізгі мүшелердің наным-сенімі» деп түсіну керек пе деген мәселеде пікірталас бар екенін атап өтеді. Мұндай екіұдай көзқарас заңды тұлға ретінде ұйымның ішкі құндылығы болмайтынына, бірақ ол өз ішіндегі мүдделі тараптардың құндылығын сіңіретініне байланысты туындайды (Thomsen, 2004).

Құндылықтар көбіне ұйымның әлеуметтік миссиясынан көрініс табады және олар коммерциялық емес ұйымдарды басқарудың негізгі анықтауышы қызметін атқарады (Kapiriri & Razavi, 2022). Әдетте құндылықтарға сүйенетін ұйым деп қарастырылатын коммерциялық емес ұйымдар қоғам қажеттіліктерін қанағаттандыруды көздейді (Knutsen, 2013, 985-б.). Олар қызметкерлердің сенімі мен құндылығын қалыптастыру және нығайту арқылы сенім мәдениетін дамытады (Dirks & de Jong, 2022). Сондай-ақ коммерциялық емес ұйымның құқықтық формасын таңдау белгілі бір әлеумет-

тік және корпоратив құндылықтар негізінде жүзеге асады.

Кейбір зерттеушілер корпоратив құндылықтардың әртүрлі моделін ұсынады. Мысалы, Стрикленд пен Воган (2008) коммерциялық емес ұйымдарға арналған корпоратив құндылықтар моделін әзірлеген. Авторлар бұл модельді коммерциялық ұйымдарға да қолдануға болады деп есептейді. Бұл модельдің негізі – Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы, ал оны ұйымдық контексте қолдану нәтижесінде бес түрлі құндылық пайда болады (Strickland & Vaughan, 2008): (1) Қаржылық құзырет – активтерді ұтымды басқару және ұйымның өміршеңдігі үшін төлем қабілеттілігін сақтау. (2) Есеп беру – ашық процедуралар, тиісті бақылау және сыртқы аудит (Авторлардың пікірінше, бұл екі құндылық ұйымды этикаға жат әрекеттерден қорғауға және ресурстарды мұндай әрекеттердің салдарын зерттеуге немесе жоюға жұмсамауға көмектеседі.). (3) Өзара сенім – ұйым ішіндегі және сыртындағы сенімді барынша арттыру. Бұл ұйымның не істеп жатқаны және оның мақсаты қандай екені туралы нақты түсінік арқылы жүзеге асады. (4) Құрмет – қарым-қатынастарды, пікір алуандығына төзімді дамыту, мәдени алуантүрлілікке ашық болу және т.б. (5) Ұйымдық тұтастық пен ұйым әлеуетін дамыту – этикалық мінез-құлыққа, басқаруға және қоғамға қызмет етуге деген адалдық.

Эбботт және басқалары (2005) корпоратив құндылықтардың 24 элементтен тұратын жіктелімін ұсынды. Олардың талдау нәтижелері корпоратив құндылықтарды мынадай үш топқа бөледі: (1) Адами құндылықтар – ілтипат, ынтымақтастық, сыпайылық және кешірім. (2) Көрегенділік құндылықтары – бейімделу, креатив, бастамашыл болу және даму. (3) Кон-

серватив құндылықтар – сақтық, ресмилік, үнемшілдік, бағыныштылық және тәртіп.

Өміршең құндылықтар арасында консерватив құндылықтар заң талаптарын сақтаудан әлдеқайда жоғары. Олар коммерциялық емес ұйымды әлеуметтік миссиясына сәйкес ең жоғары этикалық деңгейге көтереді. Бұл құндылықтар моральдік тұрғыдан мінсіз әрі ұйымдағы адалдық мәдениетін дамытумен қатар, коммерциялық емес сектордың, әсіресе қайырымдылық ұйымдарының, сенім негізінде гүлденуіне ықпал етеді (Strickland & Vaughan, 2008).

Зерттеушілер коммерциялық емес ұйымдарды «тірі» организм деп атайды (Werther & Berman, 2001). Адам баласы белгілі бір құндылықтар жиынтығымен өмір сүріп, оларды қалыптастырып, өзгертіп және сақтай алатыны сияқты, ұйымдар да, әсіресе адам факторы негізгі ресурс болған коммерциялық емес ұйымдар, құндылықтарды сақтауда қателіктер жіберуі мүмкін. Сондықтан корпоратив құндылықтар ерекше материалдық емес ресурс ретінде қарастырылуы керек. Олар коммерциялық емес ұйымның ұстанымымен үндескені жөн, өйткені оның даму нүктесі саналады әрі күнделікті қызметін жеңілдететін басқа корпоратив құндылықтарды іске асыру мен сақтаудың эталоны қызметін атқарады. Консерватив құндылықтар – ұйымның дағдарыс кезеңіндегі басты тірегі, өйткені басқарушылар ұйым миссиясынан бас тартуға мәжбүрлейтін сыртқы немесе ішкі қысым кезінде осы құндылықтарға сүйене алады (Prilleltensky, 2000).

Ұйымның өміршең құндылықтары қатарына экономика және бақылауға қатысты құндылықтар да кіреді. Бұл нарықтық экономика жағдайын-

да жұмыс істейтін барлық ұйымның қызметіне тән құбылыс. Оларды экономикалық-прагматикалық деп атауға болады (Dolan & Richley, 2006). Басты міндеті – коммерциялық емес ұйымдардың өз саласындағы және пайда табуға бағытталған ұйымдармен ресурстар үшін бәсекелестік жағдайындағы өміршеңдігін қамтамасыз ету (Mikołajczak, 2022). Адамдар мен қоғам мүшелері экономикалық, материалдық, әлеуметтік және психологиялық мүддесін қорғауға тиіс. Адамдар аман қалуға және әлеуметтік қызметінен жеке пайда табуға ұмтылады. Жеке мүдделерге қауіп төнбесе, ұйымның құндылықтары мен көзқарастары түсінікті болса, адамдар құндылықтарға сүйенетін қызметпен айналысуға бейім. Алайда ұйымның құндылықтары немесе миссиясы адамдардың жеке мүддесіне қайшы келсе, олардың өз құндылығын ұстанып өмір сүруге ынтыласы әлсіреуі мүмкін (Prilleltensky, 2000).

2.2. КОРПОРАТИВ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ MBV КОНТЕКСТІНДЕ ЖҰМЫС НӘТИЖЕСІ

Дж. Чевертон (2007) коммерциялық емес ұйымдардың қызметіне байланысты құндылықтар ролін зерттей отырып, консерватив құндылықтарға адал болу коммерциялық емес ұйымдарды жеке және мемлекеттік сектор компанияларынан ерекшелендіретінін және табысқа жетудегі маңызды фактор екенін атап өтеді. Автор ұйымның құндылыққа деген адалдығы қызметкерлердің, менеджерлердің және директорлар кеңесінің жұмыс тиімділігі мен өнімділігін арттырады, сондай-ақ ұйымның бағытын айқындауға және өзге ұйымдармен ынтымақтастық орнатуға маңызды бағдар болады дейді. Алайда зерттеуші құндылықтарды қалтқысыз ұстану инновация мен нәтижелі менеджмент жүйесін дамыту-

ға қажетті инвестицияларды азайтуы мүмкін деп ескертеді.

Фицджеральд пен Дежарденстің (2004) зерттеуінен корпоратив құндылықтарды нақты айқындап, тиімді жеткізетін бөлім қызметкерлері ұйымның жұмысына көбірек араласатынын және шешім қабылдауға жиірек қатысатынын көруге болады. Дермол мен Ширц (2018) словениялық компанияларға осыған ұқсас зерттеу жүргізіп, ұйымда миссия мен құндылығының болуы және олардың ұйым ішінде тиімді таратылуы арасында оң байланыс барын анықтаған. Бұл байланыс ұйым қызметінің кейбір қаржылық емес аспектілеріне оң әсер еткен. Белл-Ларош және басқалардың (2014) зерттеуі Канаданың ұлттық спорт ұйымы басшылары дәстүрлі мақсаттар бойынша басқару әдісін қолданғанымен, ұйымды құндылықтарға сүйеніп басқару компанияның нәтижесіне ықпал етеді деп санайтынын көрсетеді. Олар қызметкерлерді ұйымның негізгі құндылықтарын әзірлеу процесіне белсенді түрде тартуға және құндылықтарды күнделікті басқару тәжірибесіне стратегиялық тұрғыдан енгізуге күш салу қажеттігін атап көрсеткен. Осындай пікірді басқа зерттеушілер де ұстанады. Мысалы: Улла және басқалары (2022) ұйымдағы жоғары басшылық үшін этикалық қағидаттар мен моральдік құндылықтар маңызды екенін атап көрсетеді. Авторлар әділет, ашықтық, адалдық, ұзақмерзімді бағдар және этикалық сәйкестік секілді құндылықтар ұйымның тұрақты дамуына айтарлықтай әсер ететінін алға тартады. Берсон, Орег және Двир (2008) бас директорлардың құндылығы мен бизнес нәтижелері арасындағы байланысты зерттеп, ұйым жұмысының тиімділігіне ықпалын анықтады. Зогби-Манрикес-де-Лара мен Виера-Армас (2019) көшбасшылар этикасы қызметкерлерді жанашырлық танытуға ынталандыра-

тынын дәлелдейді. Али Чухтай (2014) көшбасшылар этикасы медицина ұйымдарындағы қызметкерлердің шығармашылық қабілетін арттыра алады дейді.

Борн және басқалары (2019) корпоратив құндылықтар ұйымдағы әртүрлі құбылыстармен, әрекеттермен, бағдарлармен және нәтижелермен тығыз байланысты екенін алға тартады. Сол сияқты, Алас және басқалары (2006) құндылықтар бүкіл ұйымға әсер еткенде ғана шынайы корпоратив құндылық бола алады және олар ұйымның табысқа жетуімен тікелей байланысты болуы керек деп есептейді. Сонымен қатар олар бақылануы және өлшенуі қажет, барлық мүдделі тараптар бұл құндылықтарды жүзеге асыру процесіне қатысуыға тиіс дейді. Осы талаптардың орындалуы – күшті корпоратив мәдениет қалыптастырудың және құндылықтарға сүйеніп басқару әдісін (MBV) енгізудің кепілі.

Құндылықтарға сүйеніп басқару (Management by Values – MBV) – ұйымдағы адамдар арасында ортақ діңгек қалыптастырып, құндылықтарға бағытталған жұмысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін басқару тәсілі. MBV тиімділігі нақты құндылықтардың тиімділігіне байланысты (Jaakson, 2010). Сондықтан құндылықтарға сүйеніп басқаруды бірінші кезекте құндылықтар деңгейінде ортақ нүкте тауып, ал мақсатқа жету жолындағы айырманы ашып көрсетуге бағытталған, ұйымның тиімділігін және табысқа жетуін жеңілдету үшін құндылықтарды пайдаланатын стратегиялық басқару әдісі деуге болады. (Dolan & Garcia, 2002).

Құндылықтарға сүйеніп басқару (MBV) – бизнес этикасы мен ұйымға деген сенімді біріктіретін, сонымен қатар бәсекелестікте артықшылыққа қол жеткізуге мүмкіндік беретін басқару тәсілі (Dolan & Garcia, 2009, p. 24).

Бұл тәсіл анық әрі түсінікті құндылықтарды қолданады және оларды ұйымның барлық мүдделі тарапы қабылдауы керек.

Долан мен Гарсиа (2002) мақсаттарға сүйеніп басқарудың (Management by Objectives – MBO) дәстүрлі тәсілі теріс нәтиже береді деп санайды. Сол себепті олар құндылықтарға сүйеніп басқаруды (MBV) ұйымның тиімділігін және табысқа жетуін жеңілдету үшін құндылықтарды пайдаланатын стратегиялық басқару құралы ретінде қарастырады. Ал Яксон (2010) MBV тиімділігі белгілі бір дәрежеде құндылық туралы мәлімдейтін жазбалардағы құндылықтардың қаншалықты тиімді екеніне байланысты және құндылық санаттарын талдау олардың маңызын бағалауға көмектеседі дейді.

Құндылықтарға сүйеніп басқару ұйымның негізгі құндылығын айқындап, оны ұйым мақсаттарымен сәйкестендіруге бағытталған философия және басқару тәжірибесі ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда құндылықтар тек қана философиялық тұжырым емес, ұйым өміршеңдігін қамтамасыз ететін маңызды тірек (Dolan & Richley, 2006). Фадейи және басқалары (2019) көптеген ұйым тұрақсыздыққа, қиындыққа және бәсекелестікке төтеп бере алмай, нарықтан шығып қалды дейді. Дегенмен қызметін айқын құндылықтарға сүйеніп ұйымдастыратын кейбір ұйымдар табысты дамып келеді. Яксон (2010) ұйымның негізгі құндылықтары тұрақты әрі оларды барлық мүдделі тарап шынайы қабылдаған жағдайда ғана табысқа жетудің алтын кілті MBV болады деп есептейді. Бұл құндылықтар тек қағаз жүзінде емес, нақты өмірде орындалуы тиіс дегенді білдіреді. Осы орайда Марек (2018) құндылықтарға сүйеніп басқару компанияның барлық бөлімінде жүзеге асқан жағдайда және қызметкерлер ортақ корпоратив құндылықтарға сәйкес әрекет етсе ғана нақты нәтижелер

береді деп көрсетеді. Стахович-Стануш (2007) құндылықтарға сүйенетін ұйымдар құндылықты сатып немесе қарызға алуға болмайтынына сенуі керек әрі олар ұйымның ажырамас бөлігі екенін түсінуі керек деп есептейді. Бұл құндылықтарды қызметкерлер барынша қабылданып, қолдауға тиіс.

Венстёп пен Мирмел (2006) корпоратив құндылықтар ұйымның әртүрлі мүдделі тараптары күткен нақты нәтижелерге әсер ететінін атап көрсетеді. Яғни, олар ұйымның тұрақтылығы мен табысқа жетуінде маңызды рөл атқарады.

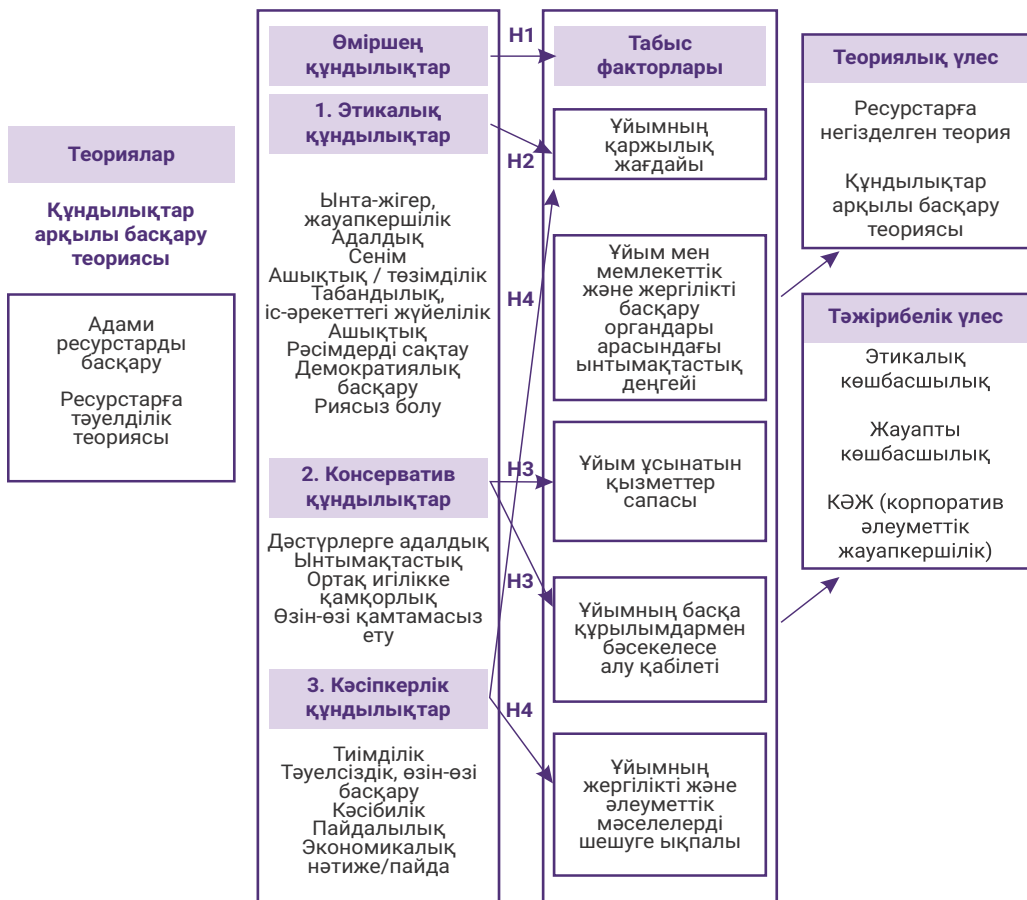
Яксон (2010) MBV тұрғысынан қандай корпоратив құндылықтар басқаларынан артық екенін қарастырып, басқа ғалымдардың зерттеу қорытындысын жинақтайды. Ол этикалық, өміршеңдік және әл-ауқат құндылықтарын талдайды. Ұйым тұрақты болсын десек, оны, негізінен, өміршең құндылықтар (консерватив құндылықтар) мен кәсіпкерлік құндылықтарға (экономикалық және бақылау құндылықтары, қаржылық құзыреттілік пен есептілік құндылықтары) сүйеніп басқару керек деп тұжырымдайды автор. Оның пікірінше, өміршең құндылықтар мен этикалық құндылықтар – барлық сектордың негізі. Өміршең құндылықтарды көпшілік алдында нақты тұжырымдап көрсету қажет емес, алайда олар ұйым үшін шешуші рөл атқарады. Автор атап өткендей, құндылықтардың түпкілікті өлшемін ұйымның мақсаты анықтайды, ол осы құндылықтарды ұйым үшін маңызды әрі оған мүдделі тараптардың мақсатымен үйлестіруге тырысады. ҮЕҰ-лар көптеген мүдделі тарап үшін жұмыс істейді. Олардың басты мақсаты – әлеуметтік әл-ауқат. Экономикалық өлшем олардың әлеуметтік мақсатқа қол жеткізуіне көмектесетін болса ғана маңызды рөл атқарады. Бұдан бөлек, ғалымдардың көбі үкіметтік емес ұйымдардағы этикалық құнды-

лықтар ауқымы олар тиімді жұмыс істеуі үшін ерекше маңызды екенін атап өтеді (Strickland & Vaughan, 2008).

Авторлардың басым көпшілігі әртүрлі құндылық ұйымдық тиімділікке оң әсер ететінін атап көрсеткенімен, кейбір зерттеушілер басқа байланыстарға назар аударады. Мысалы, Фредерик және басқалары (1985, 17-б) консерватизм басшылардың жеке құндылығы ретінде кейбір компаниялардың қаржылық көрсеткіштеріне теріс әсер ететінін мәлімдейді. Сонымен қатар Д'Круз (2002) үкіметтік емес ұйымдардың саяси байланысы олардың құндылықтарымен қарама-қайшылыққа түссе, салдарынан моральдық қақты-

ғыстар туындауы мүмкін дейді. Автор ҰЕҰ жұмысының донорлар мен қызметіне жүгінетін адамдар алдындағы міндеттемелер тепе-теңдігін сақтауды талап ететіні диллема дейді. Ұйымның әлеуметтік әділет пен міндеттемеге негізделген құндылықтары кейде ауқымды әлеуметтік мақсаттарға жету үшін саяси процестерге араласуды қажет етуі мүмкін, бұл ұйым құндылықтарының ымыраға келуіне алып келеді. Темпл (1997) де ұйымның тиімділігі үшін қағидаттар мен құлшыныс жеткіліксіз екенін жазады.

Осыған сәйкес, мынадай гипотезалар ұсынылады:

1-сурет. Зерттеу моделі

3. ӘДІСТЕР

3.1. ЗЕРТТЕУ ҚҰРЫЛЫМЫ

1-суретте ҰЕҰ-лардың корпоратив құндылықтарын қарастыратын әдеби шолу негізінде жасалған зерттеу моделі көрсетілген. Бұл модель корпоратив құндылықтардың ҰЕҰ табысына әсерін анықтауға бағытталған.

3.2. ДЕРЕКТЕР ЖИНАУ ЖӘНЕ ҮЛГІЛЕР ІРІКТЕУ

Талдауға қажетті деректер Klon/Jawor қауымдастығынан алынды. Klon/Jawor қауымдастығы 2018 жылы Kantar Millward Brown агенттігіне Польшадағы 1 300 ҰЕҰ-дан (қорлар мен қауымдастықтар) үлгі іріктеп, ұлттық зерттеуін жүргізуді тапсырды. Зерттелген деректерде белсенді жұмыс

істейтін қорлар мен қауымдастықтардың (ерікті өрт сөндіру бөлімшелерін қоспағанда), яғни шамамен 80 000 ҰЕҰ-ның популяциясы бар. Осы ұйымдардың 1 300-і кездейсоқ «қабаттап іріктеу» әдісі арқылы таңдалды. 1 100 ұйымның дерегі компьютерлік веб-сауалнама (CAWI) әдісі арқылы жиналды. 200 ұйымның дерегін жинауға компьютерлік жеке сауалнама (CAPI) техникасы қолданылды. CAWI зерттеуін Klon/Jawor қауымдастығы жүргізді. Екі әдіс бойынша да респонденттер ұйымда маңызды қызметтер атқаратын, ұйымның жағдайымен жақсы таныс тұлғалар болды (мысалы, басқарма мүшелері мен директорлар). Зерттеуге таңдалған ұйымдарға электрондық пошта арқылы шақыру жіберілді. Сондай-ақ, телефон арқылы еске салу және қосымша шақырулар жасалды. Деректер құпия негізде жиналды.

1-кесте. Тәуелді айнымалылар

Айнымалы	Табыс факторлары
SF1	Ұйымның қаржылық жағдайы
SF2	Ұйым мен мемлекеттік және жергілікті басқару органдары арасындағы ынтымақтастық деңгейі
SF3	Ұйым ұсынатын қызметтердің сапасы
SF4	Ұйымның басқа құрылымдармен бәсекелесе алу қабілеті
SF5	Ұйымның негізгі (жергілікті, әлеуметтік) мәселелерді шешуге ықпалы

Дереккөз: Автор, Klon/Jawor зерттеуінің нәтижелері негізінде

3.3. ТӘУЕЛДІ АЙНЫМАЛЫЛАР (ЖЕТІСТІК ФАКТОРЛАРЫ)

Талдауда SF1-ден SF5-ке дейінгі тәуелді айнымалылар қолданылды, олар ұйымның жетістік факторларын анықтауға бағытталған (1-кестені қараңыз). Айнымалылар ұйым әр факторды 1-ден 10-ға дейінгі шкала бойынша бағалай алатындай етіп іске қосылды (1 – ең төмен баға, 10 – ең жоғары баға). Сондай-ақ ұйымдар «Білмеймін» және «Жауап жоқ» нұсқаларын белгілеу-

ге мүмкіндік алды. Мұндай жауаптар талдауға енгізілген жоқ (1-кестені қараңыз).

3.4. ТӘУЕЛСІЗ АЙНЫМАЛЫЛАР (КОРПОРАТИВ ҚҰНДЫЛЫҚТАР)

Зерттеуде корпоратив құндылықтар тәуелсіз айнымалы ретінде қарастырылды. Барлығы 19 айнымалы (V1–V19) зерттелді. Ұйымдарға ме-неджментте басымдық берілетін ең

маңызды 5 құндылықты таңдау құқығы берілді. Сол сияқты, басқару үшін аса маңызды емес 5 құндылықты таңдауға рұқсат етілді. Егер белгілі бір құндылық ұйым басымдық берген 5 құндылықтың бірі болса, оған 1 мәні берілді. Егер басымдық берілмесе, оған 0 мәні берілді (2-кестені қараңыз).

4. НӘТИЖЕЛЕР

Зерттеудің алғашқы кезеңінде ұйымдар басымдық берген құндылықтар жауаптар пайызына қарай кемімелі ретпен орналастырылды (3-кестені қараңыз).

Сауалнамаға қатысқан ұйымдар басымдық берген құндылықтарды сараптау нәтижесінде ҮЕҰ басшылары адалдықты (ең жоғары 40,5%) ұйымдар үшін ең маңызды құндылық деп көрсеткені анықталды. Аздаған респондент кәсібилік пен миссияны сезіну сияқты құндылықты атады. Шамамен үштен бірі пайдалы, адал, ортақ игілікке қамқор болу және сенім құндылықтарын ұйымды басқаруда маңызды деп санаған. Сондай-ақ респонденттердің дәл сондай бөлігі тиімділік, риясыздық және ашықтық сияқты корпоратив құндылықтарды атаған.

2-кесте. Тәуелсіз айнымалылар – корпоратив құндылықтар

Құндылықтар	Өміршең құндылықтар
Jeavons (2005)	Этикалық құндылықтар
V1	Адалдық
V5	Сенім
V10	Риясыз болу
V19	Ынта-жігер, жауапкершілік
V14	Табандылық, іс-әрекеттегі жүйелілік
V13	Рәсімдерді сақтау
V3	Демократиялық басқару
V17	Миссияны сезіну
V9	Ашықтық/төзімділік
V15	Ашықтық
Prilleltensky (2000), Abbot et al. (2005), Jaakson (2010)	Консерватив құндылықтар
V16	Дәстүрлерге адалдық
V4	Ынтымақтастық
V6	Ортақ игілікке қамқорлық
V7	Өзін-өзі қамтамасыз ету
Prilleltensky (2000), Dolan and Richley (2006), Strickland and Vaughan (2008)	Экономикалық құндылықтар
V2	Тиімділік
V12	Тәуелсіздік/өзін-өзі басқару
V8	Кәсібилік
V11	Пайдалылық
V18	Экономикалық нәтиже/пайда

Дереккөз: Автор, Klon/Jawor зерттеуінің нәтижелері негізінде.

3-кесте. ҮЕҰ үшін басымдыққа ие құндылықтар рейтингі

	Ұйымдық құндылық	Пайыздық көрсеткіш (%)
1	Адалдық	40.5%
2	Кәсібилік	39.3%
3	Миссияны сезіну	38.7%
4	Ынта, міндеттемелер	31.6%
5	Пайдалылық	29.7%
6	Ортақ игілікке қамқор болу	29.6%
7	Сенім	29.1%
8	Тиімділік	27.8%
9	Жанкештілік	27.2%
10	Ашықтық	26.8%
11	Ашықтық, төзімділік	23.4%
12	Тәуелсіздік / өзін-өзі басқару	19.1%
13	Табандылық, іс-әрекеттегі жүйелілік	18.3%
14	Дәстүрлерге адалдық	12.2%
15	Ынтымақтастық	10.8%
16	Демократиялық басқару	10.4%
17	Рәсімдерді сақтау	9.0%
18	Өзін-өзі қамтамасыз ету	7.4%
19	Экономикалық нәтиже/пайда	2.6%

Дереккөз: Автор, Klon/Jawor зерттеуінің нәтижелері негізінде

Зерттеудің келесі кезеңінде ANOVA әрбір ҮЕҰ қызметінің өз саласындағы жетістік деңгейін салыстырып, айырмашылықтардың статистикалық маңызын бағалау үшін қолданылды, мұнда белгілі бір құндылықты басымдық деп қабылдаған ұйымдар мен басқа ҮЕҰ-мен салыстырылды (4-кестені қараңыз). Талдау авторға гипотезаларды тексеруге мүмкіндік берді.

Алдымен әрбір айнымалының қаншалықты қалыпты үлестірілгені Колмогоров-Смирнов (KS) тесті арқылы тексерілді (4-кестені қараңыз). Егер қалыпты үлестірілмесе, параметрлік емес Крускал-Уоллис (K-W) тесті жүргізілді. Дисперсияның біртектілігі туралы болжамды тексеру үшін Браун-Форсайт (BF) тесті қолданылды, себебі топтардағы элементтердің саны әртүрлі. Егер екі топта да дисперсия біртектілігі сақталмаса, салыстырылған топтар арасындағы айырмашылықтар

тар қаншалықты маңызды екенін бағалау үшін Уэлчтің F-тесті қолданылды (4-кестені қараңыз).

Зерттеудің келесі кезеңінде ұйымдық қызметінде қарастырылып отырған құндылықтарды басымдық ретінде қабылдаған ҮЕҰ-лар арасындағы айырмашылықтарды, сондай-ақ бұл құндылықтардың жетістік деңгейімен байланысын зерттеу үшін ANOVA-ның біржақты талдауы қолданылды. Дисперсиялық талдау регрессиялық талдаумен тығыз байланысты (екеуі де жетілдірілген статистикалық әдістер санатына жатады), бірақ оның кең қолданылу және маңызды болу себебі – сандық факторлар мен сапалық айнымалыларға әмбебап бейімделе алуында (King & Miniun, 2006).

Біріншіден, айнымалыны үлестіру қалыпты үлестіруге сәйкес келе ме деген мәселе тексерілді, нәтижесінде

Колмогоров-Смирнов d-тестінің статистикалық мәндері келесідей болды: 0.09860 (SF1); 0.07298 (SF2); 0.13520 (SF3); 0.16908 (SF4); 0.08601 (SF5); 0.08104 (SF11) ($p < 0.01$). Осы негізде барлық зерттелген сипаттамалар үшін қалыпты үлестірілу гипотезасы жоққа шығарылды (4-кестені қараңыз).

Одан кейін параметрлік емес Крускал-Уоллис тесті жүргізілді (4-кесте), мұнда барлық айнымалы жұптары үшін маңыздылық деңгейі $p < 0.05$ болды, тек V3 / SF3 жұбы үшін $p > 0.05$. Осылайша, белгілі бір корпоратив құндылықты басымдық ретінде көрсеткен ұйымдар мен оны басымдық ретінде көрсетпеген ұйымдар арасында айырмашылықтар бар деп санауға негіз бар. Тек демократиялық басқару құндылығы (V3) – айрықша жағдай, мұнда ұйымдар арасында жетістік факторы – көрсетілетін қызметтердің сапасы (SF3) бойынша айырмашылықтар байқалады.

Топтар ауқымды болмауына байланысты дисперсияның біртектілігі туралы болжамды тексеру үшін Браун-Форсайт тесті қолданылды. Егер екі топтағы дисперсия біртекті болмаса, салыстырылған топтар арасындағы айырмашылықтардың маңызын бағалау үшін Уэлчтің F-тесті қолданылды. F-тестінің нәтижелері V3 және V8 айнымалылары бойынша ерекшеленетін

ұйым топтары үшін SF3 жетістік факторы дисперсиясының біртекті емес екенін көрсетті (4-кестені қараңыз). Сондықтан топтар арасындағы орташа мәндердің айырмашылығын бағалау үшін Уэлчтің F-тесті қолданылды. V3 айнымалысы негізінде ерекшеленетін ұйым топтары үшін SF3 жетістік факторы бойынша Уэлчтің F-тестінің эмпирикалық мәні 6,652, ал маңыздылық деңгейі $p < 0.05$.

V8 айнымалысына қарай қалыптасқан ұйым топтарын талдау барысында SF3 айнымалысы үшін Уэлчтің F-тестінің эмпирикалық мәні – 18,122, маңыздылық деңгейі $p < 0.05$ екені анықталды. Осылайша, V3 және V8 айнымалылары бойынша ерекшеленетін ұйым топтарында SF3 факторының орташа мәндері арасында статистикалық тұрғыдан маңызды айырмашылықтар бар екені расталды. Белгілі бір корпоратив құндылықты басымдық ретінде көрсеткен ұйымдар мен оны басымдық ретінде көрсетпеген ұйымдар арасында $\alpha = 5\%$ маңыздылық деңгейінде статистикалық тұрғыдан айтарлықтай айырмашылықтар бар. Демократиялық басқару мен кәсібилікті басымдық ретінде белгілеген ҮЕҰ-дарда осы корпоратив құндылықтарды басымдыққа қоймаған ҮЕҰ-ға қарағанда қызмет көрсету деңгейі жоғарырақ (5 және 6-кестелерді қараңыз).

4-кесте. Колмогоров-Смирнов тесті

Айнымалы	Колмогоров-Смирнов тесті мәні	P
SF1	0.09860	0.0000
SF2	0.07298	0.0000
SF3	0.16908	0.0000
SF4	0.08601	0.0000
SF5	0.09104	0.0000

Дисперсияның біртектілігі анықталған жағдайларда F-тесті қолданылды.

F-тестінің мәндері 5-кестеде көрсетілген. Олардың маңыздылық деңгейі

5%-дан төмен болды. Белгілі бір корпоратив құндылықты басымдық ретінде көрсеткен және оны басымдық ретінде көрсетпеген ұйымдар арасында статистикалық тұрғыдан айтарлықтай айырмашылық бар ($\alpha = 5\%$). ANOVA талдауының нәтижелері демократиялық басқару, сенім, ашықтық пен төзімділік, пайдалы болу, рәсімдерді сақтау, сондай-ақ ашықтық пен ақпаратты жариялау сияқты корпоратив құндылықтарды басымдық ретінде көрсеткен ұйымдар қаржы-

лық жағдайының деңгейін осы құндылықтарды ең маңызды деп санамаған ұйымдарға қарағанда жоғары бағалайтынын көрсетті. Екінші жағынан, ұйым мен қоғамдық және жергілікті мемлекеттік мекемелер арасындағы ынтымақтастық деңгейі болып анықталған жетістік факторының орташа мәнін адалдықты басым құндылық ретінде көрсеткен ұйымдар оны басымдық ретінде көрсетпеген ұйымдарға қарағанда төмен бағалады (5-кестені қараңыз).

5-кесте. Дисперсиялық талдау

Бағалау санаты	SF	H K-W Тест мәні	P	F B-F Тест мәні	P	F-Test	P	F Welch Тест мәні	P
V1	SF2	4.857342	0.0275	0.940	0.33243	4.906	0.02691	-	-
V1	SF3	9.628179	0.0019	2.527	0.11215	8.729	0.00319	-	-
V3	SF1	9.628179	0.0019	0.170	0.67931	10.198	0.00144	-	-
V3	SF3	2.854242	0.0911	4.436	0.03538	-	-	6.652	0.01066
V5	SF1	9.380683	0.0022	1.223	0.26882	7.245	0.0720	-	-
V6	SF3	8.132378	0.0043	2.777	0.09586	6.590	0.01037	-	-
V6	SF4	10.90428	0.0010	0.002	0.96162	9.049	0.00268	-	-
V7	SF3	7.888133	0.0050	3.294	0.06976	8.007	0.00473	-	-
V7	SF4	10.82420	0.0010	0.393	0.53048	12.322	0.00046	-	-
V8	SF3	26.56125	0.0000	8.935	0.00285	-	-	18.122	0.00002
V8	SF4	26.56125	0.0000	0.058	0.80845	14.78	0.00012	-	-
V9	SF1	5.493282	0.0191	0.493	0.48252	5.538	0.01876	-	-
V11	SF1	8.991865	0.0144	0.042	0.83667	4.471	0.03467	-	-
V13	SF1	4.588471	0.0322	2.306	0.12949	4.335	0.03755	-	-
V15	SF1	4.171043	0.0411	0.015	0.90235	4.510	0.03389	-	-
V16	SF4	5.908221	0.0151	1.226	0.26832	5.843	0.01580	-	-
V18	SF5	3.879838	0.0489	1.213	0.27098	4.727	0.02989	-	-

Дереккөз: Автор, Klon/Jawor зерттеуінің нәтижелері негізінде

ҮЕҰ көрсететін қызметтердің сапасын бағалауға байланысты жетістік факторын талдау барысында зерттеу нәтижелері адалдық пен демократиялық басқаруды басымдық ретінде көрсеткен ұйымдар бұл құндылықтарды басымдыққа қоймаған ҮЕҰ-ға қарағанда қызмет сапасын жоғары бағалайтынын көрсетті. Ал ортақ игілікке қамқор болу, өзара көмек және кәсібилікті ұйым қызметіндегі ең маңызды құн-

дылық санайтын ұйымдар арасында кері байланыс байқалады. Бұл ұйым басшылары көрсетілетін қызмет деңгейін аталған құндылықтарды басымдыққа қойған ұйымдарға қарағанда төмен деп бағалайды.

Ұйымның басқа мекемелермен бәсекелесе алу қабілеті ретінде сипатталатын жетістік факторын талдау барысында өзара көмек, кәсібилік

және дәстүрге адалдықты басымдық ретінде көрсеткен ұйымдар бұл жетістік факторының деңгейін аталған құндылықтарды басымдыққа қоймаған ұйымдарға қарағанда төмен бағалайтыны анықталды. Сонымен қатар адалдық та осы жетістік деңгейімен статистикалық тұрғыдан маңызды айырмашылық көрсететін корпоратив құндылықтар қатарына кіреді. Бұл құндылықты өз қызметінде басымдық ретінде көрсеткен ұйымдар басқа ұйымдармен бәсекелесу қабілетін жоғарырақ бағалады.

Экономикалық нәтиже – ұйымның маңызды мәселелерді (жергілікті, әлеуметтік) шешуге қатысу дәрежесін статистикалық тұрғыдан ерекше етіп көрсететін жалғыз корпоратив құндылық ретінде анықталды. Бұл құндылықты өз қызметінде басымдыққа қойған ҰЕҰ оны ең маңызды деп санамаған ҰЕҰ-ға қарағанда маңызды мәселелерді шешуге қатысу деңгейін төменірек деп бағалады (6-кестені қараңыз).

Талдау нәтижелері ұйымның қаржылық жағдайын бағалау (SF1) атты алғашқы жетістік факторының деңгейін статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекше ететін басым корпоратив құндылықтарды (6) анықтауға мүмкіндік берді. Мұндай корпоратив құндылықтарға демократиялық басқару (V3), сенім (V5), ашықтық/толеранттық (V9), пайдалы болу (V11), рәсімдерді сақтау (V13) және ашықтық/ақпаратты жариялау (V15) жатады. Осы құндылықтарды басымдық деп санаған ұйымдар қаржылық көрсеткішін басқа ұйымдарға қарағанда жоғары бағалады. Орташа көрсеткіштер 6-кестеде берілген.

Жетістік факторларының орташа көрсеткіштерін талдау ұйымдар ұсынған қызмет сапасында (SF3) бес корпо-

ратив құндылық статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекшеленетінін көрсетеді. Оларға адалдық (V1), демократиялық басқару (V3), ортақ игілікке қамқор болу (V6), өзін-өзі қамтамасыз ету (V7) және кәсіпқойлық (V8) жатады. Алайда осы корпоратив құндылықтардың ішінде тек V1 мен V3 үшін SF3 жетістік факторы бойынша орташа көрсеткіш бұл құндылықтарды маңызды деп санамаған ұйымдарға қарағанда оларды маңызды деп санайтын ұйымдарда жоғары болды. Ал ортақ игілікке қамқорлық, өзара көмек және кәсібилік сияқты корпоратив құндылықтар бойынша қызмет сапасының орташа деңгейі бұл құндылықтарды маңызды деп санайтын ұйымдарда төменірек болды (6-кестені қараңыз).

6-кестеде ұсынылған нәтижелер ұйымның басқа құрылымдармен бәсекелесе алу деңгейін (SF4) статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекшелендіретін төрт корпоратив құндылық бар екенін көрсетеді. Бұл басым корпоратив құндылықтарға ортақ игілікке қамқор болу (V5), өзін-өзі қамтамасыз ету (V7), кәсіпқойлық (V8) және дәстүрлерге адалдық (V16) жатады.

Ұйым үшін ортақ игілік үшін қамқорлықты (V6) басым корпоратив құндылық ретінде таныған ұйымдар арасында орташа жетістік факторының (SF5) көрсеткіші 8.52 болды. Бұл көрсеткіш осы құндылықты өз қызметі үшін маңызды деп санамаған ұйымдардың басқа құрылымдармен бәсекелесе алу қабілетінің орташа бағасынан (8.08) жоғары.

Басқа корпоратив құндылықтар, атап айтқанда V7, V8 және V16 үшін SF4 жетістік факторының орташа көрсеткіші бұл корпоратив құндылықтарды басымдық деп санаған ұйымдарда оларды ұйым үшін маңызды деп көр-

сетпеген құрылымдарға қарағанда төмен болды (5-кестені қараңыз).

Ұйымның мемлекеттік және жергілікті басқару органдарымен ынтымақтастық деңгейін (SF2) статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекшелендіретін жалғыз корпоратив құндылық бар. Ол (V1) – адалдық. Ұйым үшін адалдықты (V1) басым корпоратив құндылық ретінде таныған ұйымдар арасында ұйым мен мемлекеттік және жергілікті басқару институттарының ынтымақтастық деңгейінің (SF2) орташа көрсеткіші – 5.19. Бұл адалдықты өз қызметі үшін маңызды деп санамаған ұйымдар арасындағы SF2 жетістік факторының орташа бағасынан (5.32) төмен болды.

Сонымен қатар, ұйымның маңызды (жергілікті, әлеуметтік) мәселелерді шешуге әсер ету деңгейін (SF5) статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекшелендіретін жалғыз корпоратив құндылық бар. Бұл басым құндылық – экономикалық нәтиже/пайда (V18). Экономикалық нәтиже/пайданы (V18) ұйым үшін маңызды деп санаған ұйымдар арасында ұйымның маңызды мәселелерді (жергілікті, әлеуметтік) шешуге қатысу деңгейінің (SF5) орташа бағасы – 5.53. Бұл көрсеткіш осы құндылықты өз қызметінде қажетті деп көрсетпеген ұйымдар арасындағы ұйымның маңызды мәселелерді шешуге қатысу деңгейінің орташа бағасынан (6.51) төмен болды (6-кестені қараңыз).

6-кесте. Жетістік факторларының орташа мәндері

Бағалау санаты	Ұйымдық құндылықтар	Ұйымдық құндылықтарды атаған ҮЕҰ-лар	Ұйымдық құндылықтарды атамаған ҮЕҰ-лар
SF1	V3	5,91	5,20
	V5	5,56	5,16
	V9	5,37	4,99
	V11	5,38	5,06
	V13	5,72	5,23
	V15	5,52	5,19
SF2	V1	5,19	5,32
SF3	V1	8,45	8,14
	V3	8,58	8,23
	V6	8,07	8,36
	V7	7,76	8,31
	V8	6,61	6,78
SF4	V6	8,52	8,08
	V7	5,89	6,81
	V8	6,61	6,78
	V16	6,27	6,80
SF5	V18	5,53	6,51

Дереккөз: Автор, Klon/Jawor зерттеуінің нәтижелері негізінде

7-кесте. Дисперсиялық талдау нәтижелері

	V1	V3	V5	V6	V7	V8	V9	V11	V13	V15	V16	V18	барлығы
SF1		+	+				+	+	+	+			6
SF2	+												1
SF3	+	+		+	+	+							5
SF4				+	+	+					+		4
SF5												+	1
барлығы	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	1	1	

Дереккөз: Автор, Klon/Jawog зерттеуінің нәтижелері негізінде.

ЕСКЕРТУ: + белгісі аталған құндылықты басымдық деп қабылдаған ұйымдар мен басқа ұйымдар арасындағы берілген жетістік факторын іске асыру деңгейінде статистикалық тұрғыдан айтарлықтай айырмашылық барын білдіреді.

Статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекшеленбеген корпоратив құндылықтарға тиімділік, ынтымақтастық, жанкештілік, миссиялық сезім, ынта, адалдық, тәуелсіздік, өзін-өзі басқару, табандылық және іс-әрекеттегі бірізділік жатады. Дисперсиялық талдау нәтижелерінің жиынтық көрінісі 7-кестеде берілген.

5. ТАЛҚЫ

1-ші гипотеза бойынша нәтижелер өміршеңдік құндылықтары мен ҮЕҰ жетістігінің әртүрлі санаттары арасындағы байланысты бағалауға негіз береді.

Ұйымдағы өміршең құндылықтар мен ҮЕҰ жетістігінің әртүрлі санаттары арасындағы байланыстарда белгілі бір айырмашылықтар бар. Қызықты нәтиже – ҮЕҰ-дағы қаржылық жағдайға адалдық оң әсер еткенімен, ұйым қызметі сапасының бағасын төмендетіп жібереді. Көптеген этикалық құндылықтар ҮЕҰ-ның қаржылық жағдайының жоғары бағалануына байланысты. Осылайша, нәтижелер автордың 2-ші гипотезадағы болжамдарын растайды.

3-ші гипотезаға сәйкес, нәтижелер консерватив құндылықтардың ұйым жетістігімен теріс байланыста екенін

көрсетеді, бірақ барлық санаттар бойынша емес. Бұл ұйымның мемлекеттік және жергілікті басқару институттарымен ынтымақтастық деңгейіне және ұйым көрсететін қызметтердің сапасына қатысты шынайы көрініс тапты. ҮЕҰ жетістігімен мұндай теріс корреляцияның болуы ұйымдардағы мүдделі тараптар кесірінен инновациялық іс-шараларды жеткілікті түрде жүзеге асырмауымен немесе Польшадағы ҮЕҰ-дарға қатысты әкімшілік кедергілердің көптігімен түсіндірілуі мүмкін (Mikołajczak, 2021).

Экономикасын өміршең ететін құндылықтар ұйымның маңызды (жергілікті, әлеуметтік) мәселелерді шешуге ықпалын және қаржылық көрсеткіштерін нақты бағалаудан туады. Дегенмен тиімділік, тәуелсіздік және өзін-өзі басқару құндылықтары статистикалық тұрғыдан айтарлықтай ерекшеленген жоқ. Бұл нәтижелер 4-ші гипотезаны ішінара қолдайды.

Алдағы уақытта зерттеулерді тарихи институционализм теориясы негізінде жүргізуге болады. Мысалы, COVID-19 пандемиясы жағдайында экзогендік өзгерістердің коммерциялық емес ұйымдардағы құндылықтар дағдарысына әсерін және олардың қызмет өнімділігіне ықпалын зерттеу маңызды. Мұндай зерттеулердің нәтижесі

менеджменттегі маңызды шешімдерді қабылдауға дәлелді негіздеме беріп, елеулі үлес қосады.

6. ҚОРЫТЫНДЫ

Жалпы алғанда, зерттеу гипотезаларды растады. Нәтижелер зерттелген үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) әртүрлі жетістік санаттары үшін маңызды корпоратив құндылықтарды анықтады. Көп зерттеуші құндылықтар коммерциялық емес қызметке оң әсер ететінін атап өтеді (Fitzgerald and Desjardins, 2004; Dermol & Širca, 2018). Бірқатар автор корпоратив құндылықтарды құндылықтарға сүйеніп басқарудың (MBV) маңызды құралы деп қарастырады (Dolan and Rihley, 2006; Bell-Laroche et al., 2014; Piwowarski-Suley & Mroziewski, 2020). Зерттеушілер ұйымды өміршең ететін құндылықтар коммерциялық емес ұйымдардың қызметінде маңызды рөл атқарады деп есептейді. Бұған оларды құндылықтарға сүйенетін ұйым деп қарастыратын зерттеушілердің көп болуы ғана емес (Bruni & Semrilli, 2014; Kraemer, 2011; Bell-Laroche et al., 2014; Denier et al., 2019), сонымен қатар ҰЕҰ-лардағы қаржының аздығы мен кадр тапшылығы да себеп. Сондықтан коммерциялық емес секторда құндылықтарды қосымша ресурс ретінде қарастыру ұсынылады, бұл еріктілерді жұмысқа тарту мен ұстап қалуды күшейтуге мүмкіндік береді.

Бұл зерттеу демократиялық басқару, сенім, ашықтық пен төзімділік, пайдалы болу, рәсімдерді сақтау, сондай-ақ ашықтық пен ақпаратты жариялау сияқты этикалық құндылықтарды маңызды санайтын ұйымдарда қаржылық көрсеткіш жетістік факторы ретінде жақсырақ бағаланатынын эмпирикалық түрде растайды. Сонымен қатар ұйым басшылары экономика-

лық нәтижелерді ұйымның өмір сүруі үшін маңызды құндылық деп бағаласа, бұл маңызды (жергілікті, әлеуметтік) мәселелерді шешуде ұйымның ықпалы төмен дегенді білдіреді.

Көп зерттеуде корпоратив құндылықтар мен ұйым тиімділігі арасындағы оң байланыс баса көрсетілсе де, кейбір құндылықтар мен ұйым қызметінің өзара байланысын сынайтын пікірлерді де ескерусіз қалдыруға болмайды (Mowles, 2008; D'Cruz, 2002). Мұндай сыни көзқарас MBV теориясының практикадағы тиімділігіне де қатысты (Speculand & Chaudhary, 2008).

Зерттеу нәтижелері ортақ игілікке қамқор болу, өзара көмек және дәстүрлерге адалдық сияқты ұйымды өміршең ететін консерватив құндылықтар корпоратив құндылық саналатынын және ұйым басшылары оларды ҰЕҰ үшін басым құндылық деп есептейтінін көрсетті. Дегенмен олар әдетте ұйымның басқалармен бәсекелесу қабілетінің төмен бағалануымен және ұсынылатын қызметтер сапасының нашарлығымен байланыстырылады.

Бұл тұжырымды түсіндіретін ықтимал теориялар іздеп, әртүрлі зерттеулерді қарастырғанда консерватив құндылықтар ұйымдар үшін әрқилы рөл атқаратынын байқадық. Эбботт және т.б. (2005, р. 537) зерттеуінде адамгершілік, көрегендік және консерватизмге қатысты құндылықтар арасындағы байланыс «жалпы алғанда, адамдар арасында ұқсас болуы мүмкін, бірақ ұйымдар арасында әртүрлі болуы ықтимал» деп көрсетіледі. Хатиб және т.б. (2021) консерватив ұйымдық мәдениет инновацияларды тежейтінін айтады, Гарсиа және т.б. (2019) да осыған ұқсас тұжырым жасайды.

Алайда ҮЕҰ қызметіндегі қиындықтар мен кедергілерді ескере отырып (Mikołajczak, 2021, 2022), бұл қорытындыны Майлз, Сноу және Мейер (1978) зерттеулеріндегі «қорғаныс ұйымдары» немесе Минцберг (1973) сипаттаған «бейімделгіш ұйымдар» тұжырымдамаларымен байланыстыруға болады. Сонымен қатар Ковин (1991) зерттеулерінде консерватив стратегиялық көзқарасы бар ұйымдар тәуекелден қашатыны, инновацияға ұмтылмайтыны және реактивті болатыны айтылады. Автор консерватив ұйымдардың қызмет сапасының көрсеткіші, сыртқы қаржыландыру және бір жеткізушіге немесе тапсырыс берушіге тәуелділікті төмендету тұрғысынан нашар екенін атап өтеді.

Дегенмен бұл тұжырым консерватив стратегиялық ұстанымнан толық бас тартып, кәсіпкерлікке бағытталған стратегияларды ғана қабылдау керек дегенді білдірмейді. Мемлекеттік және жергілікті басқару органдарымен ынтымақтастықтың күрделі жағдайларын, шектен тыс бюрократияны және Орталық және Шығыс Еуропадағы ҮЕҰ жұмысына қойылатын басқа да шектеулерді ескере отырып, консерватив корпоратив құндылықтар көптеген ұйым үшін орынды көрінуі мүмкін деп есептейміз.

Сондай-ақ зерттеуде адалдықты басымдық ретінде таңдаған ұйымдар мемлекеттік және жергілікті билік органдарымен ынтымақтастық деңгейі төмен, ал ұсынылатын қызмет сапасын жоғары бағалағаны байқалды. Мұндай жағдайда ҮЕҰ мен мемлекеттік органдар арасындағы қарым-қатынастың жай-күйі алаңдатады. Нәтиженің бұлай көрінуі Орталық және Шығыс Еуропа елдерінде ҮЕҰ қызметіне кедергінің көп болуымен, ҮЕҰ-лардың мемлекеттік органдарға сенімсіздігімен немесе шамадан тыс

бюрократиямен байланысты болуы мүмкін (Mikołajczak, 2021, 2022).

Ұйымдық этикалық құндылықтар мен ҮЕҰ қызметінің әртүрлі санаттары арасындағы байланысты қарастыра отырып, бұл мақала коммерциялық емес ұйымдардың институционал формасы теориясына да үлес қосады. Бұл теорияда Хенри Хансманн коммерциялық емес сектордағы ұйымға деген сенімнің маңызын атап көрсетеді (Cymbal et al., 2022).

Ұйым құндылықтары мен ҮЕҰ табысы арасындағы байланыстарды зерттеу қызықты тұжырым жасауға мүмкіндік береді: ҮЕҰ-лардың әлеуметтік және іскерлік қызмет теориялары мен модельдерін басқару жүйесіне корпоратив құндылықтарды енгізу арқылы жетілдіре алуымыз мүмкін. ҮЕҰ әртүрлі секторларда жұмыс істейтіндіктен, олардың жетістігі әртүрлі анықталуы ықтимал, сондықтан зерттеу нәтижелері ҮЕҰ көшбасшыларына құндылықтар арқылы басқарудың жаңа құралдары мен тәсілдерін ұсынады.

Зерттеудің тәжірибелік маңызы да бар. Ол зерттеушілер, сарапшылар мен ұйым көшбасшылары үшін пайдалы, себебі әртүрлі жетістік санаттары тұрғысынан қандай құндылықтар маңызды екенін анықтайды. Сонымен қатар мақала коммерциялық емес сектор үшін де құнды, өйткені бұл сала бірқатар мүдделі тараптармен жұмыс істейді және олардың қажеттілігін қанағаттандыруға тырысады.

Бұдан бөлек, ұйымның тұрақты дамуы, этикалық көшбасшылық немесе корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік (CSR) туралы кең ауқымды пікірталастарды ескерсек (Berson және т.б., 2008; Zoghbi-Manrique-de-Lara & Viera-Armas, 2019), зерттеу нәтижелері коммерциялық сектор үшін де маңыз-

ды болуы мүмкін. Біріншіден, зерттеу этикалық құндылықтардың ұйым қызметімен, оның ішінде қаржылық көрсеткіштерімен оң байланысы барын көрсететін басқа зерттеушілердің тұжырымдарын қолдайтын қосымша дәлелдер ұсынады (мысалы, Ullah et al., 2022). Екіншіден, ұйым құндылықтарының түрлі аспектілерге әсерін ескере отырып, оларды стратегиялық шешімдер қабылдау кезінде маңызды ресурс ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Талдау нәтижесінде кейбір корпоратив құндылықтардың табыс факторларына әсері оларды басымдық ретінде таңдаған-таңдамағанына қа-

рамастан, басқа ұйымдардан айтарлықтай ерекшеленбейтіні анықталды. Алайда бұдан олар ұйым үшін маңызсыз деген қорытынды шығара алмаймыз. Зерттеу барысында ҮЕҰ басшылығына ең маңызды деп санайтын бес құндылықты таңдау ұсынылды. Осы шектеу аталмыш зерттеудің белгілі бір кемшілігі ретінде қарастырылуы мүмкін, өйткені сауалнамада ұйымдар көрсете алатын жетістік факторларының саны шектеулі. Қалай болғанда коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік мақсаты өте ауқымды (Sridhal & Nagabhushanam, 2008). Оған қоса, ҮЕҰ-ның табысқа жетуіне құндылықтардан басқа да факторлар әсер етеді.

Павел Миколайчак

Познань экономика және бизнес университетінің қауымдастырылған профессоры

Аударған

Нұржауған Мұқанова

© Авторлық құқық: Бұл мақала ашық қолжетімді және Creative Commons Attribution 4.0 лицензиясының шарттары мен талаптарына сай таратылады.

СІЛТЕМЛЕР

- Abbott, G. N., White, F. A., & Charles, M. A. (2005). Linking values and organizational commitment: A correlational and experimental investigation in two organizations. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 531–551. <https://doi.org/10.1348/096317905X26174>
- Alas, R., Ennulo, J., & Törnpuu, L. (2006). Managerial values in the institutional context. *Journal of Business Ethics*, 65(3), 269–278. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-5494-1>
- Al-Khatib, A. W., Al-Fawaeer, M. A., Alajlouni, M. I., & Rifai, F. A. (2021). Conservative culture, innovative culture, and innovative performance: A multi-group analysis of the moderating role of the job type. *International Journal of Innovation Science*. <https://doi.org/10.1108/IJIS-07-2021-0092>
- Bell-Laroche, D., MacLean, J., Thibault, L., & Wolfe, R. A. (2014). Leader perceptions of management by values within Canadian national sport organizations. *Journal of Sport Management*, 28, 375–389. <https://doi.org/10.1123/jsm.2012-0304>
- Berson, Y., Oreg, S., & Dvir, T. (2008). CEO values, organizational culture and firm outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 29(5), 615–633. <https://doi.org/10.1002/job.499>
- Bourne, H., & Jenkins, M. (2013). Organizational values: A dynamic perspective. *Organization Studies*, 34(4), 495–514. <https://doi.org/10.1177/0170840612467155>
- Bourne, H., Jenkins, M., & Parry, E. (2019). Mapping espoused organizational values. *Journal of Business Ethics*, 159(1), 133–148. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3725-9>
- Bruni, L., & Smerilli, A. (2014). *The economics of values-based organisations*. Routledge.
- Cheverton, J. (2007). Holding our own: Value and performance in nonprofit organisations. *Australian Journal of Social Issues*, 42(3), 427–435. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2007.tb00068.x>
- Chughtai, A. A. (2014). Can ethical leaders enhance their followers' creativity? *Leadership*, 10(4), 426–448. <https://doi.org/10.1177/1742715014558077>
- Covin, J. G. (1991). Entrepreneurial versus conservative firms: A comparison of strategies and performance. *Journal of Management Studies*, 28(5), 439–462. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1991.tb00286.x>
- Cymbal, D. J., Litvak, S., Wilder, D. A., & Burns, G. N. (2022). An examination of variables that predict turnover, staff and caregiver satisfaction in behavior-analytic organizations. *Journal of Organizational Behavior Management*, 42(1), 36–55. <https://doi.org/10.1080/01608061.2021.1910099>
- D'Cruz, D. (2002). Undermined-values and foreign aid NGOs. *Institute of Public Affairs Review: A Quarterly Review of Politics and Public Affairs*, 54(4), 28–29. <https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.200301326>
- Denier, Y., Dhaene, L., & Gastmans, C. (2019). You can give them wings to fly: A qualitative study on values-based leadership in health care. *BMC Medical Ethics*, 20(1), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s12910-019-0374-x>
- Dermol, V., & Širca, N. T. (2018). Communication, company mission, organizational values, and company performance.

Procedia-Social and Behavioral Sciences, 238, 542–551. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2018.04.034>

Dirks, K. T., & de Jong, B. (2022). Trust within the workplace: A review of two waves of research and a glimpse of the third. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 9, 247–276. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012420-083025>

Dolan, S., & Garcia, S. (2002). Managing by values: Cultural redesign for strategic organizational change at the dawn of the twenty-first century. *Journal of Management Development*, 21(2), 101–117. <https://doi.org/10.1108/02621710210417411>

Dolan, S., Garcia, S., & Richley, B. (2006). *Managing by values: A corporate guide to living, being alive, and making a living in the 21st century*. Springer.

Dolan, S. L., & Richley, B. A. (2006). Managing by values (MBV): A new philosophy for a new economic order. *Handbook of Business Strategy*, 7(1), 235–239. <https://doi.org/10.1108/10775730610618873>

Dolan, S. L., Garcia, S., & Auerbach, A. (2003). Understanding and managing chaos in organisations. *International Journal of Management*, 20(1), 23–35. <https://doi.org/10.1108/13620430810860567>

Edwards, M., & Sen, G. (2002). NGOs, social change and the transformation of human relationships: A 21st-century civic agenda. In M. Edwards & A. Fowler (Eds.), *The Earthscan Reader on NGO Management* (pp. 27–39). Earthscan.

Fadeyi, O., Oladele, K., Imhonopi, D., & Nwachukwu, C. (2019). Analyzing succession management practice in the context of organizational survival: A qualitative approach. *International Journal for Quality Research*, 13(1), 151–166. <https://doi.org/10.24874/IJQR13.02-11>

Fitzgerald, A., & Hamilton, K. (2006). Managing ethics and social responsibility: Creating the sustainable corporation. In P. Murray, D. Poole, & G. Jones (Eds.), *Contemporary Issues in Management and Organisational Behaviour* (pp. 178–196). Thomson. <https://doi.org/10.1108/SRJ-03-2020-0081>

Fitzgerald, G. A., & Desjardins, N. M. (2004). Organizational values and their relation to organizational performance outcomes. *Atlantic Journal of Communication*, 12(3). https://doi.org/10.1207/s15456889ajc1203_1

Galabova, L., & Ahonen, G. (2011). Is intellectual capital-based strategy market-based or resource-based? On sustainable strategy in a knowledge-based economy. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*. <https://doi.org/10.1108/14013381111197243>

Garcia, R., Wigger, K., & Hermann, R. R. (2019). Challenges of creating and capturing value in open eco-innovation: Evidence from the maritime industry in Denmark. *Journal of Cleaner Production*, 220, 642–654.

Garti, A., & Dolan, S. L. (2019). Managing by values (MBV): Innovative tool for successful micro behavioural conduct. *European Business Review*.

Hine, S. D. (2008). [Title not provided]. Retrieved from <https://mrons.massey.ac.nz/bitstream/handle/10179/752/01front.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

Jaakson, K. (2010). Management by values: Are some values better than others? *Journal of Management Development*, 29(9), 795–806. <https://doi.org/10.1108/02621711011072504>

Jeavons, T. H. (2005). Ethical nonprofit management. In R. D. Herman & associates (Eds.), *The Jossey-Bass handbook of nonprofit leadership and management* (2nd ed., pp. 204–229). John Wiley.

- Kapiriri, L., & Razavi, S. D. (2022). Equity, justice, and social values in priority setting: A qualitative study of resource allocation criteria for global donor organizations working in low-income countries. *International Journal for Equity in Health*, 21(1). <https://doi.org/10.1186/s12939-021-01565-5>
- Knutsen, W. L. (2013). Value as a self-sustaining mechanism: Why some nonprofit organizations are different from and similar to private and public organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 42(5), 985–1005.
- Kraemer, H. M. Jr. (2011). *From values to action: The four principles of values-based leadership*. John Wiley & Sons.
- Marek, A. (2018). Adjusting the employee management process to key organizational values. *The Central European Review of Economics and Management*, 2(4). <https://doi.org/10.29015/cerem.421>
- Mikołajczak, P. (2021). How do barriers to the activities of social enterprises affect their financial situation? Evidence based on data from Poland and resource mobilization theory. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*. <https://doi.org/10.1108/JEEE-07-2020-0217>
- Mikołajczak, P. (2022). Determinants of precarious employment in social enterprises in Central and Eastern Europe. *Journal of Business Research*, 146, 398–408. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.03.085>
- Miles, R. E., Snow, C. C., Meyer, A. D., & Coleman, H. J. Jr. (1978). Organizational strategy, structure, and process. *Academy of Management Review*, 3(3), 546–562.
- Mintzberg, H. (1973). Strategy-making in three modes. *California Management Review*, 16(2), 44–53.
- Mitchell, G. E., & Calabrese, T. D. (2022). The hidden cost of trustworthiness. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 08997640221092794. <https://doi.org/10.1177/08997640221092794>
- Mowles, C. (2008). Values in international development organizations: Negotiating non-negotiables. *Development in Practice*, 18(1). <https://doi.org/10.1080/09614520701778306>
- Piwowar-Sulej, K., & Mroziowski, R. (2020). Management by values: A case study of a recruitment company. *International Journal of Contemporary Management*, 19(1). <https://doi.org/10.4467/24498939I-JCM.20.002.12667>
- Prilleltensky, I. (2000). Value-based leadership in organizations: Balancing values, interests, and power among citizens, workers, and leaders. *Ethics & Behavior*, 10(2). https://doi.org/10.1207/S15327019EB1002_03
- Rohan, M. J. (2000). A rose by any name? The values construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0403_4
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership* (3rd ed.). Jossey-Bass.
- Speculand, R., & Chaudhary, R. (2008). Living organizational values: The bridges value inculcation model. *Business Strategy Series*, 9(6). <https://doi.org/10.1108/17515630810923630>
- Sridhar, K. M., & Nagabhushanam, M. (2008). NGOs in India—Uniqueness and critical success factors: Results of an FGD. *Vision*, 12(2). <https://doi.org/10.1177/097226290801200202>
- Stachowicz-Stanusch, A. (2007). *Potęga wartości*. Helion.
- Strickland, R. A., & Vaughan, S. K. (2008). The hierarchy of ethical values in nonprofit organizations. *Public In-*

tegrity, 10(3). <https://doi.org/10.2753/PIN1099-9922100303>

Temple, D. (1997). NGOs: A Trojan horse. In M. Rehnema & V. Bawtree (Eds.), *The post-development reader*. Zed Books. <https://doi.org/10.1177/0739456X04267173>

Thomsen, S. (2004). Corporate values and corporate governance. *Corporate Governance*, 4(4). <https://doi.org/10.1108/14720700410558862>

Ullah, I., Hameed, R. M., Kayani, N. Z., & Fazal, Y. (2022). CEO ethical leadership and corporate social responsibility: Examining the mediating role of organizational ethical culture and intellectual capital. *Journal of Management*

& Organization, 28(1), 99-119. <https://doi.org/10.1108/14720700410558862>

Werther, W. B., Jr., & Berman, E. M. (2001). *Third sector management: The art of managing nonprofit organizations*. Georgetown University Press.

Wenstøp, F. A., & Myrmel, A. (2006). Structuring organizational value statements. *Management Research News*, 29(11). <https://doi.org/10.1108/01409170610715990>

Zoghbi-Manrique-de-Lara, P., & Viera-Armas, M. (2019). Does ethical leadership motivate followers to participate in delivering compassion? *Journal of Business Ethics*, 1–16. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3454-1>

иллюстрация авторы – Жігер Мұратханов

ТЕХНОЛОГИЯ ЖАҢАЛЫҚТАРЫН ЕНГІЗУ БАРЫСЫНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАР ҰШЫРАЙТЫН БАСТЫ КЕДЕРГІЛЕР

**Мари-Э. ГОДФРУА, Ральф ПЛАТТФАУТ
және Бьорн НИХАВЕС**

Мақала жарияланған дереккөз:

Nonprofit Management and Leadership, Vol. 35(1), 2023

<https://doi.org/10.1002/nml.21609>

АБСТРАКТ

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) саласындағы жаңашылдықтар үкіметтік емес ұйымдарға (ҰЕҰ) айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін. Алайда жеке секторға қарағанда, ҰЕҰ бұл технологиялардың әлеуетін әлі де толық пайдаланып отырған жоқ. Бұл бір қарағанда ақылға сыймайтындай көрінеді, өйткені ҰЕҰ маңызды миссиясын іске асыру үшін қолы жеткен барлық ресурсты пайдаланады деп есептейміз. Осы тақырып аясындағы зерттеулер АКТ ҰЕҰ қызметін тиімді ететінін көрсеткенімен, бұл ұйымдар оған әлі күнге күмәнмен қарайды. Әртүрлі көлемдегі және қызмет саласындағы 20 үкіметтік емес ұйыммен (ҰЕҰ) сұхбаттасу арқылы біз олардың құндылықтар тізбегін (бағдарлама әзірлеу, қаражат жинау, қаржыны басқару және бағдарламаны жүзеге асыру) дайындау барысында, АКТ-ны қалай пайдаланатынын зерттедік. Нәтижесінде ҰЕҰ-лардың құндылық тізбегінің әрқайсысында АКТ-ға басымдық беру деңгейі айтарлықтай өзгеше екені анықталды. Осы тұжырымдарға сүйене отырып, біз белгілі бір қызмет барысында ҰЕҰ-лардың АКТ-ны қолданбауының алты негізгі себебі барын анықтадық. Бұл себептерді талдау арқылы бұрыннан белгілі факторларды толықтырып, болашақ зерттеулер үшін маңызды бағыттар ұсындық.

Кілт сөздер: АКТ, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, ҰЕҰ, үкіметтік емес ұйымдар, пайдаланбау

1. КІРІСПЕ

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) әлеуметтік сектор үшін жаңа мүмкіндіктер ашқанымен, көптеген үкіметтік емес ұйым (ҰЕҰ) бұл технологиялардың толық әлеуетін әлі де тиімді пайдаланып отырған жоқ. Дұрыс қолданылған жағдайда, АКТ ҰЕҰ-ларға бірқатар артықшылық берер еді. Олар: қызметтерін кеңірек жарнамалау, донорлармен байланыс аясын кеңейту, өз миссиясын тиімді жеткізу, сондай-ақ еріктілерді тарту мен оқыту процестерін жеңілдету (Evans & Clarke, 2010; Finn et al., 2006; Grubb, 2022; Merkel et al., 2007; H. Zhou & Ye, 2021). АКТ-ны сәтті қолдану қарапайым коммуникациялық бастамалардан тұрады. Мысалы, мигранттар қауымдастығымен байланыс орнатудан (Uzcanga & Oiarzabal, 2019) бастап әлеуметтік желілерді мақсатты түрде пайдалану арқылы әлеуметтік

мәселелерге бағытталған маркетинг жүргізуге дейінгі салаларды қамтиды (Guerreiro & Loureiro, 2020). Алайда АКТ ҰЕҰ қызметіне бұдан да ауқымды әсер ете алады. Мәселен, технологияларды енгізу ұйымға деген сенімді арттырады (Ganesh, 2003), жаңа жұмыс тәсілдерін ұсынады (Omona & Mukuye, 2013) және жалпы ҰЕҰ-ның тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді (Berrett, 2022; Lee, 2020, 2021). Алайда кейбір үкіметтік емес ұйымдар АКТ-ның әлеуетті артықшылықтарына қарамастан, оны толық пайдаланбайды. Бір ғана әлеуметтік желілерді қолдану әлі де шектеулі, өйткені ұйымдар қоғамға таратылатын ақпараттың мазмұнына алаңдайды (Kanter & Fine, 2010) немесе дәстүрлі байланыс әдістеріне көбірек мән береді (Sheombar et al., 2015).

Құнды зерттеулер үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) өз қызметінде АКТ-

ны неліктен толық пайдаланбайтынын алғаш рет зерттей бастады. Бұл ретте біз YEҰ-ға «әлеуметтік маңызы бар мақсатқа жұмылған ресми, кәсіби, тәуелсіз қоғамдық ұйымдар» деген мағынасы кең анықтама береміз (Martens, 2002, 282-б.). Зерттеулер YEҰ-ның АКТ-ны қолданбау себебі бірнешеу екенін көрсетті. Олардың қатарында қаржылық және технологиялық ресурстардың жетіспеуі бар, өйткені көптеген ұйым жанама шығындарды азайтуға басымдық береді (Burkart et al., 2018; Lecy & Searing, 2015; Merkel et al., 2007). Сондай-ақ, АКТ-ны тиімді пайдалану үшін қажетті дағдылар мен сараптаманың болмауы да маңызды факторлардың бірі саналады (Volda et al., 2011). Дегенмен бұл зерттеулердің барлығы нақты жағдайлар мен жекелеген мысалдарға негізделген. Олай дейтініміз, YEҰ-ның АКТ-ны неліктен пайдаланбайтынын анықтауға арналған ұйымаралық кешенді бағалау әлі жүргізілмеген. Алайда мұндай бағалау негізгі мәселелерді анықтап, оларды тиімді шешу үшін аса маңызды. Осыны ескере отырып, біз «YEҰ өз қызметінде АКТ-ны пайдалануға неге құлықсыз?» деген зерттеу сұрағына жауап тапқымыз келеді. Осы мақсатта зерттеуге барлау тәсілін қолданамыз және YEҰ өкілдерімен сапаға қатысты сұхбаттар жүргіземіз.

2. ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗ

2.1 YEҰ АКТ-НЫ НЕ СЕБЕПТІ ПАЙДАЛАНБАЙДЫ

АКТ үкіметтік емес ұйымдар (YEҰ) үшін айтарлықтай мүмкіндіктер ұсына алады. Бұған дейінгі зерттеулер ақпараттық технологияларға (АТ)

инвестиция салу арқылы YEҰ тиімділігін арттыруға болатынын көрсетті (Berrett, 2022). Заманауи зерттеулер де АКТ-дағы инновациялардың маңызын ерекше атайды. Олардың қатарында виртуалды шындық (Tsai, 2021; Yoo & Drumwright, 2018), толықтырылған шындық (Yoo et al., 2023), омниканалдық еріктілерді басқару бағдарламалық жасақтамасы (Berrett, 2022; Mato-Santiso et al., 2023), таратылған реестр технологиялары (Howson, 2021) және 360° бейнеөндірістер (García-Orosa & Pérez-Seijo, 2020; Walewijns et al., 2023) бар. Алайда YEҰ бұл технология жаңалықтарын енгізу жағынан жеке сектордан әлі де айтарлықтай артта қалып отыр (Finn et al., 2006).

Келесі бөлімде біз YEҰ-лардың АКТ-ны пайдаланбау себептеріне қатысты ғылыми әдебиеттерді талдаймыз. Бизнесітегі стандартты ITIL тәсіліне сүйене отырып, АКТ-ны біз «нәтиже алу мақсатында бағдарламаланған нұсқаулықтарға сәйкес деректерді өңдеу үшін ғылыми білімді қолдану» деп анықтаймыз. АКТ жалпы мағынасында барлық коммуникацияны, ақпаратпен оларға қатысты технологияларды толық қамтиды (Zurro, 2012, 16-б.). Жеке тұлғалар мен ұйымдар АКТ-ны неліктен енгізеді деген мәселені түсіндіретін түрлі теориялар бар. Жеке тұлғалар деңгейінде алсақ, мәселен, технологияны қабылдау моделінде (Davis, 1985) және оған қатысты зерттеулерде (мысалы, Venkatesh et al., 2003) технологияны кеңінен енгізу үшін ол әрі пайдалы, әрі қолайлы болуы қажет делінген. Ал ұйымдық деңгейдегі инновацияның таралу теориясына сүйенсек (Rogers, 1962), ұйымдар технологияны кезең-кезеңімен енгізеді. Алдымен жаңашылдар

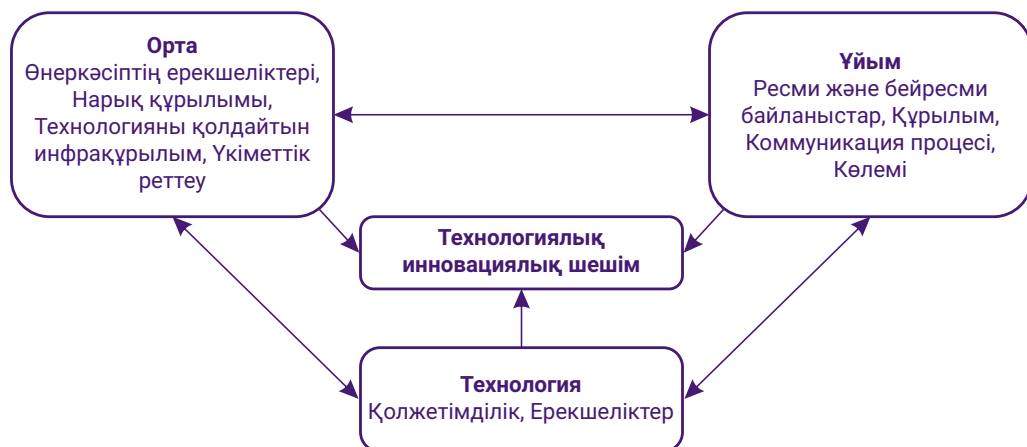
мен алғашқы пайдаланушылардан бастайды да, кейін ол қалың көпшілікке, соңында баяу қабылдайтын топтарға дейін жалғасады.

Осы тұжырымдарға қарап, біз ұйымдардың технологиялық инновацияларды қабылдау шешімдерін жинақтап түсіндіру үшін Технология – Ұйым – Орта (ТОЕ) құрылымын басшылыққа аламыз (1-суретті қараңыз) (Tornatzky et al., 1990). Әртүрлі технологияларды зерттеген ғалымдар бұл құрылымды барлау сипатындағы зерттеулерінде кеңінен қолданған (Alkhalil et al., 2017; Borgman et al., 2013; Rahman & Ratnawati, 2021). Әлеуметтік секторлар әлі зерттелмегенімен, бұл модель білім беру және мемлекеттік сектордағы зерттеулерде қолданылып келеді. Мысалы, ол Эфиопиядағы білім беру саласына АКТ енгізудегі кедергілерді бағалауға көмектесті. Зерттеу нәтижесінде негізгі тосқауылдар анықталды. Олар: технологиялық факторлар (АКТ инфрақұрылымының жеткіліксіздігі), ұйымдық кедергілер (басшылық тарапынан қолдаудың болмауы) және сыртқы ортаға байланысты шектеулер (білім беру саласына арналған АКТ саясатының жоқтығы) (Ergado et al., 2021). Дегенмен бұл факторлар тек белгілі бір салаға ғана тән. Мысалы, мемлекеттік сектордағы жасанды интеллект мүмкіндіктеріне әсер ететін факторларды зерттеу барысында технологиялық контекстегі ықтимал пайда, ұйымдық деңгейдегі ықтимал қаржылық шығындар және үкімет тарапынан айналасындағыларға көрсетілетін қысым басты рөл атқаратыны анықталған (Mikalef et al., 2022). Сондықтан үкіметтік емес ұйымдарға ар-

налған арнайы нұсқалар әзірлеу әлі де өзекті мәселе болып отыр.

Бұл концепция технологияның қолжетімді болуы мен сипаттамасы, ұйымның ерекшелігі және қоршаған орта факторлары технологиялық инновацияларға қатысты шешім қабылдауға ықпал етеді дегенді алға тартады. Мысалы, АКТ-ға келсек, ҰЕҰ-ның бұрын жүргізген зерттеулерінде жекелеген қолданушылар пайдалы әрі қолданысқа жеңіл деп санамайтын технологиялар енгізілмейтіні дәлелденген (Davis, 1985; Seo & Vu, 2020). Дәл сол сияқты, күрделі хабарламаларды жеткізудегі қиындықтар да АКТ-дан бас тарту себептерінің бірі болуы мүмкін (Sheombar et al., 2015). Ең соңында құпиялық пен қауіпсіздіктің жеткіліксіздігі де маңызды мәселе ретінде қарастырылған (Ojo et al., 2021). Алайда технологиялардың қолжетімді болуына және сипаттамаларына басымдық бере отырып кешенді түрде зерттеу әлі де жүргізілмей келеді.

Ұйым ішіндегі негізгі мәселелерді айтсақ, бюджеттің шектеулі болуы (Dipendra, 2024; Finn et al., 2006; Merkel et al., 2007) мен басшылық тарапынан қолдаудың болмауы (Ergado et al., 2021) маңызды кедергі ретінде аталады. Кейбір зерттеулерде ҰЕҰ қызметкерлері технологияны енгізуге қарсылық танытатыны да айтылған (Chui & Chan, 2019; Sheombar et al., 2015). Бұл қарсылықтың, атап айтқанда, дағдылардың болмауы, кәсіби білімнің және компьютерлік сауаттың аздығы (Barr et al., 2005; Ojo et al., 2021; Voids et al., 2011), сондай-ақ мәдени факторлардың ықпалы (Ihm & Kim, 2021) сияқты түрлі себептері болуы мүмкін.

1-сурет. Технология – Ұйым – Орта (ТОЕ) құрылымы.

2-сурет. YEҰ-ны анықтайтын модель – негізгі қызмет түрлері.

АКТ жұмыс процесіне кері әсер етуі мүмкін деген көзқарас (Berlinger & Te'eni, 1999) немесе ол жұмыс орнына жағымсыз ықпал етеді дегендей пікірлер (Chui & Chan, 2019; Saidel & Cour, 2003) YEҰ қызметкерлерінің қарсылығын тудыруы мүмкін. Бұдан бөлек, YEҰ-ға АКТ инновацияларын тиімді енгізу үшін тиісті басқару жүйесі қажет (Beagles, 2022; Godefroid, Borghoff, т.б., 2022).

Қоршаған ортаға келсек, үкіметтің реттеу шаралары мен технологиялық қолдау инфрақұрылымы сияқты сыртқы факторлар ұйымның шешімдеріне айтарлықтай ықпал етеді. YEҰ үшін ол бұрынғы саяси құрылымдардың, мысалы, қоластындағыларды АКТ ресурстарынан шеттетіп келген постколониализм ықпалы болуы мүмкін (Lin et al., 2015). Сол сияқты басқа YEҰ-мен ынтымақтастық орнату немесе жаңа желілік экономиканың

қалыптасуы да АКТ-ны пайдалану жөніндегі шешімдерге ықпал етуі ықтимал (Muswede & Lubinga, 2018; Saab et al., 2013). Сондай-ақ ғылыми әдебиеттерде технологиядан қорқу (Sultana et al., 2019), донорлардың қалауы мен белсенділігі (Chisa & Hoskins, 2016) маңызды фактор ретінде аталады. Дамуы төмен елдерде технологияны қолдайтын инфрақұрылымның кейбір аспектілері, соның ішінде, интернетпен байланыстың әлсіздігі (Katrimpouza et al., 2020), электр қуатының тапшылығы (Ojo et al., 2021), сол сияқты жалпы IT инфрақұрылымының дамымауы (Ergado et al., 2021) сияқты қиындықтар да бар.

2.2 YEҰ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТІЗБЕГІ

YEҰ-лардың цифрлық технологияларды қалай пайдаланатынын жүйелі түрде бағалау үшін біз YEҰ-ның анық-

тама моделіне сүйенеміз. Бұл модель төрт негізгі және бірнеше қосалқы қызмет атқарады (2-суретті қараңыз). YEҰ құндылықтар тізбегін тұжырымдауға бірқатар зерттеуші үлес қосқан және оның негізін Save the Children, WaterAid және SOS Children's Villages ұйымдары қалаған (Snow және т.б., 2016). Сонымен қатар бұл құндылықтар тізбегі алдыңғы зерттеулерде табысты қолданылған (Godefroid, 2021).

Бағдарлама жасақтау дегеніміз – YEҰ бағдарламасының контекстін бағалау және оны жоспарлау барысында жүзеге асатын іс-шаралар жиыны. Бұл процесс, негізінен, осы саланы толық қамтиды. Ал қаражат көзін жинау – тиісті зерттеулер мен талдаулар жүргізу, табыс стратегиясын әзірлеу, сондай-ақ донорларды тарту және олармен ұзақ мерзімді байланыс орнату. Қорды басқару – портфельге қатысты келісім жасау және талаптарға сәйкестікті қамтамасыз ету үшін қажет іс-әрекеттер жиынтығы. Ал бағдарламаны жүзеге асыруға нәтижеге жету және бағдарламаны әзірлеу, іске асыру, бақылау, мониторинг жүргізу және бағалау, сондай-ақ есеп жүргізу мен бағдарлама аяқталғанда келесі кезеңге көшу сияқты барлық іс-әрекет жатады. Бұл қызметтер ұйымды басқару, білімді басқару, жабдықтау тізбегін басқару, қаржы мен адам ресурстарын және ақпараттық технологияларды басқару сияқты шаралармен қатар жүреді.

3. ЗЕРТТЕУ ДИЗАЙНЫ МЕН ӘДІСІ

Бұл зерттеу YEҰ-лардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) енгізуге неліктен қарсы шығатынын анықтау үшін сапаға жүгіну әдісін пайдаланды (McMullin, 2021). Таңдалатын нұсқалар санын көбейту 20 сұхбат жүргіздік. Жауаптар сан қырлы бол-

сын деп, жартылай құрылымдалған, ашық сұрақтардан тұратын нұсқаулық қолдандық. Сұхбат жүргізу жөніндегі нұсқаулықты YEҰ құндылықтар тізбегінің төрт кезеңіне (2.2-бөлімді қараңыз) сәйкес құрылымдадық. Сонымен қатар нақтылайтын сұрақтар қою арқылы ТЕО құрылымының үш өлшемін (2.1-бөлімді қараңыз) толық қамтитын жауаптар алуға басымдық берілді. Жартылай құрылымдалған сұхбат құрушылар ұрынатын әдеттегі қателіктерден сақтану үшін Саркер мен әріптестерінің сапаны зерттеуге арналған нұсқаулығына жүгіндік (Sarker et al., 2013). Алдын ала үш сұхбат жүргізген соң сұхбатқа арналған нұсқаулықтың алғашқы нұсқасын аздаған өзгеріс енгізу арқылы жетілдірдік (А қосымшасын қараңыз).

Біз әртүрлі мақсатты, көлемді және елді зерттеген YEҰ мүшелерінен сұхбат алдық (Chui & Chan, 2019; Palinkas et al., 2015). Осылайша ұйымның және қоршаған ортаның ерекшеліктеріне орай АКТ-ны қабылдамау себептерін анықтағымыз келді. Алдымен ыңғайлы таңдау әдісін қолдандық, кейін сұхбат берушілеріміздің ұсыныстары бойынша үлгімізді кеңейттік (қарлы кесек әдісі). Сұхбатқа қатысушылардың жетеуі – әйел, ал он үші – ер адам болды. Олар 25 пен 50 жас аралығында еді. Зерттеуіміз, негізінен, солтүстіктегі елдерге, әсіресе Еуропаға бағытталды. Себебі осы бір нәзік тақырып бойынша сұхбат беруге шағын YEҰ-ларды тарту үшін таныстарымыздан көмек сұрауға тура келді. Сонымен қатар ірі YEҰ-лардың бас кеңселері мен жетекші рөлдері көбінесе осы аймақта орналасқан.

Дегенмен аймақтың көзқарас ерекшелігін ескеріп, тағы үш сұхбат қостық. Жүргізілген сұхбаттардың жалпы көрінісі 1-кестеде. Әрі қарай біз сұхбаттарды I1–I20 деп атаймыз. Сұхбат-

тар 2021 жылдың сәуір және маусым айлары аралығында өтіп, орташа есеппен 45 минутқа созылды.

Сұхбаттар аудиоға жазылып, толық мәтін түрінде қағазға түсірілді және MAXQDA бағдарламасы арқылы талданды. Бұл процесте біз әлеуметтік секторды зерттеу бойынша нақты ұсыныстарды басшылыққа алдық (McMullin, 2021). Паркер және т.б. (2020) зерттеуін үлгі ретінде ала отырып, индуктивті әдісті қолдандық. Граундед теориясының (grounded theory) қағидаларына сәйкес, бастапқы кезеңде екі зерттеуші ашық кодтау (open coding) әдісін өз бетінше пайдаланды. Яғни, әрбір сөйлем мен абзацқа оның мазмұнын барынша дәл сипаттайтын код тіркестері берілді (Corbin & Strauss, 2014; Glaser & Strauss, 2017). Нәтижелерді салыстырып, топтастырып (осьтік кодтау – axial coding), жоғары деңгейдегі өлшемдерді анықтадық (Corbin & Strauss, 2014). Келесі қадам пікір қайшылықтарын талқылап, ортақ келісім арқылы шешім қабылдау болды (Kaplan & Maxwell, 2005). Осьтік кодтар тақырыптық салалар бойынша топтастырылды (Қосымша В; Кесте В1). Бір талдауымызды ары қарай анықтайтын ештеңе қалмағанда ғана аяқтадық (бәрі анық болғанда). Граундед теориясын нақтылау үшін интеркодердің қаншалықты сенімді екенін қайталай бағалайтын нұсқаулықтарға сүйендік (Díaz et al., 2023) және 85%-дық келі-

сім деңгейіне жеттік (O'Connor & Joffe, 2020).

4. АКТ ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ОДАН БАС ТАРТУДЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ

4.1 ҰЕҰ ҚҰНДЫЛЫҚ ТІЗБЕГІНДЕГІ АКТ ҚОЛДАНЫСЫ

Жалпы, сұхбаттасушылар ҰЕҰ-дағы АКТ қолдауының деңгейі жекеменшік секторға қарағанда төмен екенін атап өтті. Дегенмен ҰЕҰ АКТ-ның маңызын түсініп, стратегиялық өзгерістер енгізіп жатыр: «Менің ойымша, біз коммерциялық ұйымдармен салыстырғанда технологиялық даму бойынша әлі де артта қалып келеміз» (I18). Бұл пікір көптеген сұхбатта қайталанды. Мысалы, бір сұхбат беруші өз ұйымын «төмен технологиялық орта» деп сипаттаса (I10), тағы бірі жеке компьютерін пайдалануға мәжбүр болғанын, себебі ұйымның техникалық жабдықтары 5 ай кешігіп келгенін айтты (I6). Алайда, өзгерістер байқалып жатыр: «Атқарушы топпен бірге мен жалғыз болмадым, біз ұйымды «Юра дәуірінің паркі» жағдайынан цифрлық трансформациядан өткен әрі жетілген мекемеге айналдырдық. Қазір сол өзгерістің бел ортасында тұрмыз» (I16). Әртүрлі технологиялық процестер байқалады. Олардың бірі – нақты деректерге деген сұраныстың артуы (мысалы, I4, I17, I19).

1-кесте. Сұхбаттар мен ұйымдық контекстердің жалпы көрінісі

№	Ұйымның бағыты	Қызметі	Ел	Қызметкерлер саны	Құндылық
1	Қауымдастық жұмысы	Ерік білдіруші	Германия	10	Барлық кезеңдер
2	Қауымдастық жұмысы және мектеп	Менеджер	Германия	50	
3	Жастарға арналған би сабақтары	Ерік білдіруші	Германия	7	

№	Ұйымның бағыты	Қызметі	Ел	Қызметкерлер саны	Құндылық
4	Балаларға қамқорлық көрсетуші ұйым	Стратегия жетекшісі	Австрия	39 000	
5	Климаттық белсенділік	Жоба менеджері			
6	Жабайы табиғатты қорғау	Жоба менеджері		7000	Бағдарлама әзірлеу
7	Жабайы табиғатты қорғау	Жоба менеджері			
8	Қайырымдылық	Жоба менеджері			
9	N/A Уақытша менеджер	Әкімшілік қызметкер	Нидерланды		Қаржы жинау
10	Бейбітшілік қозғалысы	АТ бөлімінің басшысы	Германия	250	Бағдарлама жүзеге асыру
11	Қаңғыбас адамдарға көмек	Жергілікті бөлімше басшысы	Германия	70	
12	Әлеуметтік көмек	АТ өкілі	Германия	690,000	
13	Балаларға қамқорлық	АТ аймақтық басшысы	Боливия	10,000	
14	Босқындарға көмек	Бағдарлама маманы	Нидерланды	1,000	
15	Балаларға қамқорлық	АТ аймақтық басшысы	Эстония	10,000	
16	Босқындарға көмек	АТ басшысы	АҚШ	2014	
17	Балаларға қамқорлық	АТ басшысы	АҚШ	37,000	
18	Төтенше көмек	АТ басшысы	АҚШ	5,000	
19	Балаларға қамқорлық	АТ басшысы	Австрия	39,000	
20	Төтенше көмек	АТ басшысы	Ирландия	3,900	

Бұл сұхбаттасушы тұрақты ұйымға бекітілмеген уақытша басқарушы (interims manager). Ол кейінгі 3 жылда қызметкерлер саны 1,000-40,000 аралығында болатын ҰЕҰ-ларға қызмет көрсеткен.

Мысалы, кәсіпорын ресурстарын басқару (ERP) жүйесін енгізу сияқты жаңа бастамалар қолға алынып жатыр. Жобалардың көлемі әртүрлі: кейбірі шағын өзгерістерге, мысалы, чат-ботты енгізуге бағытталса, кейбірі онлайн-жады жүйесіне көшу немесе ERP жүйесін енгізу сияқты (117) түбегейлі өзгерістерді қабылдаған.

Бұл өзгерістер АТ бөлімінің рөлі мен оның салалық бөлімдермен өзара

байланысын қайта қарауды талап етеді. Бұрын ҰЕҰ-лардың АТ бөлімдері, негізінен, инфрақұрылым мәселелерін шешумен айналысса, қазір олар ұйымның бизнес қажеттіліктерін түсініп, соған қарай әрекет етуге көбірек көңіл бөле бастады (117). Осыған байланысты аға басшылық пен бөлім жетекшілерінің белсенді қатысқаны қажет: «Бұл процесс аға менеджменттің жауапкершілігінде болуы керек. АТ бөліміне «Бізге көмектесіңдер» деп айта алмайсыз. [...] Икемді әдістер (agile) туралы айтатын болсақ, маркетинг бөлімінің басшысы өнім иесі болуы керек. Ол қандай іске басымдық берілуі және жұмысты қалай ұйымдастыру қажет екенін шешуге міндетті».

Сұхбат нәтижелеріне сүйене отырып, біз ҰЕҰ қызметінің негізгі бағыттары аясында (бағдарламаны әзірлеу, қаражат жинау, қаржы басқару және бағдарламаны іске асыру; 2.2-бөлімді қараңыз) қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен (АКТ) сүйемелдеу деңгейін бағаладық.

Бағдарламаны жасақтау кезінде АКТ-мен сүйемелдеу тек кеңселік бағдарлама жасақтамаларына қатысты сияқты. Дегенмен цифрландыру процесі жүріп жатыр. Бағдарламалар, негізінен, стандартты Office құралдары арқылы жүзеге асырылады (16, 19). Бір сұхбаттасушымыз бұл кезеңде АКТ-мен сүйемелдеу аса маңызды емес деген пікір білдірді: «Бағдарламаны әзірлеу – көбіне «бизнестен-бизнеске» (B2B) жұмыс істеу форматына жақын, ал қаражат жинау – «бизнестен-тұтынушыға» (B2C) жүйесіне бағытталған. Сондықтан бұл әлдеқайда күрделі әрі жақсы IT жүйесінің болуын талап етеді» (19). Дегенмен кейбір ҰЕҰ басшылары осы кезеңде АКТ-мен сүйемелдеуді арттыруды жоспарлап отыр: «[IT бөлімінің] бағдарламаны әзірлеу мен ұсыныстарды жазу процесіне белсенді түрде қатысуын арнайы қолға алдық» (117). Олар бұл қадамды цифрландыру қажеттіліктерін ескеру үшін маңызды деп есептейді: «Алдымен цифрландыру» қағидатын ұстанатын болсақ, онда бұл ең басынан басталуға тиіс. Цифрландыру туралы бағдарламаның ұсынысы мен бюджетін бекіткеннен кейін ғана ойлауымыз керек» (117).

Кейбір сұхбат берушілер ұйым үшін қаражат жинау кезеңінде дұрыс АКТ қолдауы маңызды дегенді ерекше атап өтті. Қаражат жинау процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді пайдалану өте маңызды, себебі бір сұхбаттасушымыздың айтуынша: «Бұл – ұйымға қаражат тарту үшін қолданылатын

технология. Қаржы болмаса, көп нәрсе жүзеге асыру мүмкін емес, солай емес пе? Ең бастысы осы» (116). Бұл кезеңде ұйымдар әдетте клиенттермен қарым-қатынасты басқару (CRM) жүйелері мен маркетингті автоматтандыру құралдары сияқты классикалық маркетингтік әдістерді қолданады (111). АКТ-ға салынған бұл инвестициялар қаражат жоспарына сай және ұйымдардың осы салаға қаржы құюы қисынды деп дауласуға болады, себебі бұл оларға көбірек қаражат тартуға мүмкіндік береді. Болмаса қаражат жинау кезеңі қымбат жүйелерді қажет ететінін былайша түсіндіруге болады: «Иә, меніңше, АКТ-ға салынатын негізгі инвестиция дәл осы қаражат жинаудан тұрады. Өйткені сізге өте қымбат жүйе жасақтау керек» (19).

Қаржыны басқару тұрғысынан алғанда, АКТ-мен сүйемелдеу жақсарып келеді, бірақ әлі де қажетті деңгейге жеткен жоқ. Бір сұхбат беруші бұл жағдайды былайша сипаттады: «Қаржы жүйеміз тек бас кеңседе ғана бар, ал басқа кеңселер өткен жылға дейін деректерін кестелерде сақтап, талдау жасап, айдың соңында бас кеңсеге жіберіп отыратын. Біреу жобаны жүзеге асырып жатқанын, ал шығындарды бақылаудың қаншалықты қиын болатынын ойлап көріңіз» (117). Қаражат жинау процесінен айырмашылығы, мұнда қажетті құралдар нарықта қолжетімді болғанымен, дұрыс АКТ қолдауына ие болу кейде қиындық тудырады. Бұл жағдай кем дегенде бір ұйымды өз жүйесін әзірлеуге мәжбүр етті: «Біз гранттарды басқару жүйесін дамытып жатырмыз, (...) бұл жүйе нақты уақыт режимінде гранттың жұмсалып қарқынын бақылауға мүмкіндік береді. Мысалы, грант алғалы 18 ай болды, ал оның 75 пайызын қазірдің өзінде пайдаланып қойдыңыз. Демек,

сіз белгіленген кестеден әлдеқайда алда келе жатырсыз» (I15).

Ақырында, бағдарламаны жүзеге асыруға қатысты әртүрлі нәтижелер байқалды. Бұл процестің жүзеге асырылуы, негізінен, бағдарламаның ерекшелігіне және ұйым қолдайтын жалпы бағдарламалардың түріне байланысты болды. Дегенмен жүйелі айырмашылықтар да анықталды: кейбір ұйымдар АКТ-мен сүйемелдеуде қиындықтарға тап болса, бір халықаралық ҰЕҰ «инновациялық тәсілдерді қолданғаны үшін, оның ішінде мобильді қосымшалар мен құралдарды кеңінен пайдалану арқылы түрлі марапаттарға ие болды» (I9). Кейбір ұйымдар АКТ-ға бағытталған арнайы бағдарламаларға басымдық береді. Мысалы, бір ұйым бағдарлама қатысушыларына цифрлық оқыту қызметтерін ұсынады: «Біз жыл сайын Оңтүстік Америкадағы 10 000-нан астам адамға 7 тілде цифрлық оқыту қызметтерін ұсынамыз. Ең қызығы, бұл ұйымның ғаламдық деңгейдегі қызметіне үлкен ықпал етеді» (I13).

Алайда, бұл жағдай көпшілік ұйымға тән емес, бірақ бұл олардың белсенділік танытпауынан емес: «Жергілікті жерлерде жұмыс істейтін адамдар ең аз мүмкіндіктермен жұмыс істейді. Олар МакГайвер сияқты, әртүрлі мәселелерге шешім тауып, өз жолдарын табады» (I18). Дегенмен, АКТ-мен сүйемелдеу жеткіліксіздігі тек технологиялық тұрғыдан аз дамыған экономикадағы бағдарламалармен шектелмейді. Батыстың Германия сияқты дамыған, бай елінде де жергілікті жұмыстар АКТ-мен қажетті деңгейде қамтамасыз етілмегенін байқадық (I8, I10, I11).

4.2 ҰЕҰ-ЛАРДЫҢ АКТ-НЫ ҚОЛДАНУҒА НЕЛІКТЕН ҚҰЛЫҚСЫЗ

Құндылық тізбегі бойынша АКТ қолдану талдауын негізге ала отырып, біз ҰЕҰ-лар АКТ-ны неліктен пайдаланбайтынын саралап, оның негізгі алты себебін анықтадық. Бұл зерттеуде аталған себептер ұйымның көлеміне немесе қызмет саласына байланысты емес екені байқалады. Алдымен, алдыңғы зерттеулерге сенсек, біз жергілікті қызметкерлер мен қатысушыларға қажетті дағдылар мен АКТ ресурстары жетіспейді (мысалы, I2, I7, I12) және барлық ҰЕҰ қызмет кезеңдері үшін қаржылық ресурстар шектеулі деген (мысалы, I7, I14, I19) пікірлер естідік. Мұнда соңғы себеп бірінші мәселеге көмектесе алар еді. Бір сұхбаттасушы бұл туралы былай деді: «Иә, бірақ бюджет сылтау ғана. Бұған қаражатым жоқ, себебі мен оны маңызды деп санамаймын» (I19). Жалпы ресурстардың жетіспеушілігін ҰЕҰ-лар тек ішінара өзгертуі мүмкін.

Екіншіден, құндылық тізбегінің барлық кезеңінде басты табыс факторларының бірі – көшбасшылар тарапынан қолдау (мысалы, I4, I9, I11). АКТ әдетте процестік және құрылымдық өзгерістерді қажет ететіндіктен, басшылықтың араласуы өте маңызды: «Жаңа жүйені енгізу тек «бізге жаңа жүйе керек» деген сөз емес [...] Біз өз коммуникациямызды, бөлімдерімізді қалай ұйымдастырдық? [...] Бұл үшін жоғары басшылықтың тікелей қатысуы қажет» (I9). Осылайша, басшылар тарапынан қолдаудың аздығы мен тиімсіз шешім қабылдау ҰЕҰ-лардың АКТ-ны пайдаланбауының екінші себебі деуге болады. Басшылардың жеткілікті араласпайтынының себебі – АКТ әсерін жоғары бағаламауда болуы мүмкін: «Көп жағдайда бұл елдердегі жоғары басшылық деректерге негізделген шешімдерге және ой-пікірлерге

күмәнмен немесе сақтықпен қарайды. [...] [Олар] мұны аса маңызды деп санамайды және осы бағытқа бет бұрғысы келмейді» (I19). Басқа сұхбаттасушылар да тиімсіз шешімдерге назар аударады (мысалы, I5, I9, I11).

Үшіншіден, кейбір қызмет салаларында АКТ-ны қаржыландыру мен маңызын түсіндіру басқа салаларға қарағанда жеңілрек. Мысалы, алдыңғы бөлімде айтылғандай, қаражат жинау шараларын сүйемелдеу оңай, себебі олар ұйымға қаржы әкеледі. Дегенмен бағдарламаны әзірлеу, қаржы бөлу және оны жүзеге асыру қадамдары қаржыдан тапшылық көріп отыр. Мысалы, деректерді басқару жүйесін енгізу себебін түсіндіру үшін «алдымен донорға бұл жобаның маңызын түсіндіру қажет, себебі дәл осы қаражатқа тағы бір ерікті маман жалдауға болар еді» (I10). Осыған байланысты, донорлардың мүддесі осындай басымдықтар қалыптастырады деуге болады, себебі үкіметтік емес ұйымдар көбіне қаражат жинауға және донорлар талап ететін басқа бастамаларға көп инвестиция салады (I19). Бұл жағдайда, АКТ-ны белгілі бір салаларда қолданбау туралы шешім басқа бағыттарға басымдық берудің нәтижесі болуы мүмкін.

Төртіншіден, нарықтағы шешімдер қаражат жинау мен қаржыны басқару салаларында кеңінен қолдануға қолайлы болғанымен, бағдарламаны әзірлеу мен оны жүзеге асыру салаларында жеткілікті қолдау таппай отыр. Бұл бағыттарда стандартты бағдарламалық жасақтаманың жетіспеушілігі байқалады. Жақсы қолдау тапқан қызмет түрлерінің бірі – қаражат жинау, өйткені бұл салада стандартты нарықтық шешімдер кеңінен қолжетімді: «Көбіміз Salesforce CRM қолданамыз. Сондай-ақ, көбіміз бағдарламаларды басқаруға арналған

AmplImpact Salesforce мамандандырылған құралдарын пайдаланамыз. Ал [...] Microsoft жағынан алсақ, D365 пен O365 өте мықты» (I17). Басқа қызмет түрлеріне келетін болсақ, үкіметтік емес ұйымдар әлі де өз шешімін әзірлеуге мәжбүр. Бұл қажеттілік, мысалы, гранттарды басқару жүйесі арқылы айқын көрінеді (I9). Сол сияқты, басқа салаларда да осындай жағдай бар: «Біздің жағдайда, бұл – іс жүргізу жүйесі. Біз іс жүргізуді басқаруға, яғни қызметтеріміз бен бенефициарларымызды бақылауға арналған қосымша немесе жүйе жазып жатырмыз» (I8).

Бесінші себеп – тиімді мысалдарға қарамастан, үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) әлі де ақпараттық-коммуникациялық технологияларға (АКТ) инвестиция салуға сақтықпен қарайды. Сұхбаттарымыздан (I9, I10, I14) анықталғандай, ҰЕҰ-лардың бүкіл құндылық тізбегі бойынша АКТ-ға жеткілікті қаражат бөлмеуінің басты себебі – тәуекелден қашу: «Неліктен технологияны қабылдамаймыз? Өйткені ҰЕҰ-лар тәуекелге өте сақ қарайды. Бір жағынан, бұрынғы тәсілге тәуелді болу үлкен тәуекелдер мен шығынға ұрындырады. Екінші жағынан, мүмкіндікті жіберіп алу мен транзакциялық шығындар мәселесі бар. Осындай шығындар өзіңіз білетін тәсілдерге жабысып қалуға мәжбүрлейді» (I14). АКТ жобаларын жүзеге асыру тәуекелдерін асыра бағалау, әсіресе, стандартты бағдарламалық қамтамасыз ету жоқ салалардағы (жоғарыда аталған себепті де қараңыз) инновациялық бастамаларды тежейді.

Соңында бірнеше сұхбаттасушы бағдарламаларды жүзеге асыру кезінде АКТ қолданбауға себеп болған нақты жағдайларды сипаттады. Бұған ҰЕҰ қызмет көрсететін қауымдастықтардың осалдығы себеп (I11, I13, I16). Мысалы, босқындар сияқты осал

топтармен жұмыс істейтін ҰЕҰ-лар деректердің қауіпсіздігіне ерекше көңіл бөлуі қажет, өйткені олардың қолындағы ақпарат зиян тигізуі мүмкін. Мысалы, босқындардың заңсыз шекарадан өтуін құжаттау қауіпті болуы мүмкін: «Біз қандай деңгейде жұмыс істесек те, барлық әрекетіміз қауіпсіз болуы керек. Біз бенефициарлардың деректерімен жұмыс істейміз, осал жағдайда тұрған адамдарға көмектесеміз» (116). Сонымен, кейбір қызмет түрлері үшін осал қауымдастықтарға қолдау көрсету кезінде деректердің құпиялылығына қатысты қауіп-қатерлер АКТ қолданудан бас тартуға мәжбүрлейді.

5. ТАЛҚЫЛАУ ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР

Біз жүргізген құндылық тізбегі бойынша АКТ қолдануды талдау нәтижесінде қаражат жинау қызметтері жақсы қолдауға ие болғанымен, басқа қызмет түрлері әлі де АКТ-ны жеткілікті деңгейде қолданбайтынын білдік. Құндылық тізбегінің барлық төрт кезеңі бойынша ҰЕҰ-лардың АКТ қолданбауына себеп болатын алты негізгі факторды анықтадық. Бұл факторлар жоғарыда қарастырылған ТОЕ (технология, ұйым, орта) құрылымының үш элементінен туындайды (3-суретті қараңыз). Алдыңғы зерттеулерге сәйкес, бұл себептер үш негізгі факторға байланысты: Технологиялық фактор – стандартталған шешімдердің жетіспеуі. Ұйымышilik факторлар: ресурстардың тапшылығы, басшылықтың жеткілікті деңгейде араласпауы, шешім қабылдау құрылымдарының әлсіздігі, АКТ инвестицияларына басымдық бермеу және АКТ жобаларын жүзеге асыруға қатысты тәуекелдерді асыра бағалау. ҰЕҰ-лардың сыртқы ортасы: осал қауымдастықтарға қызмет көрсету барысында деректер құ-

пиялылығы мен қауіпсіздігіне қатысты алаңдаушылық.

Бұл факторлардың кейбірі ҰЕҰ туралы бұрынғы ғылыми зерттеулерде де талқыланған. Ұйымға қатысты мәселелер арасында біліктілік пен қаржы ресурстарының жетіспеушілігі жиі кездеседі (Barr et al., 2005; Finn et al., 2006; Merkel et al., 2007; Ojo et al., 2021). Алайда бұл мәселелер кейбірінің басымдықты дұрыс белгілемеу және шығындардан қорқу сияқты факторлардан туындайтынын нақты айта аламыз. Әлеуметтік сектор үшін басшылық қолдауы маңызды екені бұрыннан дәлелденген (Ahmed & Abdullahi, 2017; Burfeindt & Schubert, 2023; Ergado et al., 2021; Malik et al., 2022). Осылайша, біз оның маңызын тағы да атап өтіп, бұл тұжырымның ауқымын әлеуметтік сектордағы IT шешімдерін қабылдау процесіндегі басқару құрылымдарының жеткіліксіздігіне дейін кеңейте аламыз. Бұл мәселе әлі толық зерттелмеген (Godefroid, Borghoff, et al., 2022; Weill & Ross, 2017). Жалпы, ресурстарды бөлу туралы шешімдер ҰЕҰ туралы әдебиеттерде қарастырылған (Krause, 2020), алайда IT-ға инвестиция салу қаншалықты маңызды екені әлі толық зерттелмеген. Сонымен қатар тәуекелді қабылдаудың шешім қабылдауға әсері жақсы зерттелген (Barnes, 1984; Kahneman & Tversky, 1979). Алайда қолжетімді тәуекелдерді басқару тәсілдері (Wideman, 1992) әлі де жеткілікті ашылмағандай көрінеді. Технологияға қатысты әлеуметтік сектор көбінесе «дайындау немесе сатып алу» сияқты қарапайым мәселелермен емес (Daneshgar et al., 2013), керісінше, COVID-19 жұқтырған үйсіз адамдарды бақылау сияқты жаңа әрі күрделі қиындықтармен кездесіп жатыр (Jones et al., 2022). Орта деңгейінде IT пайдаланбаудың тағы бір басты себебін қосуға болады: босқындар сияқты

осал қауымдастықтарда IT шешімдерін қашан және қалай қолдану керегін мұқият зерделеу қажет. Осы уақытқа дейін ғылыми әдебиеттерде маргинал топтардың жеке деректерінің құ-

пиялылығына төнетін қауіптер ғана қарастырылған (Gangadharan, 2017; Witteborn, 2021). Бұған дейінгі зерттеулерге қатысты толық талқылау C қосымшасында (Кесте C1) келтірілген.

3-сурет. TOE негізінде АКТ пайдаланудың шектеулі болу себептері.

4-сурет. YEF құндылық тізбегі бойынша АКТ пайдаланудың шектеулі болу себептері.

Алдыңғы зерттеулерден айырмашылығы (Oliveira & Martins, 2011; Santos, 1989), реттеу барысында біз ұйымның көлемі мен қызмет саласының АКТ қолданбау себептеріне айтарлықтай әсер етпейтінін анықтадық. Дегенмен осы себептердің YEF құндылық тізбегінің әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі деңгейде маңызды болатынын байқадық (4-суретті қараңыз).

Анықталған себептер негізінде біз келесідей ұсыныстар әзірледік: Осы мәселені шешу үшін немесе ақысыз IT-консалтинг алу мақсатында сыртқы сарапшыларды уақытша қызметкер немесе ерікті ретінде тартуды ұсынамыз (мысалы, өнім иелері). Лицензиялау мен енгізу шығындарына қатысты қолжетімді филантропиялық жеңілдіктерді пайдалану және IT-провайдерлермен қолдау көрсету келісім-

дерін жасау тиімді болар еді. Мысалы, роботтандырылған процесс автоматтандыруын ұсынатын UiPath компаниясы әлеуметтік жауапкершілік аясында New York Foundling ұйымына көмек көрсетті (UiPath, 2020). Сыртқы ресурстар мен жеңілдіктер таусылған жағдайда, ішкі ресурстарды бөлу үшін нақты бизнес-жоспар жасау пайдалы болуы мүмкін (Remenyi & Sherwood-Smith, 2012). Сонымен қатар ұйым ішіндегі ресурстардың қалай бөлінетінін кеңінен қарастыру қажет (Krause, 2020). Осы мәселені шешу үшін біз: Жобаларға басшылық қолдау көрсетіп, белсенді қатысуы керек деген ұсыныс айтамыз (Baker, 2018). Сонымен қатар IT саласында тәжірибесі бар менеджерлердің мансапта өсуін ынталандыруды ұсынамыз (Sweetman, 2001). АКТ инвестициялары тек тиісті жобалар жеткілікті дәрежеде басымдыққа ие болған жағдайда ғана жүзеге асырылуы керек. Жобалардың орындалу барысын жүйелі түрде қарап, тиісті басымдыққа ие болмаса, оларды тоқтату қажет деп есептейміз (Schmidt et al., 2001). Мұндай шолу мәдениетін басқа да қосымша шығындарға да қолдану пайдалы болуы мүмкін (Pyhrr, 2012). Осы орайда, біз желілік байланыстарды ұйым деңгейіне көтеру арқылы осы салаға тән шешімдер мен ұйым жеткізшілері туралы ақпараттың барлығына қолжетімді болуын қамтамасыз ету керек деген ұсыныс айтамыз (Pittaway et al., 2004). Салаға тән шешімдер ашық болса, ҰЕҰ арасындағы ынтымақтастықтың арқасында бірлескен шешімдер қабылдауға мүмкіндік туатынын атап өту қажет. Мысалы, Nethope ұжымы әзірлеп жатқан шешімдер осының дәлелі (Chen & Yu, 2022; Dobe, 2014). Сонымен қатар ең үздік тәжірибелер мен табысты оқиғаларды насихаттауды ұсынамыз және жобаларды іске асыру кезінде туатын тәуекелдерді тө-

мендететін басқару әдістерін қарастыруды маңызды деп санаймыз. Бұған, мысалы, икемді (agile) әдістер жатады (Coram & Bohner, 2005). Сондай-ақ, қолданыстағы қорқыныштарды нақты қарастырып, ықтимал іске асыру тәуекелдерін ашық талқылау маңызды (Godefroid, Plattfaut, & Niehaves, 2022). Осыған байланысты, тиісті техникалық IT қауіпсіздігін қамтамасыз етуді ұсынамыз. Мысалы, деректер мен жүйелерге кімнің қолы жететінін бақылау, сондай-ақ ұйымдық IT қауіпсіздігін нығайту қажет. Бұл шараларға деректер құпиялылығына қатысты нақты нұсқаулықтарды енгізу және қызметкерлердің хабардарлығын арттыру жатады (Nieles et al., 2017). Осы екі аспект іске асырылғаннан кейін, ұйымдар тәуекелдерді қабылдау туралы қалыптасқан қате түсініктерді жоюға назар аударуға тиіс. Мысалы, IT жобалар портфелін басқару шешімдерін жетілдіру арқылы бұл мәселеге ықпал етуге болады (Fasolo et al., 2011). D қосымшасы бөлімінде осы себептер мен ұсыныстар туралы толық ақпарат берілген (Кесте D1).

6. ҚОРЫТЫНДЫ

20 сұхбаттан алған мәліметтерге сүйеніп, біз құндылықтар тізбегінде АКТ-ны қалай қолданатынын бағалап, үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) оны пайдаланбауының алты негізгі себепін анықтап, сәйкесінше ұсыныстар әзірледік. Бұл себептердің көпшілігі ресурстардың жетіспеуі немесе басымдықтарды дұрыс белгілемеу сияқты ұйымның ішкі жағдайларымен байланысты. Сонымен қатар кейбір мәселелер технологияға (стандартты шешімдердің болмауы) және ортаға (осал қауымдастықтардағы бенефициарлардың құпиялылығын сақтау қажеттілігі) қатысты.

Осы зерттеу нәтижелері арқылы біз қолданыстағы теорияға үлес қосамыз. Бұған дейінгі YEҰ зерттеушілерінің маңызды кейс сипаттамаларына (Merkel et al., 2007; Sheombar et al., 2015; Voids et al., 2011) сүйене отырып, қазір құндылықтар тізбегінде АКТ қолдану және YEҰ-ның оны пайдаланбауының себептері туралы жалпылама көзқарас ұсына аламыз. АКТ-мен сүйемелдеу, негізінен, қаражат жинауды көздейтіні және әдебиетте әлі қарастырылмаған себептердің анықталуы – қосымша зерттеуді қажет ететін қызықты тұжырым. Көріп отырғанымыздай, YEҰ-лар жобалық жұмыстардан гөрі, донорларға қатысты процестерді оңтайландыруға көбірек назар аударады. Біздің пікірімізше, бұл АКТ инновацияларын құндылықтар тізбегінің келесі кезеңдерінде тиімді пайдалану үшін жеткілікті қаржыландыруды қамтамасыз ету мақсатында саналы түрде басымдық беру шешімі болуы мүмкін. Осы зерттеу нәтижелері арқылы біз ақпараттық жүйелер саласындағы ғылыми зерттеулерге де өз үлесімізді қосамыз. Бұл салада АКТ-ны саналы түрде пайдаланбау немесе технологияны қабылдамау мәселелері кеңінен зерттелген (Davis, 1985; Marangunić & Granić, 2015), алайда әлеуметтік секторға бағытталған теориялық негіздемелер қажеттілігі айқын (Zmud et al., 2004). Бұл жерде коммерциялық емес сектордың ерекшеліктерін, мысалы, босқындарды қорғау мақсатынан туындайтын факторларды ескеруге болады. Сонымен қатар YEҰ аясында технологияны қабылдауды талдау барысында TOE құрылымының тиімділігін көрсетеміз. Осылайша, біз TOE құрылымына негізделген бұрынғы зерттеулерді білім беру және мемлекеттік сектор контекстінде толықтырып (Ergado et al., 2021; Mikalef et al., 2022), әлеуметтік секторға бағытталған зерттеу ұсына-

мыз. Бұл зерттеу ұйымда АКТ пайдаланбау себептерінің маңызын айқындап, оны тереңірек зерттеуге түрткі бола алады.

Осы тұжырымдарға қарай біз ұйымның АКТ-ны қаншалықты қолданыны және оның себепін бағалауға арналған практикалық ұсыныстар әзірледік. Тәжірибелі мамандарға АКТ-ге қатысты шешімдерін қайта қарастыруға және, қажет болған жағдайда, түзету енгізуге көмектесетін алты негізгі себепті анықтадық. Содан соң әр себепке сәйкес ұсыныстар жасадық. Олардың кейбірі, мысалы, басшылықтың қолдауы сияқты аспектілер өте танымал және оларды түзеу оңай болуы мүмкін. Дегенмен тәуекелден қашу сияқты мәселелерді анықтау YEҰ-ға арналған ақпараттық жүйелер теорияларын дамыту қажеттігін көрсетеді (Zmud et al., 2004). Сондай-ақ, біз анықтаған құндылықтар тізбегі бойынша басымдықтарды белгілеу мәселелері ұйымдардың қазіргі шешімін қайта қарауға мүмкіндік береді.

Зерттеуімізді мұқият жоспарлағанымызбен, жұмысымызда бірқатар шектеу болды. Біріншіден, YEҰ қызметінің бірыңғай үлгісін іздеу барысында жалпыға ортақ үлгінің жоқтығын көрдік (Zmud et al., 2004). Сондықтан біз таңдаған YEҰ-ның құндылықтары барлық ұйымға бірдей сәйкес келмеуі мүмкін. Алайда барлық сұхбаттасушы бұрынғы зерттеуде қолданылған төрт кезеңмен жұмыс істей алды. Екіншіден, біз YEҰ құндылықтар тізбегін толық қамтуды көздедік, бірақ сұхбат бергендердің ешқайсысы қаражатты басқарумен тікелей жұмыс істемегендіктен, зерттеуде басқа салалар көбірек байқалуы мүмкін. Үшіншіден, біз зерттеуге қатысатын ұйымдарды мүмкіндігінше әртүрлі етіп таңдауға тырыстық. Алайда YEҰ-лар қызмет саласы, көлемі және жұмыс ауқымы-

на байланысты ұйымдастыру құрылымы мен ішкі басқару жүйесі жағынан бір-бірінен айтарлықтай өзгеше. Сондықтан біздің нәтижелер барлық ҰЕҰ-ға бірдей қатысты болмауы мүмкін және бұл салада қосымша зерттеулер жүргізу қажет. Осы тұрғыда нақты бір ұйымдар тізімінен таңдау жасау (мысалы, Еуропалық ҰЕҰ-лардың Көмек және Даму Конфедерациясының мүшелері, García-Orosa & Pérez-Seijo, 2020 қараңыз) немесе тек бір санаттағы ҰЕҰ-ларға назар аудару (Vakil, 1997) зерттеу нәтижелерін нақтылай түсуі мүмкін. Баламалы түрде, сандық зерттеу әдісі ұйымның көлемі мен қызмет саласының ықпалын анықтауға көмектесуі мүмкін. Бұл бағытта болашақ зерттеулер гипотетикалық-дедуктивтік тәсілді қолданып, әртүрлі факторлар мен технологиялық инновацияларды енгізу шешімдері арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтап, тексеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар конфигурациялық салыстырмалы әдіс арқылы нақты контексте ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) инновацияларын енгізуге әсер ететін факторлардың ықпалды үйлесімдерін анықтауға болады.

Зерттеуіміздің нәтижелері болашақ зерттеулер үшін қызықты мүмкіндіктер ашып отыр: құндылықтар тізбегі бойынша ақпараттық технологиялармен сүйемелдеуге басымдық берудің негізді себептері анықталды. Дегенмен бұл процестің көп жағдайда қызметкерлер мен қатысушылардың емес, донорлардың мүдделеріне сәйкес жүргізілетіні де ерекше назарда болуға тиіс. Бұл, әсіресе, халықаралық үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) үшін маңызды, өйткені донорлар көбіне Солтүстікте, ал қызметкерлер мен қатысушылар Оңтүстікте орналасқан. Мұндай жағдай ақпараттық

технологияларға қатысты шешімдер постколониал құрылымдарды қайталауы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл өз кезегінде ҰЕҰ-лардың әлеуметтік миссиясына қайшы келіп, тереңірек зерттеуді қажет етеді. Сонымен қатар ақпараттық технологиялардың қауіпсіздігі мен жобаларды жүзеге асыруға қатысты тәуекелден қашудың әсері, сондай-ақ оны азайтуға бағытталған ықтимал шараларды да тереңірек зерттеу керек. Сөз соңында айтарымыз, цифрландыру шегі де – қосымша зерттеуді қажет ететін маңызды тақырыптардың бірі. Жеке деңгейдегі дербес деректердің құпиялылығы мәселесін (Witteborn, 2021) ұйымдық контексте кеңейту ғылыми тұрғыдан құнды ғана емес, сонымен қатар осал қауымдастықтарды қорғауда да практикалық тұрғыдан маңызды.

АЛҒЫС

Бұл зерттеу Projekt DEAL қаржыландырып, ұйымдастырғандықтан ашық әрі қолжетімді.

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМДЕМЕ

Авторлар осы қолжазбада талқыланған тақырыптар немесе материалдар бойынша қандай да бір ұйыммен немесе құрылыммен қаржылық (мысалы, сыйақы, білім беру гранттары, спикерлер бюросына қатысу, мүшелік, жұмысқа орналасу, кеңес беру, акцияларға иелік ету немесе басқа қаржылық мүдделер, сарапшы пікірі немесе патенттік лицензиялау келісімдері) немесе қаржылық емес (мысалы, жеке немесе кәсіби қатынастар, байланыстар, білім немесе сенімдер) мүдделері жоқ екенін растайды.

ДЕРЕКТЕРГЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

Осы зерттеу нәтижелерін растайтын деректер бойынша жауап автордан

алынады. Бірақ деректерді құпиялылық немесе этикалық шектеулерге байланысты бәрі бірдей ала алмайды.

Мари-Э. Годфруа

Дуйсбург-Эссен университетінің Ақпараттық жүйелер және трансформациялық басқару кафедрасындағы PhD кандидаты

Ральф Платтфаут

Дуйсбург-Эссен университетінің Ақпараттық жүйелер және трансформациялық басқару профессоры

Бьорн Нихавес

Бремен университетінің компьютерлік ғылымдар профессоры

Аударған

Гүлнұр Какимжанова

© Авторлық құқық: Бұл мақала ашық қолжетімді және *Creative Commons Attribution 4.0* лицензиясының шарттары мен талаптарына сай таратылады.

СІЛТЕМЕЛЕР

- Ahmed, S., & Abdullahi, A. M. (2017). Leadership and project success in the development sector. *Journal of Economics and Management*, 30, 5–19. <https://doi.org/10.22367/jem.2017.30.01>
- Alkhalil, A., Sahandi, R., & John, D. (2017). An exploration of the determinants for the decision to migrate existing resources to cloud computing using an integrated TOE-DOI model. *Journal of Cloud Computing*, 6(1), 1–20. <https://doi.org/10.1186/s13677-016-0072-x>
- Baker, B. (2018). Project quality management practice & theory. *American Journal of Management*, 18(3), 10–17.
- Barnes, J. H. (1984). Cognitive biases and their impact on strategic planning. *Strategic Management Journal*, 5(2), 129–137. <https://doi.org/10.1002/smj.4250050204>
- Barr, A., Fafchamps, M., & Owens, T. (2005). The governance of non-governmental organizations in Uganda. *World Development*, 33(4), 657–679. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.09.010>
- Beagles, J. E. (2022). Institutional logics and the multiorganizational governance arrangements of humanitarian INGOs. *Nonprofit Management and Leadership*, 33(1), 131–155. <https://doi.org/10.1002/nml.21507>
- Berlinger, L. R., & Te'eni, D. (1999). Leaders' attitudes and computer use in religious congregations. *Nonprofit Management and Leadership*, 9(4), 399–412. <https://doi.org/10.1002/nml.9405>
- Berrett, J. L. (2022). Linking overhead expenses and nonprofit effectiveness: Evidence from Habitat for Humanity. *Nonprofit Management and Leadership*, 32(4), 509–530. <https://doi.org/10.1002/nml.21492>
- Borgman, H. P., Bahli, B., Heier, H., & Schewski, F. (2013). Cloudrise: Exploring cloud computing adoption and governance with the TOE framework. In *Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS) proceedings* (pp. 4425–4435). IEEE. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2013.132>
- Burfeindt, R., & Schubert, P. (2023). Promoting social innovation amidst organizational complexity: Case study evidence from the German Red Cross. *Nonprofit Management and Leadership*, 33(3), 465–489. <https://doi.org/10.1002/nml.21541>
- Burkart, C., Wakolbinger, T., & Toyasaki, F. (2018). Funds allocation in NPOs: The role of administrative cost ratios. *Central European Journal of Operations Research*, 26(2), 307–330. <https://doi.org/10.1007/s10100-017-0512-9>
- Calder, A., & Moir, S. (2009). *IT governance: Implementing frameworks and standards for the corporate governance of IT*. IT Governance Publishing.
- Capgemini. (2019). *Our corporate responsibility & sustainability approach (Unser Corporate Responsibility & Sustainability Ansatz)*. Retrieved from <https://www.capgemini.com/at-de/our-corporate-responsibility-sustainability-approach/>
- Chen, S., & Yu, D. (2022). Exploring the impact of external collaboration on firm growth capability: The mediating roles of R&D efforts. *Humanities & Social Sciences Communications*, 9(1), 404. <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01429-5>
- Chisa, K., & Hoskins, R. (2016). An evaluation of a donor-funded information and communication technology Centre in a South African indigenous community: Reflections on the Bhamshela Telecentre.

African Journal of Library, Archives & Information Science, 26(1), 59–71.

Chui, C. H.-K., & Chan, C. H. (2019). The role of technology in reconfiguring volunteer management in nonprofits in Hong Kong: Benefits and discontents. *Nonprofit Management and Leadership*, 30(1), 89–111. <https://doi.org/10.1002/nml.21369>

Coram, M., & Bohner, S. (2005). The impact of agile methods on software project management. In *12th IEEE International Conference and Workshops on the Engineering of Computer-Based Systems (ECBS'05)* (pp. 363–370). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ECBS.2005.68>

Corbin, J., & Strauss, A. (2014). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. SAGE Publications.

Daneshgar, F., Low, G. C., & Worasinchai, L. (2013). An investigation of 'build vs. buy' decision for software acquisition by small to medium enterprises. *Information and Software Technology*, 55(10), 1741–1750. <https://doi.org/10.1016/j.infsoc.2013.03.009>

Davis, F. D. (1985). *A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results* (Doctoral thesis). Massachusetts Institute of Technology.

Dipendra, K. C. (2024). Determinants of perceived innovation in non-governmental organizations in Nepal. *Nonprofit Management and Leadership*, 34(3), 683–705. <https://doi.org/10.1002/nml.21589>

Dobe, B. (2014). *How the IT of SOS Children's Villages works (Wie die IT der SOS Kinderdörfer funktioniert)*. Retrieved from <https://www.cio.de/a/wie-die-it-der-sos-kinderdoerfer-funktioniert,2947456>

Díaz, J., Pérez, J., Gallardo, C., & Gonzalez-Prieto, A. (2023). Applying inter-rater

reliability and agreement in collaborative grounded theory studies in software engineering. *Journal of Systems and Software*, 195, 111520. <https://doi.org/10.1016/j.jss.2022.111520>

Ergado, A. A., Desta, A., & Mehta, H. (2021). Determining the barriers contributing to ICT implementation by using the technology-organization-environment framework in Ethiopian higher educational institutions. *Education and Information Technologies*, 26(3), 3115–3133. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10397-9>

Evans, S. H., & Clarke, P. (2010). Training volunteers to run information technologies. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(3), 524–535. <https://doi.org/10.1177/0899764009333053>

Fasolo, B., Morton, A., & Winterfeldt, D. V. (2011). Behavioural issues in portfolio decision analysis. In A. Salo, J. Keisler, & A. Morton (Eds.), *Portfolio decision analysis* (Vol. 162, pp. 149–165). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-9943-6_7

Finn, S., Maher, J. K., & Forster, J. (2006). Indicators of information and communication technology adoption in the non-profit sector: Changes between 2000 and 2004. *Nonprofit Management and Leadership*, 16(3), 277–295. <https://doi.org/10.1002/nml.107>

Ganesh, S. (2003). Organizational narcissism: Technology, legitimacy, and identity in an Indian NGO. *Management Communication Quarterly*, 16(4), 558–594. <https://doi.org/10.1177/0893318903252539>

Gangadharan, S. P. (2017). The downside of digital inclusion: Expectations and experiences of privacy and surveillance among marginal internet users. *New Media & Society*, 19(4), 597–615. <https://doi.org/10.1177/1461444815614053>

García-Orosa, B., & Pérez-Seijo, S. (2020). The use of 360 video by international hu-

manitarian aid organisations to spread social messages and increase engagement. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 1311–1329.

Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (2017). *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Routledge.

Godefroid, M.-E. (2021). Lightweight IT as a new analytical lens for digitalization of NGOs. *IADIS International Journal on Computer Science and Information Systems*, 16(1), 16–29.

Godefroid, M.-E., Borghoff, V., & Plattfaut, R. (2021). Lightweight IT-governance for NGOs: An unresolved challenge. *IADIS International Conference e-Society Proceedings*, Virtual Conference.

Godefroid, M.-E., Borghoff, V., Plattfaut, R., & Niehaves, B. (2022). Is centralization good IT governance or postcolonial: Insights from NGOs. In *International Conference on Information Systems (ICIS) Proceedings*. Association for Information Systems.

Godefroid, M.-E., Plattfaut, R., & Niehaves, B. (2022). How to measure the status quo bias? A review of current literature. *Management Review Quarterly*. <https://doi.org/10.1007/s11301-022-00283-8>

Grubb, A. (2022). Avoiding intimacy—An ethnographic study of beneficent boundaries in virtual voluntary social work. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 33(1), 72–82. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00350-w>

Guerreiro, J., & Loureiro, S. (2020). Cause-related marketing in the digital era: How enterprises can deal with international campaigns in individualist versus collectivist countries. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31(6), 1330–1342. <https://doi.org/10.1007/s11266-020-00282-x>

Howson, P. (2021). Crypto-giving and surveillance philanthropy: Exploring the trade-offs in blockchain innovation for nonprofits. *Nonprofit Management and Leadership*, 31(4), 805–820. <https://doi.org/10.1002/nml.21452>

Hung, P., & Low, G. C. (2008). Factors affecting the buy vs build decision in large Australian organisations. *Journal of Information Technology*, 23(2), 118–131. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jit.2000098>

Ihm, J., & Kim, E. (2021). When nonprofit organizations meet information and communication technologies: How organizational culture influences the use of traditional, digital, and sharing media. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32(3), 678–694. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00335-9>

Iriarte, C., & Bayona, S. (2020). IT projects success factors: A literature review. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 8(2), 49–78. <https://doi.org/10.12821/ijispm080203>

Jones, P. S., Yeh, K. W., Brosnan, H. K., Regos-Stewart, D., Ngo, C., Kwon, J., & Chang, A. H. (2022). Evaluation of the homeless management information system for COVID-19 surveillance among people experiencing homelessness. *The Journal of Infectious Diseases*, 226(3), S327–S334. <https://doi.org/10.1093/infdis/jiac335>

Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292.

Kanter, B., & Fine, A. H. (2010). *The networked nonprofit: Connecting with social media to drive change*. Jossey-Bass.

Kaplan, B., & Maxwell, J. A. (2005). Qualitative research methods for evaluating computer information systems. In J. G. Anderson & C. E. Aydin (Eds.), *Health in-*

formatics series. *Evaluating the organizational impact of health care information systems* (2nd ed., pp. 30–55). Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-30329-4_2

Katrimpouza, A. G., Spounthourakis, J.-A., & Kamarianos, I. (2020). The role of the smartphone in modern immigration networks: A case study of refugees served by an NGO in Greece. In B. Krzywosz-Rynkiewicz & V. Zorbas (Eds.), *Citizenship at a crossroads: Rights, identity, and education* (pp. 843–859). Charles University and Children's Identity and Citizenship European Association.

Khan, S., Zhao, K., Kumar, R., & Stylianou, A. (2017). Examining real options exercise decisions in information technology investments. *Journal of the Association for Information Systems*, 18(5), 372–402. <https://doi.org/10.17705/1jais.00459>

Kim, H. W., & Kankanhalli, A. (2009). Investigating user resistance to information systems implementation: A status quo bias perspective. *MIS Quarterly*, 33(3), 567. <https://doi.org/10.2307/20650309>

Krause, M. (2020). Prioritization in human rights NGOs: The role of intra-organizational units of planning. *Journal of Human Rights*, 19(2), 168–182. <https://doi.org/10.1080/14754835.2019.1647101>

Köffer, S., Ortbach, K., Junglas, I., Niehaves, B., & Harris, J. (2015). Innovation through BYOD? *Business & Information Systems Engineering*, 57(6), 363–375. <https://doi.org/10.1007/s12599-015-0387-z>

Lecy, J. D., & Searing, E. A. M. (2015). Anatomy of the nonprofit starvation cycle. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 44(3), 539–563. <https://doi.org/10.1177/0899764014527175>

Lee, Y.-J. (2020). Facebooking alone? Millennials' use of social network sites and volunteering. *Nonprofit and Voluntary Sec-*

tor Quarterly, 49(1), 203–217. <https://doi.org/10.1177/0899764019868844>

Lee, Y.-J. (2021). Liked on Facebook, liked for real? Nonprofits' online popularity and financial performance. *Nonprofit Management and Leadership*, 31(3), 609–621. <https://doi.org/10.1002/nml.21447>

Lin, C. I. C., Kuo, F.-Y., & Myers, M. D. (2015). Extending ICT4D studies: The value of critical research. *Management Information Systems Quarterly*, 39(3), 697–712.

Madon, S., Reinhard, N., Roode, D., & Walsham, G. (2009). Digital inclusion projects in developing countries: Processes of institutionalization. *Information Technology for Development*, 15(2), 95–107. <https://doi.org/10.1002/itdj.20108>

Malik, A. A., Muneeb, D., Khan, N., Usman, M., & Latif, K. F. (2022). The nexus of servant leadership and project success: The mediation of emotional intelligence and job stress and moderation of team effectiveness. *Leadership & Organization Development Journal*, 43(8), 1186–1200. <https://doi.org/10.1108/LODJ-07-2021-0339>

Marangunic, N., & Granic, A. (2015). Technology acceptance model: A literature review from 1986 to 2013. *Universal Access in the Information Society*, 14(1), 81–95. <https://doi.org/10.1007/s10209-014-0348-1>

Martens, K. (2002). Mission impossible? Defining nongovernmental organizations. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 13(3), 271–285. <https://doi.org/10.1023/A:1020341526691>

Mato-Santiso, V., Rey-García, M., & Sanzo-Pérez, M. J. (2023). Volunteer omnichannel behavior in nonprofit organizations: Key antecedents and implications for management. *Nonprofit Management*

and Leadership, 34(2), 433–463. <https://doi.org/10.1002/nml.21579>

Merkel, C., Farooq, U., Xiao, L., Ganoe, C., Rosson, M. B., & Carroll, J. M. (2007). Managing technology use and learning in nonprofit community organizations. In E. Kandogan & P. M. Jones (Eds.), *Proceedings of the 2007 Symposium on Computer Human Interaction for the Management of Information Technology—CHIMIT'07*. Association for Computing Machinery.

McMullin, C. (2021). Transcription and qualitative methods: Implications for third sector research. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31(5), 140–153. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00400-3>

Mikalef, P., Lemmer, K., Schaefer, C., Ylinen, M., Fjørtoft, S. O., Torvatn, H. Y., Gupta, M., & Niehaves, B. (2022). Enabling AI capabilities in government agencies: A study of determinants for European municipalities. *Government Information Quarterly*, 39(4), 101596. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101596>

Muswede, T., & Lubinga, E. (2018). Global media hegemony and the transformation bliss in post-colonial Africa—Real independence or change of masters? *African Journal of Public Affairs*, 10(2), 82–96.

Nieves, M., Dempsey, K., & Pillitteri, V. Y. (2017). An introduction to information security. Gaithersburg, MD, US. <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-12r1>

O'Connor, C., & Joffe, H. (2020). Inter-coder reliability in qualitative research: Debates and practical guidelines. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 160940691989922. <https://doi.org/10.1177/1609406919899220>

Ojo, I. O., Ololade, R., Odinaka, A., & Adediji, P. (2021). Factors influencing adoption and use of ICT among nurses in selected hospitals in Ibadan. *Journal of Health Informatics in Developing Countries*, 15(1).

Oliveira, T., & Martins, M. F. (2011). Literature review of information technology adoption models at firm level. *The Electronic Journal Information Systems Evaluation*, 14(1), 110–121.

Omona, J., & Mukuye, R. (2013). Problems of credibility of NGOs in Uganda: Implications for theory and practice. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 24(2), 311–334. <https://doi.org/10.1007/s11266-011-9254-9>

Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 42(5), 533–544. <https://doi.org/10.1007/s10488-013-0528-y>

Parker, M. A., Mook, L., Kao, C.-Y., & Murdock, A. (2020). Accountability and relationship-definition among food banks partnerships. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31(5), 923–937. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00150-3>

Pittaway, L., Robertson, M., Munir, K., Denyer, D., & Neely, A. (2004). Networking and innovation: A systematic review of the evidence. *International Journal of Management Reviews*, 5–6(3–4), 137–168. <https://doi.org/10.1111/j.1460-8545.2004.00101.x>

Pérez-Escolar, M., & Canet, F. (2022). Research on vulnerable people and digital inclusion: Toward a consolidated taxonomical framework. *Universal Access in the Information Society*, 21(4), 1–14. <https://doi.org/10.1007/s10209-022-00867-x>

Pyhrr, P. A. (2012). Zero-based budgeting. In W. R. Lalli (Ed.), *Handbook of budgeting* (pp. 677–696).

- John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781119200871.ch30>
- Rahman, A., & Ratnawati, Y. (2021). Justifying enterprise resource planning (ERP) investment: A case study using technology, organization, and environment (TOE) framework. *Journal of Contemporary Accounting*, 3(3), 130–138. <https://doi.org/10.20885/jca.vol3.iss3.art2>
- Remenyi, D., & Sherwood-Smith, M. (2012). *IT investment: Making a business case*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080509525>
- Rogers, E. M. (1962). *Diffusion of innovations*. The Free Press of Glencoe.
- Saab, D. J., Tapia, A., Maitland, C., Maldonado, E., & Tchouakeu, L.-M. N. (2013). Inter-organizational coordination in the wild: Trust building and collaboration among field-level ICT workers in humanitarian relief organizations. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 24(1), 194–213. <https://doi.org/10.1007/s11266-012-9285-x>
- Saidel, J. R., & Cour, S. (2003). Information technology and the voluntary sector workplace. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 32(1), 5–24. <https://doi.org/10.1177/0899764002250004>
- Santos, B. D. (1989). Information systems: Similarities and differences across organizations. *Omega*, 17(1), 9–20. [https://doi.org/10.1016/0305-0483\(89\)90015-7](https://doi.org/10.1016/0305-0483(89)90015-7)
- Sarker, S., Xiao, X., & Beaulieu, T. (2013). Guest editorial: Qualitative studies in information systems: A critical review and some guiding principles. *Management Information Systems Quarterly*, 37(4), III–XVIII.
- Schmidt, R., Lyytinen, K., Keil, M., & Cule, P. (2001). Identifying software project risks: An international Delphi study. *Journal of Management Information Systems*, 17(4), 5–36. <https://doi.org/10.1080/07421222.2001.11045662>
- Schroeder, T., Haug, M., & Gewald, H. (2022). Data privacy concerns using mHealth apps and smart speakers: Comparative interview study among mature adults. *JMIR Formative Research*, 6(6), e28025. <https://doi.org/10.2196/28025>
- Seo, H., & Vu, H. T. (2020). Transnational nonprofits' social media use: A survey of communications professionals and an analysis of organizational characteristics. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 49(4), 849–870. <https://doi.org/10.1177/0899764020908340>
- Sheombar, A., Urquhart, C., Ndhlovu, T., & Ravesteijn, P. (2015). Social media in the context of development: A case study of Dutch NGOs. In *European Conference on Information Systems (ECIS) proceedings*. Association for Information Systems.
- Snow, G., Smith, M., & Stecher, K. (2016). *NGO reference model: An enabler for digital transformation*. Retrieved from <https://www.ngoreferencemodel.org/>
- Sultana, S., Hasan, S., Mahmud, K. R., Alam, S. M. R., & Ahmed, S. I. (2019). "Shada Baksho": A hardware device to explore the fears of using mobile phones among the rural women of Bangladesh. In R. Chandwani, P. Singh, N. Kumar, & R. Veeraraghavan (Eds.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Information and Communication Technologies and Development* (pp. 1–4). ACM. <https://doi.org/10.1145/3287098.3287132>
- Sweetman, K. (2001). Spreading IT expertise throughout the company. *MIT Sloan Management Review*, 42(1), 13.
- Tornatzky, L. G., Fleischer, M., & Chakrabarti, A. K. (1990). *The processes of technological innovation*. Lexington Books.
- Tsai, S.-P. (2021). Charity organizations adopting virtual reality modality: Theori-

zation and validation. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 31(3), 250–269. <https://doi.org/10.1080/10919392.2021.1926843>

UiPath. (2020). *Nonprofit, the New York Foundling, saves 100,000 hours in manual work annually with UiPath*. UiPath. Retrieved from <https://www.uipath.com/resources/automation-case-studies/new-york-foundlingngo-rpa>

Uzcanga, C., & Oiarzabal, P. J. (2019). Associations of migrants in Spain: An enquiry into their digital inclusion in the “network society” in the 2010s. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30(5), 947–961. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00162-z>

Vakil, A. C. (1997). Confronting the classification problem: Toward a taxonomy of NGOs. *World Development*, 25(12), 2057–2070. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(97\)00098-3](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(97)00098-3)

van Grembergen, W. (2004). *Strategies for information technology governance*. Idea Group.

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478. <https://doi.org/10.2307/30036540>

Voida, A., Harmon, E., & Al-Ani, B. (2011). Homebrew databases. In D. Tan, G. Fitzpatrick, C. Gutwin, B. Begole, & W. A. Kellogg (Eds.), *29th Annual CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 915–924). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/1978942.1979078>

Walewijns, D., Heirman, W., & Daneels, R. (2023). To give or not to give: Examining the prosocial effects of a 360 video endorsing a clean water charity. *Computers in Human Behavior*, 145, 107758. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107758>

Weill, P., & Ross, J. W. (2017). *IT governance: How top performers manage IT decision rights for superior results* (19th ed.). Harvard Business Review Press.

Wideman, R. M. (Ed.). (1992). *The PMBOK handbook series: Vol. 6. Project and program risk management: A guide to managing project risks and opportunities*. Project Management Institute.

Witteborn, S. (2021). Data privacy and displacement: A cultural approach. *Journal of Refugee Studies*, 34(2), 2291–2307. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa004>

Yoo, S.-C., & Drumwright, M. (2018). Nonprofit fundraising with virtual reality. *Nonprofit Management and Leadership*, 29(1), 11–27. <https://doi.org/10.1002/nml.21315>

Yoo, S.-C., Drumwright, M. E., & Piscarac, D. (2023). Augmented reality and nonprofit marketing during the COVID-19 pandemic: AR factors that influence community participation and willingness to contribute to causes. *Nonprofit Management and Leadership*, 34(1), 81–106. <https://doi.org/10.1002/nml.21558>

Zhou, H., & Ye, S. (2021). Fundraising in the digital era: Legitimacy, social network, and political ties matter in China. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32(2), 498–511. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00112-9>

Zmud, R., Carte, T., & Te’eni, D. (2004). Information systems in nonprofits and governments: Do we need different theories? In *International Conference on Information Systems (ICIS) proceedings*.

Zuppo, C. M. (2012). Defining ICT in a boundaryless world: The development of a working hierarchy. *International Journal of Managing Information Technology*, 4(3), 13–22. <https://doi.org/10.5121/ijmit.2012.4302>

иллюстрация авторы – Жігер Мұратханов

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАР МЕН СЕКТОРЛАРДЫ САЛЫСТЫРА ЗЕРТТЕУ: ӨТКЕНГЕ КӨЗ ЖҮГІРТУ ЖӘНЕ БОЛАШАҚҚА БАҒДАР

Хелмут К. АНХАЙЕР

Мақала жарияланған дереккөз:

Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations,
Vol. 34, 1115-1121 66., 2023

<https://link.springer.com/article/10.1007/s11266-023-00608-5>

АБСТРАКТ

Коммерциялық емес ұйымдарды салыстыра зерттеу 1990 жылы Джонс Хопкинс университетінің «Коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеу» жобасы іске қосылғаннан бері айтарлықтай дамыды. Алайда қазіргі кезде бұл зерттеулердің қарқыны бәсеңдеп қалғандай. Оның кейбір себептері анықтама беру, жіктеу және топтастыру мәселелерімен байланысты. Бұл түйткілдер реттелуі мүмкін. Дегенмен басты қиындық – коммерциялық емес секторды түсіндіретін салыстырмалы теорияларды «әлеуметтік шығу тегі» теориясынан әрі қарай дамыта алмауда жатыр. Осы мәселені шешу үшін бұл мақала күн тәртібіндегі төрт негізгі бағытты ұсынады.

Кілт сөздер: коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеу, құрылымдық-операциялық анықтама, жіктеу, спутниктік есеп жүйесі, әлеуметтік шығу тегі теориясы, саяси экономика

КІРІСПЕ

Коммерциялық емес ұйымдарды зерттеу 1970 жылдары АҚШ-та қалыптасып, сол елдің экономикалық, саяси және әлеуметтік ерекшеліктері аясында басты эмпирикалық бағыт ретінде дамыды деп болжауға толық негіз бар. АҚШ-тың бұл басымдығын еңсеруге бағытталған салыстырмалы зерттеулер әлдеқайда кейін, 1980 жылдардың аяғында ғана пайда бола бастады. Бұл бағыттың дамуына Эстель Джеймс, Вирджиния Ходжинсон, Кэтлин МакКарти, Бенджамин Гидрон, Роберт Утнау, Мартин Кнапп және Вольфганг Зайбел сынды ғалымдар үлес қосты. Алайда коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеу тек 1990 жылы Джонс Хопкинс университетінің «Коммерциялық емес секторды салыстырмалы зерттеу» (CNP) жобасы аясында ғана шынайы қарқын алып, жүйелі түрде жүзеге аса бастады. Аталған жобаны Лестер М. Саламон басқарды, ал мен тең директор болдым.

Бұл мақала 2022 жылы Канаданың Монреаль қаласында өткен ISTR конференциясында жасалған басты баяндамаға негізделген әрі Анхайер (2023) және басқалардың (2020) еңбектеріндегі тұжырымдарға сүйенеді.

Қатарынан жиырма жылға жуық, 2010 жылдардың ортасына дейін, CNP коммерциялық емес секторды халықаралық деңгейде салыстырмалы зерттеудің негізгі бағытына айналды. Бұл жоба коммерциялық емес ұйымдарға арналған стандартты анықтама енгізіп, деректерді жинау мен өңдеудің классификациялық жүйесін және әдіснамасын әзірледі. Сондай-ақ 40-тан астам елдегі жұмыспен қамту, волонтерлік қызмет, шығындар мен кіріс көздері бойынша салыстырмалы деректер жасақтады. Сонымен қатар жоба аясында талдауға арналған тұжырымдама әзірленіп, халықаралық статистикалық агенттіктермен әріптестік орнатты. Бұл ынтымақтастық ұлттық есеп жүйесінің бөлігі ретінде коммерциялық емес секторға арналған болашақ спутниктік шот әзірлеуге бағытталды. Ауқымды зерттеуге

әлемнің түкпір-түкпірінен біршама ғалым мен сарапшы атсалысты. Олар¹ деректер жинап, ғылыми мақалалар мен жұмыс материалдарын жазды, кітаптар шығарды, түрлі конференцияларда баяндама жасады және Джонс Хопкинс университетінің Азаматтық қоғамды зерттеу орталығының ортақ веб-сайтының жұмысына үлес қосты. Барлық қатысушының есімін атап өту мүмкін болмағанымен, олардың еңбегі коммерциялық емес секторды ғылыми тұрғыда зерттеуге зор үлес қосты.

Бұл жобаның жетістіктері аз емес екеніне күмән жоқ. Алайда оның барлық табысы мен кең ауқымды ықпалын егжей-тегжейлі баяндау бұл мақаланың мақсаты емес (Salamon et al., 2003 қараңыз). Сондықтан мен оның кейбір кемшіліктеріне назар аударғым келеді. Осы мәселелер дер кезінде мойындалып, шешімін тапса, коммерциялық емес секторды жаңа серпінмен салыстыра зерттеуге мүмкіндік туар еді.

Шын мәнінде, CNP үлгісіндегі коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеу өз қарқынын жоғалтқандай көрінеді. Жобаның басты тірегі саналатын деректер жүйелі әрі тұрақты түрде жаңартылмай келеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының Статистика басқармасымен² бірлесіп әзірленген коммерциялық емес ұйымдарға арналған спутниктік шотты енгізген елдер саны әлі де аз. Соның салдарынан деректер инфрақұрылымы әлсіреп, біртіндеп ескіріп барады.

Бұдан бөлек, CNP жұмысының тұрақты жалғасуын қамтамасыз ететін

арнайы ғылыми мектеп қалыптасқан жоқ. Ұлттық деңгейде деректерді жаңарту әрекеттері көбіне бір-бірінен оқшау жүргізіліп жатыр (оған мысал, Ұлыбританиядағы Ұлттық Ерікті Ұйымдар Кеңесінің Альманахы (<https://www.ncvo.org.uk/news-andinsights/news-index/uk-civil-society-almanac-2021/#/>), АҚШ-тағы Ұлттық Қайырымдылық Статистика Орталығы (<https://nccs.urban.org>) немесе Германиядағы Ziviz (<https://www.ziviz.de>)). Сондай-ақ CNP басқа ірі дерекқорлармен жүйелі түрде ынтымақтастық орнатқан жоқ. Мысалы, V-Dem (<https://v-dem.net>) немесе Дүниежүзілік Құндылықтар Сауалнамасы (World Values Survey <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>) сынды зерттеу жобаларымен байланыс әлсіз. Тіпті коммерциялық емес ұйымдардың құқықтық негізіне қатысты анағұрлым сапалы деректерді қамтитын Халықаралық коммерциялық емес құқық орталығымен (International Center for Nonprofit Law <https://www.icnl.org>) де тығыз әріптестік орнатылмаған.

Алайда ең таңғалдыратыны – коммерциялық емес секторды зерттеуде негізгі экономикалық теориялар мен әлеуметтік шығу тегі туралы теориядан әрі аса алмағанымыз. Бұл саладағы салыстырмалы зерттеулер мен капитализмнің әртүрлі үлгісі, жаңа саяси экономика сияқты тәсілдер арасында теориялық байланыс өте аз.

Коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеу өз қарқынын қалай қайтара алады? Меніңше, оны мына төрт негізгі бағытқа назар аудару арқылы жүзеге асыруға болады: анықтама беру, жіктеу, жинақтау және теория.

¹ Дегенмен 1990-1999 жылдары Джонс Хопкинс университетінде жұмыс істеген кезімде негізгі команда мүшелерінің зор үлес қосқанын атап өткім келеді. Атап айтқанда, Стефан Тёплер, Регина Лист және марқұм Войцех Соколовский бұл жобаның дамуына үлкен еңбек сіңірді.

² https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_91e.pdf

Алғашқы үшеуі – әдіснамалық аспектілер мен CNP жобасы кезінде қабылданған негізгі шешімдерге тікелей байланысты. Сол кезеңде бұл шешімдер орынды көрінгенімен, бүгінде олар белгілі бір қиындықтар туғызып жатыр әрі түзетуді қажет етеді. Төртінші бағыт – теория. Әуелі әлеуметтік шығу тегі туралы теорияға қысқаша тоқталып, кейін зерттеудің басты мәселесі – ұғымдық және теориялық дамудың қажеттілігіне назар аударамыз.

Алдымен құрылымдық-операциялық анықтамадан бастайық. Бұл анықтама коммерциялық емес ұйымдарды бес негізгі белгі арқылы сипаттайды: формалды, жеке, пайда көздемейтін, өзін-өзі басқаратын және ерікті (Salamon & Anheier, 1992a). Осы белгілерге сәйкес келетін ұйымдардың жиынтығы коммерциялық емес секторды құрайды. Анықтаманың басты артықшылығы – ұйымдарды жүйелеп, оларды бір-бірімен салыстыруға мүмкіндік береді. Алайда негізгі кемшілігі – ол коммерциялық емес ұйымдар мен секторларды институционалдық контекстен оқшау қарастырады. Аталған тәсіл экономикалық карталау үшін пайдалы болғанымен, өзге аспектілер тұрғысынан жеткіліксіз әрі жасанды түрде жасалған статистикалық бірлік саналады. Мәселен, бұл анықтама институттардың қатар дамуын, олардың гибридтілігін және функциялық баламаларын анықтауды қиындатады. Сондай-ақ ол коммерциялық емес ұйымдардың көпшілігі негізге алатын құндылықтарды олардың басты сипаты ретінде ескермейді. Ал шын мәнінде, коммерциялық емес ұйымдарды салыстыра зерттеудің бастапқы кезеңдерінде бұл фактор бірнеше рет аталған (мысалы, James, 1989). CNP анықтамасы құрылым мен қызметке басымдық бергендіктен, дін мен идеология мәселелерін жалпы талдаудан

тыс қалдырды. Бұл өз кезегінде ұйымдардың миссиясы, мақсаты немесе атқаратын қызметі сияқты маңызды аспектілердің еленбеуіне алып келді.

Құрылымдық-операциялық анықтаманың кемшіліктерін жою үшін коммерциялық емес ұйымдардың әртүрлі формаларының институционалдық ортамен ықпалдасуын кеңінен зерттеп, жан-жақты картау қажет. 1-суретте көрсетілгендей, бұл ұйымдар мемлекет, нарық және азаматтық қоғам сияқты үш негізгі институционал құрылымнан оқшау өмір сүрмейді. Коммерциялық емес ұйымдардың әртүрлі формалары мен секторлық құрылымдары уақыт өте келе өзге институттармен күрделі әрі қарама-қайшы байланыс барысында қалыптасты. Көп жағдайда олардың арасында өзара қабаттасу байқалады: Нарық – әлеуметтік кәсіпкерлікпен, кооперативтермен, мемлекет – жартылай мемлекеттік ұйымдар (Quangos) және мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктермен, азаматтық қоғам – филантропия, әлеуметтік қозғалыстар және азаматтық белсенділіктің әртүрлі формаларымен тығыз байланыста болады. Басқаша айтқанда, коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеуді дамыту үшін әртүрлі коммерциялық емес ұйым формаларының қалыптасуын, олардың өзгермелі ортаға бейімделуін және жоғарыда аталған үш институционал құрылыммен қарым-қатынасын жан-жақты қарастыру қажет.

Екінші мәселе – жіктеу. Саламон мен Анхайер (1992b) ұсынған Коммерциялық емес ұйымдардың халықаралық жіктеуіші (ICNPO) Халықаралық стандартты өнеркәсіптік жіктеуішті (ISIC) ((https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf) принциптеріне негізделген. Мұндай жіктеудің басты артықшылығы –

оны ұлттық есеп жүйесіне, соның ішінде спутниктік шоттар арқылы енгізу мүмкіндігі және әртүрлі елдерді салыстыруға қолайлылығы. Алайда оның негізгі кемшіліктері ISIC-тің (https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf) «шығындардың басым бөлігі» қағидасына сүйенуінен туындайды. Бұл қағидаға сәйкес, ұйым ең көп қаражат жұмсайтын экономикалық қызмет түріне қарай жіктеледі. Соның салдарынан, бұл тәсіл коммерциялық емес ұйымдардың қызмет көрсету рөлін алдыңғы орынға шығарып, олардың адвокация

және өзге де маңызды қызметтерін назардан тыс қалдырады. Себебі ISIC – шығындарға негізделген жүйе, ал коммерциялық емес ұйымдарды көбіне қызмет түрлеріне қарай жіктеген дұрыс. Осылайша, мұндай әдіс коммерциялық емес ұйымдардың бірлесіп өндіру (co-production), өнімдерді біріктіру (product bundling) және басқа да маңызды аспектілерін ескермеуіне әкеледі. Бұл мәселеге Уайсброд (1998), Джеймс (1989), Бен-Нер мен Гуи (1993) сияқты зерттеушілер ертеректе назар аударып кеткен еді.

Сурет 1. Коммерциялық емес секторлардың институционал тұрғыдан орнығуына назар аудару. Анхайер мен Теплер, 2023: 3-тарау

Бұл бұрмалаушылықты түсіндіру үшін келесі гипотетикалық мысалды қарастырайық: А елінде әлеуметтік қызмет көрсетушілердің кәсіби деңгейі жоғары және өндіріс шығындарынан сәл ғана артық жалақы алады. Олар не адвокациямен, не құндылықтарды қорғаумен айналыспайды. Ал В елінде әлеуметтік қызметтер, негізінен, діни және гуманитарлық ұйымдар арқылы жүзеге асады. Бұл ұйымдар А еліндегі құрылымдар сияқты «корпоративтік» сипатта болмағанымен, көптеген қолдау тобымен тығыз байланыста болады, адвокациямен белсенді түрде айналысады және өзі қызмет көрсететін қауымдастықтардың мүддесін қорғайды. Алайда екі жағдайда да барлық шығын қызмет көрсетумен байланысты, ал бірлесіп өндіру мен өнімдерді жинақтау сияқты маңызды аспектілер назардан тыс қалған. Бұл бұрмалаушылықты жою үшін коммерциялық емес ұйымдардың қызметтік рөлін басшылыққа ала отырып жіктеу жүйелерін әзірлеп, оларды тиісінше бағалау қажет. Сондай-ақ ICNPO, ұлттық есеп жүйесіндегі мемлекеттік функциялар жіктемесі және осыған ұқсас жүйелер арасында өзара байланыс орнату маңызды.

Агрегация – коммерциялық емес секторды құрылымдық-операциялық анықтамаға сәйкес ұйымдар жиынтығы деп қарастырудан туындаған үшінші өзекті мәселе. Бұған дейін айтылғандай, мұндай тәсіл жасанды талдау модулін қалыптастырады. Жоғарыда көрсетілгендей (1-суретті қараңыз), коммерциялық емес сектордың нақты институционал тұрғыда орнығуы әр елде әртүрлі динамикада жүреді. Жасанды түрде белгіленген коммерциялық емес сектор институционал тұрғыда орныққан коммерциялық емес ұйымдарға толық сәйкес келмеуі мүмкін. Бұдан келіп әдіснама мә-

селелері туындайды. Нәтижесінде, елдер арасындағы айырмашылықтар ел ішіндегі маңызды өзгешеліктерді бұркемелеуі мүмкін. Осыған байланысты, ең болмағанда, коммерциялық емес ұйымдардың әртүрлі ұйымдастыру формалары арасындағы айырманы ажырату қажет: мүшелік беруші ассоциациялар, міндеттеме алатын корпорациялар, активтері бар немесе қайырымдылықпен айналысатын қорлар. Осы үш негізгі форманы ажырату коммерциялық емес ұйымдар атқаратын рөлді салыстырмалы түрде жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы: адвокация көбіне мүшелік беруші ұйымдарға тән, қызмет көрсету корпорациялар арқылы жүзеге асады.

Қысқаша салыстыру бұл мәселені нақтырақ түсінуге көмектеседі. Франция мен Германиядағы коммерциялық емес секторлар экономикалық көлемі, құрылымы және кіріс көзі жағынан ұқсас болып көрінуі мүмкін. Алайда олардың институционалдық тұрғыда орнығуы мен ұйымдық формаларының арақатынасы айтарлықтай ерекшеленеді. Мәселен, Германия қайырымдылық қорының саны жағынан әлемдегі жетекші елдердің бірі саналса, Францияда бұл көрсеткіш дамыған нарықтық экономикалар арасындағы ең төменгі деңгейде. Керісінше, соңғы онжылдықтарда Францияда еріктілер басқаратын қауымдастықтар саны күрт артса, Германияда мұндай өсім байқалмайды, кейбір салаларда тіпті қысқару болып жатыр. Дегенмен екі елдің ортақ ерекшелігі – денсаулық сақтау мен әлеуметтік қызметтер саласында жоғары деңгейде дамыған коммерциялық емес ұйымдар жүйесінің болуы. Бұл секторларды едәуір дәрежеде мемлекет қаржыландырады. CNP нәтижелері мен спутниктік шоттар осы ұқсастықты айқын көрсетеді, алайда екі ел

арасындағы институционал айырмашылықтарды дәл бейнелей алмайды.

Ақырында, әлеуметтік шығу тегі туралы теория бастапқыда CNP зерттеулерінің эмпирикалық нәтижелерінен туындаған үлгілерді түсіндіру үшін тұжырымдамалық эвристика ретінде ұсынылды. Ол толыққанды теориялық түсініктеме ретінде қарастырылған жоқ. Дегенмен алғаш рет енгізілген сәттен бастап (Salamon & Anheier, 1998; Salamon et al., 2017) бұл тұжырым үлкен қызығушылық тудырды. Әлеуметтік шығу тегі туралы теорияны жетілдіру үш негізгі сұраққа жауап іздейді: елдер осы теориялық типологияда көрсетілген санаттардың біріне толықтай және біржола жатқызылуы мүмкін бе? Модельге негізделген кластерлеу әдісі арқылы басқару режимдерінің нақты типтерін анықтауға бола ма? Ел кластерлері мен олардың басқару режимдерін осы теория ұсынған «бекітулермен» (moorings) байланыстыра аламыз ба?

Мұндай теория жасаудағы негізгі қиындықтар мыналар: институционал логиканың кейін ойдан шығарылуына алып келетін уақыт аралығының ұзақтығы мен аралас факторлардың көптігі, кластерлердің белгілі бір басқару режиміне сәйкес келмеуі (Ahlquist & Breunig, 2012). Бұдан типология жарамсыз болып қалуы немесе режим түрлері көбейіп кетуі мүмкін. Үшіншісі, себеп-салдарлық байланыстарға, эндогендік және циклдік факторларға қатысты жасырын болжамдар бар (Selle & Wollebaeck, 2008). Осы мәселелерге жауап ретінде мен әлеуметтік шығу тегі туралы теорияны әлеуметтік әл-ауқат теорияларымен, саяси басқару режимдерінің басқа да түрлерімен, азаматтық қоғамды зерттеудің кең ауқымды әдістерімен (толығырақ: Anheier et al., 2020) жүйелі түрде қайта қарауды ұсынамын.

САЛЫСТЫРА ЗЕРТТЕУДІҢ ЖАҢА БАҒЫТЫ

Меніңше, қазіргі жағдайда CNP тәсілінен (қараңыз: Salamon & Anheier, 1993) толық бас тартудың қажеті жоқ, керісінше, оны жетілдіру керек. Салыстыра зерттеулердегі тоқыраудан шығу үшін жаңа ғылыми бағыттарды айқындау маңызды. Бұл бағыттардың негізгі басымдықтары мыналар: коммерциялық емес сектор ұғымын қайта қарастыру, құндылықтар мен идеологиялардың рөлін зерттеу, саяси экономикамен байланысын тереңірек зерделеу, саладағы салыстырмалы зерттеулер үшін деректер инфрақұрылымын дамыту.

КҮН ТӘРТІБІНДЕГІ І МӘСЕЛЕ: КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС СЕКТОР ҰҒЫМЫН ҚАЙТА ҚАРАСТЫРУ

Коммерциялық емес секторды қайта қараудағы басты міндет – оны азаматтық қоғаммен теңестіруден аулақ болу. Азаматтық қоғам тек ұйымдар жиынтығы емес; ол дегеніміз мәдени және саяси құндылықтар, нормалар, азаматтық белсенділік және әлеуметтік жауапкершілік. Ең маңыздысы, ол – қоғамдастықтардың, топтардың және жекелеген азаматтардың өзін-өзі ұйымдастырып, басқару қабілеті. Бұл процессті әдетте институттар мен ұйымдар жүзеге асырады, алайда олар тек құрал қызметін атқарады, ал олардың атқаратын рөлі көбінесе мемлекетпен арақатынасына байланысты айқындалады. Геллнердің (1994) азаматтық қоғамның ұйымдық құрылымын қалай сипаттағанын еске түсірейік: «Азаматтық қоғам – мемлекеттік емес институттар жиынтығы. Ол мемлекетке қарсы тұра алатындай жеткілікті күшті болуы керек, бірақ сонымен бірге мемлекеттің бейбітшілікті сақтап, негізгі мүдделер арасындағы төреші ретіндегі рөлін атқаруына ке-

дергі келтірмеуге тиіс. Сонымен қатар ол мемлекеттің бүкіл қоғамды өз бақылауында ұстауына немесе оны бытыраңқы күйге түсіруіне жол бермеуі қажет» (Gellner, 1994: 5). Осы сияқты, Кин (Keane, 1998: 461) азаматтық қоғамды «заңмен қорғалған, мемлекеттік емес институттардың күрделі әрі динамикалық жүйесі» деп сипаттайды. Бұл институттар, әдетте, зорлық-зомбылықтан аулақ болады, өзін-өзі ұйымдастыра алады және өз қызметіне сыни талдау жасай біледі. Сонымен қатар олар әрдайым өзара қарым-қатынаста болып, олардың жұмысын реттейтін, шектейтін және белгілі бір деңгейде қолдайтын мемлекеттік институттармен кейде шиеленісті жағдайларда әрекет етеді.

Сондықтан коммерциялық емес секторды (және ондағы ұйымдардың әртүрлі рөлін) азаматтық қоғамның басқару әлеуетін қамтамасыз ететін ұйымдық инфрақұрылым ретінде қарастырған жөн. Бұл, өз кезегінде, үкіметтің реттеуші және әкімші ретіндегі қызметімен ұқсас. Біз жалпы экономикалық көрсеткіштердің ауқымы мен қамтылуын бағалау үшін құрылымдық-операциялық анықтаманы сақтай аламыз. Алайда сектордың институционалдық орнын ескере отырып, оны азаматтық қоғамның басқару әлеуеті тұрғысынан қарастырып, функциялық аспектілеріне басымдық беру қажет (1-суретте көрсетілгендей).

Азаматтық қоғамның басқару қабілеті – өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі басқару процесі, ал мемлекеттің басқару қабілеті – үкіметтің жалпы немесе нақты мақсаттарға қол жеткізу үшін саясат жүргізу мүмкіндігі. Коммерциялық емес секторды азаматтық қоғамның ұйымдық инфрақұрылымы ретінде қарастырғанда, оның мемлекеттік және нарықтық құрылымдармен өзара байланысына қатысты

жаңа сұрақтар туындайды. Мысалы, Геллнердің тұжырымдамасына сүйенсек, коммерциялық емес ұйымдар мемлекеттің қоғамды толық бақылауына қарсы тұра алатындай жеткілікті дәрежеде мықты ма? Ал Кианның көзқарасы тұрғысынан алсақ, олар үкіметпен арадағы шиеленісті реттеу үшін жеткілікті түрде зорлық-зомбылықсыз, өзін-өзі ұйымдастыра алатын әрі өзін-өзі сыни тұрғыда бағалай алатын құрылымдар ма?

КҮН ТӘРТІБІНДЕГІ II МӘСЕЛЕ: ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ИДЕОЛОГИЯЛАРДЫ ЕСКЕРУ

Джеймстің кәсіпкерлік туралы тұжырымдамасына және діннің рөліне қайта оралып, құндылықтарды басшылыққа алатын коммерциялық емес ұйымдарға (КЕҰ) көбірек мән беруіміз қажет (1989). Бұл жерде CNP діннің ықпалын коммерциялық емес сектордан алып тастағанын айта кету керек (білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер салаларынан басқа). Бұл өз кезегінде коммерциялық емес ұйымдардың қалыптасуына түрткі болған негізгі факторларды назардан тыс қалдырды. Діни құндылықтар мен жалпы идеологиялар – коммерциялық емес ұйымдардың пайда болуы мен қызмет етуінің басты себептерінің бірі. Сондықтан бұл аспектілер салыстыра зерттеу кезінде басты назарда болуға тиіс.

Діндер прозелитизмге (басқаларды дінге тарту), сондай-ақ институттар мен ұйымдар құруға деген ұмтылысы арқылы ерекшеленеді. Джеймстің тұжырымдамасына сүйенсек, мұның бәрі дін ұстанатын кәсіпкерлер мен идеологтардың қызмет ауқымына, өнімдерді жинақтау (product bundling) және айқаспалы субсидиялау (cross subsidization) деңгейіне әсер етеді.

Сонымен қатар ол діндер мен идеологиялар арасындағы бәсекелестік қарым-қатынасқа да әсер етуі мүмкін. Құндылықтарды басшылыққа алатын коммерциялық емес ұйымдардың рөлін әлеуметтік тұтастық пен әртүрлі әрі секулярлы болып бара жатқан қоғамдардағы идеологиялық бәсекелестік тұрғысынан қарастыру маңызды. Бұл азаматтық қоғамның әлеуетіне, сондай-ақ оның мемлекетпен өзара байланысына қалай әсер етеді?

Басқа да маңызды мәселелер қатарында мына сұрақтар бар: кейбір елдердегі коммерциялық емес сектордың шағын болуы әртүрлі құндылық жүйелерінің әсерінен бе, әлде мұндай жүйелердің мүлде жоқтығынан ба? Мемлекеттің идеологиялық басымдығы немесе діндердің үстемдік етуі құндылықтар арасындағы бәсекелестікті тежей ме? Жыртқыш элита немесе технократиялық автократия азаматтық қоғамның әлеуетін әлсіретіп, ұйымдық инфрақұрылымның дамуын шектей ала ма? Билік режимдері ауысқан кезде қандай өзгерістер болады? Жергілікті құндылық жүйелерін басшылыққа алмайтын, қоғаммен және жергілікті қауымдастықтармен институционалдық байланысы әлсіз немесе мүлде жоқ сыртқы донорлар қаржыландыратын коммерциялық емес ұйымдар азаматтық қоғамның әлеуетіне ұзақ мерзімді перспективада қалай әсер етеді?

КҮН ТӘРТІБІНДЕГІ ІІІ МӘСЕЛЕ: ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРМЕН АРАДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Азаматтық қоғам қалай қалыптасады және оны қалай сақтау қажет? Коммерциялық емес инфрақұрылым қандай жолмен дамиды? Бұл сұрақ-

тарға жауап табу үшін саяси экономика, салыстырмалы социология және саяси ғылымдардың маңызы зор. Қазіргі кезде елдердің, соның ішінде олардың азаматтық қоғамының ұзақ мерзімді даму процесін зерттеуге деген қызығушылық қайта жандана түсті. Бұл бағытта бірқатар іргелі еңбек ерекше назар аудартады. Олар: Хиршманның (1986) «тар жол» тұжырымдамасы, Норт пен әріптестерінің (2009) «табалдырық шарттары» теориясы, сондай-ақ Аджемоғлу мен Робинсонның (2019) либералдық тәртіпке қарай ілгерілеуі үшін елдер еңсеруге тиіс «тар дәліз» үлгісі. Негізінде, Аджемоғлу мен Робинсон (2019) тұрақты дамудың басты шарты – азаматтық қоғам мен мемлекеттің қатар дамуы деп тұжырымдайды. Олар Льюис Кэрролдың «Айнадағы әлем» шығармасындағы Қызыл ханшайым тұжырымдамасына сүйене отырып, мемлекет пен азаматтық қоғам өз орнын сақтау үшін үнемі қозғалыста болуы қажет, ал артта қалмау үшін одан да қарқынды дамуы керек деген ойды алға тартады. Азаматтық қоғамның өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті мен тұрақтылығы, яғни коммерциялық емес ұйымдардың инфрақұрылымы, мемлекеттің реттеу және қолдау тетіктерімен тепе-теңдікте дамуға тиіс. Дәл осы теңгерімнің арқасында уақыт өте келе қуатты коммерциялық емес сектор қалыптасып, ішкі либерализм орнығып, тұрақты даму жолына түсуі мүмкін.

Аджемоғлу мен Робинсонның зерттеуі, негізінен, бостандық мәселесіне бағытталғанымен, олардың институционал саяси экономикаға қатысты көзқарасын азаматтық қоғамның дамуына да қолдануға болады деп есеп-

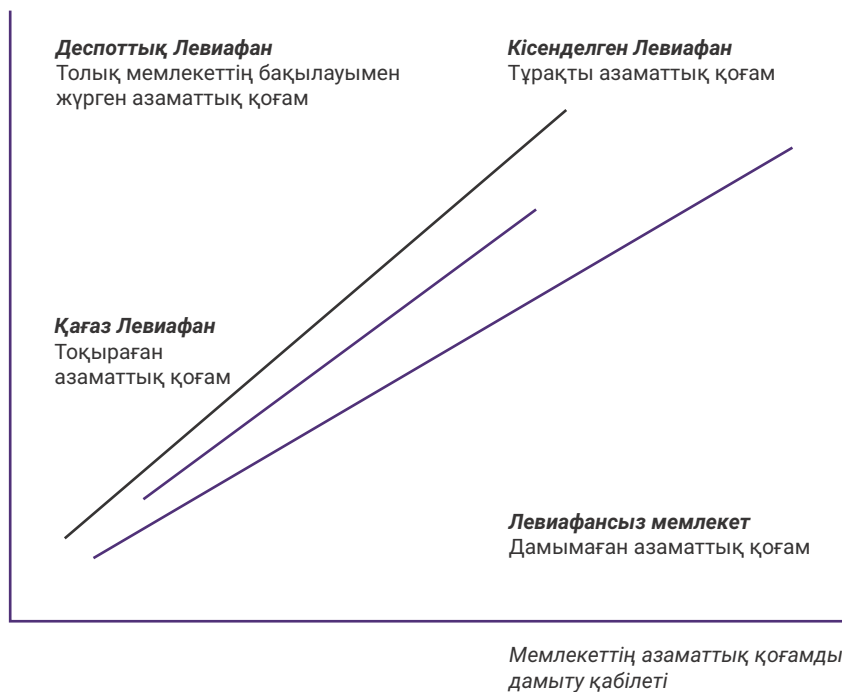
тейміз. Яғни, тар дәлізді еңсеру үшін ең алдымен мемлекеттерде әлеуметтік тұрғыда өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі басқаруға қолайлы жағдай жасалуы қажет, ал бұл өз кезегінде коммерциялық емес ұйымдардың құрылуы мен қызмет ету мүмкіндігінен тұрады. 2-суретте мемлекеттің азаматтық қоғамды бақылау, реттеу және қолдау қабілеті; азаматтық қоғамның өзін-өзі ұйымдастыру және басқару мүмкіндігі; сондай-ақ азаматтық қоғамның тұрақтылығына апаратын дәліз арасындағы шартты байланыс көрсетілген. Дегенмен бұл барлық тұрақты азаматтық қоғамның бірдей құрылатынын немесе бірдей функцияларды атқаратынын білдірмейді. Мысалы, Швецияда мемлекет те, азаматтық қоғам да күшті дамыған, бұл жағдай АҚШ пен Францияға да тән. Алайда бұл елдердегі мемлекеттік жүйелер мен азаматтық қоғамдар құрылымы, соның ішінде коммерциялық емес сектордың институционал тұрғыда орнығу деңгейі бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Жалпы, тұрақты азаматтық қоғам мен ауқымды коммерциялық емес секторды дамыту үшін Аджемоғлу мен Робинсонның (2019) «кісенделген Левиафан» тұжырымдамасы қажет. Ол ережелер мен реттеулерді сақтай отырып әрекет ететін, азаматтық қоғамды құрметтейтін және оның әлеуетін нығайтуға мүмкіндік беретін мемлекет үлгісі. Мұндай жүйе мықты институттарды, дамыған коммерциялық емес секторды, сондай-ақ мемлекеттің шектен тыс билікке ие болуына қарсы тұрып, талап қоя алатын белсенді азаматтарды қажет етеді. Киннің (2020) зерттеуіне сүйенсек, мемлекет пен азаматтық қоғам бірін-

бірі қолдай отырып, бір мезетте өзара шектеу қоя алады. Мұндай тепе-теңдік көптеген Батыс елінде байқалады. Дегенмен, АҚШ, Польша немесе Венгрия тәжірибесі көрсеткендей, бұл қатынастарды өзгермейтін аксиома ретінде қарастыруға болмайды. Мемлекет пен қоғам тұрақты түрде дамымаса, кері кету қаупі әрдайым сақталады.

Кейбір жағдайларда елдер тұрақты даму жолынан ауытқып кетуі мүмкін. Соның бірі – «деспоттық» Левиафан моделі бар. Бұл жағдайда мемлекет бақылауды барынша күшейтіп, азаматтық қоғамның өзін-өзі басқару және ұйымдастыру қабілетін елеместен билік жүргізеді. Мұндай жағдай, әсіресе Батыс көзқарасы тұрғысынан, әлсіз қоғамның белгісі деп қарастырылады: мемлекеттен тыс сектордың дамуына мүмкіндік бермеу немесе оны әдейі шектеу деспоттық Левиафанға барлық маңызды шешімді қабылдауға және іске асыруға мүмкіндік береді. Ол тіпті коммерциялық емес ұйымдарға белгілі бір шектеулі кеңістік қалдыруы мүмкін. Қазіргі кезде бұл модельдің айқын мысалдары – Қытай мен Ресей. Дегенмен Қытай мен Ресей «қағаз» Левиафан санатына жатпайды. «Қағаз» Левиафандар – деспоттық билік жүргізуге ұмтылғанымен, оны толыққанды іске асыруға қабілетсіз, азаматтық қоғамы әлсіз, өзін-өзі ұйымдастыру мүмкіндігі шектеулі мемлекеттер. Бұрын Латын Америкасы мен Сахараның оңтүстігіндегі кейбір елдер осындай санатқа жатқызылған. Соңғы модель – Левиафансыз мемлекет, яғни тұрақты мемлекеттік басқару жүйесі қалыптаспаған, азаматтық қоғамы әлсіз және коммерциялық емес секторы дамымаған елдерге тән басқару үлгісі.

Мемлекеттің азаматтық қоғамды
бақылау қабілеті

2-сурет. Азаматтық қоғам, мемлекеттің қабілеті және төрт түрлі Левиафан

Қорытындылай келе айтарымыз, азаматтық қоғамның өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті мен тұрақтылығы мемлекеттің реттеу және қолдау көрсету мүмкіндігімен тең дәрежеде болуы керек (Keane, 1998; 2020; Gellner, 1994). Дәл осы тепе-теңдік негізінде уақыт өте келе коммерциялық емес сектор қалыптасып, тұрақты дамуға қол жеткізе алады.

КҮН ТӘРТІБІНДЕГІНДЕГІ IV МӘСЕЛЕ: ДЕРЕКТЕР ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ҚАЙТА ҚАРАУ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫ ЖҮЙЕ ҚҰРУ

Қазіргі таңда деректер инфрақұрылымын қайта бағалау қажеттігі туындап отыр. Бұған дейін айтылғандай, CNP әзірлеген деректер біртіндеп ескіріп барады, ал спутниктік есеп жүйесі

тек санаулы елде ғана қолданылады. Жақын арада CNP сияқты бастамалардың деректерді тұрақты түрде жаңартып отыруы екіталай, сондай-ақ көптеген елдің спутниктік есеп жүйесін енгізуі де күмән тудырады. Бұл жағдайда қандай шешім қабылдауға болады? Мен көпқырлы тәсілді ұсынамын. Оған мыналар кіреді:

- Негізгі экономикалық көрсеткіштерге басымдық беру: CNP әдістемесін қолдана отырып, коммерциялық емес сектордағы жұмыспен қамту деңгейін, волонтерлік қызмет ауқымын, мүшелік құрылымын, сондай-ақ шығыс пен кіріс көздерін бағалау.
- Коммерциялық емес ұйымдардың қызметі туралы деректер жинау үшін ұйымдық сауалнамаларды

пайдалану. Бұл тәсіл құндылықтарға, өнімді интеграциялауға және бірлескен өндіріс процестеріне талдау жасауға мүмкіндік береді.

- Азаматтық қоғам мен коммерциялық емес секторды жан-жақты зерттеу үшін ірі ұлттық және халықаралық әлеуметтік ғылыми жобаларымен тығыз байланыс орнатып, ынтымақтастық мүмкіндіктерін қарастыру.
- Азаматтық қоғам мен коммерциялық емес секторды зерттеудің әлеуметтік ғылымдардағы өзектілігін айқындайтын іргелі сұрақтарды қамтитын деректерді жинау.

ҚОРЫТЫНДЫ

CNP 1990 жылдардан бері бірқатар маңызды жетістікке қол жеткізге-

німен, салыстыра зерттеулер қарқыны бәсеңдеуі мүмкін деген қауіп бар. Сонымен қатар бұл зерттеулерді жандандыру үшін қайта қарауды қажет ететін бірқатар теориялық және әдіснамалық мәселе де туындаған. Осыған орай, біз әлеуметтік ғылымдар үшін өзекті жаңа сұрақтар қойып, ұқсас зерттеу жобаларымен ынтымақтастықты кеңейтуіміз қажет. Ең бастысы, коммерциялық емес секторды салыстыра зерттеуге жаңа серпін беруге мүдделі зерттеушілер коалициясын құру маңызды. Бұл коалиция CNP-нің отыз жыл бұрынғы жаңашылдық деңгейіне жетсе, құба-құп.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Деректің ашық әрі қолжетімді болуы Projekt DEAL бастамасы аясында ұйымдастырылып, қаржыландырылды.

Хельмут К. Анхайер

Берлиндегі Херти мектебінің бұрынғы президенті, әлеуметтану профессоры

Аударған

Гүлнұр Какимжанова

© Авторлық құқық: Бұл мақала ашық қолжетімді және Creative Commons Attribution 4.0 лицензиясының шарттары мен талаптарына сай таратылады.

СІЛТЕМЕЛЕР:

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2019). *Narrow paths: The narrow corridor*. Penguin.
- Ahlquist, J. S., & Breunig, C. (2012). Model-based clustering and typologies in the social sciences. *Political Analysis*, 20(1), 92–112.
- Anheier, H. K. (2023). Civil society and sustainability: An essay on the long view. *International Journal of Politics, Culture and Society*. <https://doi.org/10.1007/s10767-023-09450-5>
- Anheier, H., Lang, M., & Toepler, S. (2020). Comparative nonprofit sector research: A critical assessment. In W. W. Powell & P. Bromley (Eds.), *The nonprofit sector: A research handbook* (3rd ed., pp. xx–xx). Stanford University Press.
- Ben-Ner, A., & Gui, B. (Eds.). (1993). *The nonprofit sector in the mixed economy*. University of Michigan Press.
- Gellner, E. (1994). *Conditions of liberty: Civil society and its rivals*. Hamish Hamilton.
- Hirschman, A. O. (1986). On democracy in Latin America. *The New York Review of Books*. <https://doi.org/10.1525/gp.2020.14130>
- James, E. (Ed.). (1989). *Non-profit organizations: Comparative perspectives*. Oxford University Press.
- Keane, J. (1998). *Civil society: Old images, new visions*. Polity Press.
- Keane, J. (2020). Hopes for civil society. *Global Perspectives*, 1(1), 14130. <https://doi.org/10.1525/gp.2020.14130>
- North, D., Wallis, J., & Weingast, B. (2009). *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge University Press.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1993). Mapping the nonprofit sector cross-nationally: A comparative methodology. *Voluntas*, 4(4), 530–554.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1992a). In search of the nonprofit sector I: The question of definitions. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 3(2), 125–161.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1992b). In search of the nonprofit sector II: The problem of classification. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 3(3), 267–309.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1998). Social origins of civil society: Explaining the nonprofit sector cross-nationally. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9(3), 213–248.
- Salamon, L. M., Haddock, M. A., & Toepler, S. (2003). Conceptualizing, measuring, and theorizing the third sector: Embedding statistical and methodological developments awaiting broader scholarly take-up. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 34, 115–125.
- Salamon, L. M., Sokolowski, S. W., & Haddock, M. A. (2017). *Explaining civil society development*. Johns Hopkins University Press.
- Selle, P., & Wollebæk, D. (2010). Why social democracy is not a civil society regime in Norway. *Journal of Political Ideologies*, 15(3), 289–301.
- Weisbrod, B. (Ed.). (1998). *The commercialization of the nonprofit sector*. Cambridge University Press.
- Wollebæk, D., & Selle, P. (2008). A social democratic model of civil society? In B. Jobert & B. Kohler-Koch (Eds.), *Changing images of civil society: From protest to governance* (pp. xx–xx). Routledge.
- Publisher's Note Springer Nature remains neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

иллюстрация авторы – Жігер Мұратханов

ЦИФРЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАР: ӘЛЕМДЕГІ ЕҢ БЕДЕЛДІ ҮЕҰ-ЛАРДЫҢ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫН БАҒАЛАУ

**Андреа МОРЕНО-КАБАНИЛЬЯС, Элизабет КАСТИЛЬЕРО-ОСТИО
және Антонио КАСТИЛЬО-ЭСПАРСИЯ**

Мақала жарияланған дереккөз:

Future Internet, Vol. 16(1), 2024

<https://www.mdpi.com/1999-5903/16/1/26>

АБСТРАКТ

Интернеттің арқасында ұйымдардың аудиториямен байланысы өзгерістерге ұшырады. Үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) да ықпалды топ ретінде бұл өзгерістен тыс қалған жоқ, өйткені олардың белсенділігінің едәуір бөлігі цифрлық лоббизм арқылы жүзеге асады. Web 2.0-нің енуі қоғамдық ұйымдарға ақпарат таратудың жаңа әрі қуатты құралын ұсынып қана қоймай, коммерциялық емес ұйымдар мен олардың әртүрлі аудиториялары арасындағы қарым-қатынасты да айтарлықтай өзгертті. Олардың арасындағы қарым-қатынас жеңілдеп, жақсарды. Мақаланың мақсаты – әлемдегі жетекші ҰЕҰ-ның веб-сайттарындағы және әлеуметтік желі парақшаларындағы интерактивтілік деңгейін талдай отырып, осы ықпалды топтардың аудиториямен диалогқа көшу деңгейін бағалау. Зерттеу нәтижелері ҰЕҰ-лардың веб-сайттарында ақпарат ұсыну мен тарату үшін қолданатын құралдары жоғары деңгейде интерактивті екенін көрсетті. Дегенмен интернет қолданушылармен қарым-қатынас орнатуда барлығының интерактивтілік деңгейі бірдей емес, өйткені көбінде екіжақты ресурстар саны өте аз. Біз бұдан халықаралық үкіметтік емес ұйымдар веб-платформаларында цифрлық коммуникацияны стратегиялық тұрғыдан басқаруда белгілі бір кемшіліктерге ұрынғанмен, олардың көпшілігі танымал деген әлеуметтік желілерде белсенді деген қорытынды шығардық.

Кілт сөздер: цифрлық коммуникация; ҰЕҰ; интерактивтілік; веб-сайт; әлеуметтік медиа

1. КІРІСПЕ

Үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) үшінші сектор деп аталатын салаға жатады, олар мемлекеттік немесе жеке секторлар қатарына кірмейді. Бұл ұйымдардың мақсаты, құрылымы, форматы және атқаратын рөлі әртүрлі болғандықтан, оларға жан-жақты анықтама беру қиын [1]. БҰҰ [2] ҰЕҰ-ды былай сипаттайды: ол – жергілікті, ұлттық немесе халықаралық деңгейде ұйымдастырылған, табыс табуды көздемейтін ерікті азаматтар тобы. Оларды ортақ мүддесі бар адамдар басқарады, [...] қызметтер мен гуманитарлық функциялар атқарады, азаматтардың мәселесін үкіметке жеткізеді, саясатты бақылайды және қауымдастық деңгейінде саяси өмірге белсенді араласады. Сондай-ақ сараптамалық және эксперттік анықтамалар береді, алдын ала ескерту механизмі ретінде

қызмет етеді және «Күн тәртібі – 2030» бен «Тұрақты даму мақсаттары» сияқты халықаралық келісімдерді қадағалайды және орындауға көмектеседі. Әдетте олар БҰҰ-ның бейбітшілік және қауіпсіздік, адам құқықтары және дамуы сияқты нақты мәселелері аясына топтасады.

Таразона [3] (28-б.) әдебиеттерде жинақталған түрлі нұсқаулық пен анықтаманы ескере отырып, ҰЕҰ-ға мынадай сипаттамалар тән деген тұжырым жасады: олар ерікті және ресми ұйым болуы керек; мемлекеттік немесе жеке биліктен институционалдық тұрғыдан, саясат және қаржы тұрғысынан тәуелсіз болуға тиіс; әлеуметтік, саяси, экономикалық немесе даму саласындағы әл-ауқатты жақсартуға бағытталған қызметпен айналысуы қажет; жеке пайда көздемейтін коммерциялық емес ұйым болуы керек; сондай-ақ, жергілікті, ұлттық немесе

халықаралық деңгейде жұмыс істеуі керек.

Ондаған жылдар бойы ҰЕҰ-лар ең осал топтарды қолдау мен қорғау жөніндегі гуманитарлық жобаларды жүзеге асырудың негізгі құралдарының бірі болды [4]. Дегенмен 1970-жылдарға дейін, ішінара мемлекеттің әл-ауқат дағдарысына байланысты, бұл ұйымдардың саны әлемдік деңгейде айтарлықтай көп болған жоқ [5]. Бірақ 1982 жылы Дүниежүзілік банк экономикалық реттеу барысында туындаған әлеуметтік дағдарысты жеңілдету құралы ретінде пайдалану үшін ҰЕҰ-ды өз жұмыс құрылымына енгізіп, олар халықаралық деңгейде ықпалды рөлге ие болды.

Бастапқыда ҰЕҰ-ның негізгі мақсаты мемлекет назарынан тыс қалған көптеген мәселені шешу арқылы әлеуметтік проблемаларды жеңілдету болды. Одан бөлек, халықаралық аренада қақтығыстарды реттеуде делдалдық қызмет атқара бастады [7]. Кастильо және т.б. [8] атап өткендей, ҰЕҰ өз қызметін көбіне қоғамдық билік әлеуметтік жағдайды реттеуде тиімді әрекет етпеген ортада бастаған.

Қазіргі уақытта ҰЕҰ-ға қатысты кең ауқымды ресми деректердің бірін БҰҰ ұсынған [9]. 2023 жылғы мамырдағы мәліметтерге сәйкес, 14 955 азаматтық қоғам ұйымы тіркелген, олардың басым бөлігі – ҰЕҰ (12 516), ал жартысына жуығы Африкада жұмыс істейді (48,51%). Олардың ішінде экономикалық және әлеуметтік қызметпен, орнықты және әлеуметтік даму, сондай-ақ гендерлік мәселелермен айналысатын ұйымдар ерекше орын алады.

Әлеуметтік ұйымдарға әлеуметтік әділетсіздіктерді жария ету, шешімін таппаған гуманитарлық қажеттілік-

тер туралы қоғамның хабардарлығын арттыру, азаматтарды белсенділікке жұмылдыру, әлеуметтік жобаларымен берік байланыс орнату және өз қызметтерінің пайдасын көрсету [4] сияқты негізгі мақсаттарына жету үшін тиімді коммуникациялық стратегиялар қажет. ҰЕҰ-лар, көбіне қажеттіліктеріне байланысты, халықаралық қоғамдық байланыс стратегиялары мен тактикаларын қолдана отырып, ықпалды стратегиялық коммуникатор бола алады [10–12]. Дегенмен оларға қоғамның сеніміне ие болуы үшін оң имидж қалыптастыруы да маңызды [13]. Бұл тұрғыда цифрлық кеңістік ҰЕҰ-дың бейнесін қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосты. Ол әртүрлі аудиториялармен байланыстарды нығайтуға, оларды қажетті ақпаратпен қамтамасыз етуге, азаматтық белсенділікті арттыруға және қаражат жинауды жеңілдетуге мүмкіндік берді [14].

Соңғы аспект бойынша, Карбахо және т.б. [15] атап өткендей, Еуропада кейінгі онжылдықтарда үшінші сектор ұйымдарына қаражат жинау белсенді түрде дамып келеді, бұл жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолданудың арқасында мүмкін болып отыр.

Интернеттің кең аудиторияны қамтитын әрі шығыны аз, тиімді байланыс құралы ретіндегі артықшылығын [16–18], сондай-ақ қоғамның қазіргі цифрлық коммуникация тәжірибесін ескере отырып, ҰЕҰ жаңа аудиториялардың сұранысына бейімделу үшін цифрлық құралдар арқылы құрылатын коммуникациялық стратегияларды басқарудың маңызын түсінді. Веб-сайттар мен әлеуметтік желідегі парақшалар – үшінші сектор ұйымдарына білім беру және гуманитарлық мақсатқа жету үшін көп мүмкіндік беретін онлайн платформа [19]. Алайда әртүрлі зерттеулер бұл екі онлайн

платформа бір-бірін толықтырғанымен, әртүрлі мақсатта қолданыс тәбәтынын көрсетті. Испаниялық және бразилиялық ҰЕҰ-ларды салыстырған зерттеуінде Кастильо мен әріптестері [8] цифрлық медианың, негізінен, ақпарат тарату мақсатында ғана қолданылатынын, коммуникацияның біржақтылығына басымдық беріліп, интерактивті мүмкіндіктер кенже қалып жатқанын атап өтті.

Бір жағынан, басқа зерттеулер әлеуметтік желілердің қауымдастық қалыптастыру және ұжымдық әрекеттерге жұмылдыру құралы ретінде пайдаланылатынын, ал веб-сайттар қызметі бұл тұрғыда шектеулі екенін алға тартады [20,21]. Бастапқыда қоғаммен байланыс теориясы [22] цифрлық орта ұйымдар мен олардың аудиториялары арасындағы әрекеттестік пен диалогті дамытуға ықпал етеді дегенді айтты. Алайда бұл ұйымдар тек біржақты коммуникация жүргізгенде емес, байланыс орнату үшін онлайн тыңдау мен өзара әрекеттесу процестерін жүзеге асырғанда ғана мүмкін болады [23–25]. Әртүрлі ұйымдардың цифрлық кеңістікті біржақты пайдалану мәселесін зерттеу қауымдастықтары кеңінен атап өткен [26–30]. Сонымен қатар еуропалық коммуникация саласының мамандары олардың әлеуметтік желілер ұсынатын құралдарды толыққанды пайдалана алмай отырғанын растайды [31].

Кейбір зерттеулер, сондай-ақ, ұйымдар өз арналары арқылы интерактив болуға күш салмайтынын айтады. Негізінде, мұны жаңа мінез-құлық үлгісін қалыптастыруға ықпал ететін форумдар құру арқылы да жүзеге асыруға болар еді. Алайда ұйымдар оның орнына әлеуметтік платформаның мүмкіндіктерін тек ескі әңгімелерге араласу үшін ғана пайдаланады. Бұл жағдай өзара әрекеттестікті нығайтуға мүм-

кіндік бермейді, соның нәтижесінде байланыс пен диалог тұрғысынан мықты қарым-қатынасты қалыптастыру қиынға соғады [32]. Басқа зерттеулер жаңа технологиялардың диалогтік әлеуеті зор болғанымен, олар көбіне өнімдерді танымал етуге немесе интернет-жарнама мақсатында монологиялық форматта қолданылатынын, ал екіжақты коммуникацияның ұзақмерзімді қарым-қатынастарды қалыптастыру мүмкіндіктері назардан тыс қалатынын анықтады [33]. Тіпті кейбір авторлар әлеуметтік платформаларда диалог жүргізу мүмкін емес деп санайды, өйткені екіжақты коммуникация (симметриялы немесе асимметриялы түрде) жиі қолданылса да, бұл кеңістіктерде ол көбінесе сендіру немесе жарнама сипатына ие болады. Яғни, диалогтің басты белгілері саналатын өзара әрекет пен түсіністікке емес, тек ұйымның мақсаттарына жетуге бағытталады [34,35].

Web 1.0 интернет қолданушыларымен ақпараттық және монологиялық қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік берді, ал Web 2.0 пайда болғаннан кейін диалогтік және екіжақты коммуникация мүмкіндіктері артты [36,37]. Бұл ұйымдарды коммуникацияны анағұрлым белсенді, диалогтік және интерактивті тәсілмен басқаруға мүмкіндік береді әрі соны талап етеді [22,38–43]. Көптеген зерттеу цифрлық ортаның артықшылықтары мен әлеуеті әлі де толық пайдаланылмай жатқанын көрсеткенімен, Web 2.0 жағдайлары онлайн қарым-қатынасты басқарудың неғұрлым тиімді жолын ұсынады.

Бұған дейінгі бірнеше зерттеу ҰЕҰ-лар ең жиі қолданатын әлеуметтік желі – Facebook (аудиторияны тарту және жұмылдыру үшін ең көп қолданылатын желі) [18], Twitter [8,44] және кейінгі уақытта Instagram екенін көрсетеді [14]. Бұдан ұйымдардың, әсіресе пан-

демия кезінде әлеуметтік желілердегі белсенділігі артқанын көруге болады, өйткені олардың аккаунттары физикалық қатынас шектелген сәттерде қолдау жинау және ақпараттандыру арналарына айналды. Алайда әлеуметтік медиа әртүрлі кеңістіктегі аудиториямен қашықтан байланыс орнатуға көмектессе, цифрлық белсенділік көбіне аудитория мен олардың арасынжағы мүдделер жақындығына тәуелді, сондықтан бұл байланыстарды ұзақмерзімді перспективада сақтап қалу маңызды [45].

Бүгінде үшінші сектор ұйымдары басты мақсатына жету үшін әртүрлі аудиториямен цифрлық кеңістікте тиімді коммуникация орнатудың маңызын жақсы түсінеді. Сондықтан осы зерттеу YEҰ-лардың бұл мүмкіндіктерді қаншалықты пайдаланатынын анықтауды көздейді. Зерттеудің негізгі мақсаты – әлеуметтік ұйымдардың цифрлық коммуникацияны қалай басқаратынын түсіну. Бұған дейінгі зерттеулерден айырмашылығы, бұл жұмыс осы адвокациялық топтардың интерактивті және диалогтік аспектілеріне назар аударады әрі олардың стратегиялық коммуникацияны басқаруының қазіргі жағдайын жаһандық деңгейде талдайды. Осы түпкі мақсатқа жету үшін келесі нақты міндеттер (НМ) белгіленді:

- **НМ1** – Қоғамдық ұйымдар қай әлеуметтік желілерді жиі қолданыатынын анықтау.
- **НМ2** – Халықаралық үкіметтік емес ұйымдар цифрлық платформаларда (Web 2.0) интерактивті және диалогтік коммуникация модельдеріне көшті ме әлде, әлі де монологиялық коммуникация модельдерін (Web 1.0) пайдаланып жүр ме деген мәселені зерттеу.

- **НМ3** – Қоғамдық ұйымдардың веб-сайттарында ақпарат тарату үшін қолданылатын біржақты құралдарды талдау.
- **НМ4** – Виртуалды қолданушылармен әрекеттесу және оларды қызықтыру үшін осы адвокациялық топтар пайдаланатын екіжақты ресурстарды зерттеу.
- **НМ5** – YEҰ ресми веб-сайттары арқылы жүзеге асырылатын интерактивтілік пен диалогтік коммуникация деңгейлерін бағалау.
- **НМ6** – Әртүрлі аудиториялармен өзара әрекеттесуге ең жақсы мүмкіндік беретін қоғамдық ұйымдарды анықтау.

2. ӘДІСТЕР МЕН МАТЕРИАЛДАР

Мақсаттарға жету үшін сандық және сапалық контентті талдауға негізделген аралас әдіснамалық тәсіл қолданылды. Әрбір жағдайда зерттеу нысанына қатысты қажетті деректерді жинау үшін арнайы талдау үлгілері пайдаланылды. Бұрынғы зерттеулерде веб-сайттардың интерактивтілігін бағалау үшін қолданылған тәсілдер осы әдіснаманың тиімді екенін дәлелдейді [28] әрі ол зерттеліп отырған ұйым түріне бейімделді. Сонымен қатар ұйымдардың осы платформа-лардағы белсенділігін бағалау үшін әлеуметтік желідегі парақшалары бақыланды.

Қоғамдық ұйымдардың веб-сайттарына кірген қолданушылармен әрекеттесуі және байланыс деңгейі жіктеледі. Бұл әдіс ұйымдардың қандай коммуникациялық құрал қолданыатынын анықтауға бағытталған. Осы мақсатта қоғамдық аудиторияға арналған бір бағыттағы 12 ақпараттық құрал және интернет пайдаланушыла-

рымен әрекеттесуді арттыруға бағытталған екіжақты 20 диалогтік құрал анықталды.

Веб-сайттардағы коммуникациялық элементтер санаттарын жүйелеу үшін ҰЕҰ-лардың ақпаратты ұсыну және таратуда пайдаланатын ресурстары зерттелді. Ақпараттық және желілік құрылымдарға тән, қабылдаушы аудиторияның қатысуын барынша шектейтін бір бағыттағы (монологиялық) құралдар анықталды (1-кестені қараңыз). Коммуникацияның мұндай түрінде ақпарат ағыны бір бағытта жүреді және коммуникацияға толық дерлік бақылауды веб-сайт пайдаланушысы емес, ҰЕҰ орнатады. Басты мақсат – веб-сайтқа кірушілермен байланыс орнату, бірақ тек оларды ақпараттандыру және институционалдық ақпаратты көрсетіп, тарату немесе жариялау. Мұндай жағдайда пайдаланушылардың белсенділігі өте төмен болады және сол сәттен бастап ақпараттық ағын веб-сайттағы ешқандай ақпаратты жібере немесе өзгерте алмайтын пайдаланушыларға өтеді, бұл олар кері байланыс орната алмайды дегенді білдіреді. Мынадай үш негізгі санат анықталды:

1. **Экспозиция (Түсіндірмелі)** – ақпаратты негізінен пассив әрі қабылдаушы аудиторияға таратуға мүмкіндік беретін ресурс. Бұл санатқа мәтіндік, графикалық және аудиовизуал құралдар кіреді.
2. **Гипермәтін** – басқа веб-сайттарға бағыттайтын сілтемелерді қолдану арқылы экспозиция құралдарына қарағанда жоғары интерактивтілікті қамтамасыз етуші. Бұл пайдаланушының қосымша ақпаратты белсенді түрде іздеуіне мүмкіндік береді әрі ұйымға қатысты тақырыптарды зерттеуге ықпал етеді.

3. **Белсенділік** – алдыңғы санаттармен салыстырғанда пайдаланушылардың интерактивтілігін арттыратын құралдар. Мұндай ресурстар веб-сайтқа келушілерді белсендірек әрекет етуге ынталандырады және интерактив элементтер (сызбалар мен инфографикалар) мен әлеуметтік желідегі парақшаларға жазылу батырмаларынан тұрады. Бұл пайдаланушылардың контентпен байланысын күшейтіп, ұйымға деген қызығушылығын арттырады.

Екінші жағынан, ҰЕҰ веб-сайттарында пайдаланушылармен әрекеттесуге және байланыс орнатуға арналған екіжақты (диалогтік) құралдары жіктелді (2-кестені қараңыз). Бұл құралдар өзара әрекеттесуді арттырып, ақпарат алмасу, талқылау және ынтымақтастық сияқты диалогтің негізгі қызметтерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін асимметриялық және симметриялық екіжақты коммуникация құрылымдарына негізделеді. Араласу мен белсенділік деңгейіне қарай келесі санаттар анықталды:

1. **Байланыс орнату** – пайдаланушыдан тек дерек сұрайтын құралдар, оның әрекеттесу деңгейі өте төмен.
2. **Бөлісу** – пайдаланушыларға ҰЕҰ ақпаратын бөлісуге, сондай-ақ өздеріне қызықты контентті бақылауға мүмкіндік беретін құралдар. Бұл пайдаланушылардың сайттағы әрекеттерін сәл арттыруы мүмкін, бірақ белсенділігі әлі де шектеулі.
3. **Шолу/Пікір қалдыру** – пайдаланушыға пікір қалдыруға, контентке баға беруге және кері байланыс жасауға мүмкіндік беретін құралдар. Бұл жағдайда пайдаланушылар ақпаратты тұтынуда біршама еркіндікке ие болып, коммуникацияға орташа деңгейде қатысады.

4. **Белсенділік** – екіжақты ақпарат алмасуды қамтамасыз ететін құралдар, алайда коммуникация субъектілері арасындағы қатынаста әлі де ҮЕҰ басымдыққа ие болады. Пайдаланушылардың белсенділігі артады, бірақ олар әлі де коммуникациялық процесті немесе веб-сайттың мазмұнын толық бақылай алмайды.
5. **Ынтымақтастық** – пайдаланушыларға веб-сайт мазмұнын бірге

жасауға мүмкіндік беретін құралдар. Мұнда екі тарап тең дәрежеде байланыс орнатады. Бұл категорияда пайдаланушыларға ақпаратты еркін өзгертуге немесе қосуға мүмкіндік беріледі, ал ҮЕҰ тікелей бақылау жүргізбейді. Осылайша пайдаланушылардың қатысу деңгейі артып, ұйымның цифрлық кеңістіктегі интерактив мүмкіндіктері барынша ашылады.

1-кесте. ҮЕҰ веб-сайттарында қолданылатын біржақты (монологиялық) құрал түрлері

Санаттар		Құрал түрлері	
Біржақты (монологиялық) құралдар	Ақпарат беру және тарату	1.1. Ақпараттық Мәтін және графика	Зерттеулер, тақырыптық есептер, кітаптар, мақалалар, мерзімді басылымдар (журналдар)
			Ақпараттық буклет (ҮЕҰ таныстырымы)
			Институционалдық жылнамалар (жылдық есептер)
			Іс-шаралар күнтізбесін жариялау
			Онлайн баспасөз орталығы (баспасөз хабарламалары)
			Пікір қалдыруға мүмкіндік бермейтін блогтар
			Веб-сайтта жарияланған жаңалықтар
			Фотосуреттер мен бейнелер
		Аудиовизуал	Веб-сайтқа салынған мультимедиялық файлдар (аудио файлдар, бейнелер)
			Басқа веб-сайттарға немесе ұйымдарға сыртқы сілтемелер
		1.2. Гипермәтіндік	Интерактивті ресурстар (графика және инфографика)
		1.3. Қатысуға мүмкіндік беретін	Қатысу ресурстары (әлеуметтік желіге «жазылу» батырмалары/құралдары)

Дереккөз: Capriotti және т. б. [28] еңбегіне негізделген авторлардың өз жинақтамасы.

Талдау санаттары анықталған соң, әрбір анықталған құрал түріне салмақты мән бере отырып, интерактивтілік деңгейін бағалау үшін Ликерт шкаласы қолданылды. Қолданылған шкала 1-ден 5-ке дейінгі диапазонда, мұнда 1 – өте төмен интерактивтілікке, ал 5 – өте жоғары интерактивтілікке сәйкес келеді.

Әрбір талданған ҮЕҰ веб-сайтында осы құралдардың бар-жоғын анықтау

үшін дихотомиялық «иә/жоқ» құрылымы қолданылды. Құрал бар болса, 1 мәні, ал жоқ болса, 0 мәні берілді. Осы өлшем негізінде бұрын анықталған санаттармен байланыс орнатылды, бұл веб-сайттардың әлеуетті интерактивтілігін ескере отырып, ақпаратты ұсыну және тарату үшін пайдаланылатын біржақты (монологиялық) құралдарды қарастыруға мүмкіндік берді (3-кестені қараңыз). Осылайша

«мәтіндік/графикалық құралдарға» (өте төмен интерактивтілік) – 1 ұпай, «аудиовизуал құралдарға» (төмен интерактивтілік) – 2 ұпай, «гипермәтінге» (орташа интерактивтілік) – 3 ұпай, «интерактив ресурстарға» (жоғары интерактивтілік) – 4 ұпай, ал «белсенді болуға мүмкіндік беретін ресурстарға» (өте жоғары интерактивтілік) – 5 ұпай берілді.

Сонымен қатар, әртүрлі веб-сайттарда қолданушылармен өзара әрекеттесуге және диалог құруға мүмкіндік беретін

құралдарды басшылыққа ала отырып, интерактивтілік деңгейін бағалау үшін олардың интерактивтілік әлеуетіне қарай әрбір белгіленген санатқа салмақты мәндер берілді. «Байланыс орнату» санаты – 1 ұпай (өте төмен интерактивтілік), «бөлісу» санаты – 2 ұпай (төмен интерактивтілік), «қарау және пікір қалдыру» санаты – 3 ұпай (орташа интерактивтілік), «қатысу» санаты – 4 ұпай (жоғары интерактивтілік), ал «ынтымақтастық орнату» санаты 5 ұпай (өте жоғары интерактивтілік) алды.

2-кесте. YEҰ веб-сайттарында қолданылатын екіжақты (диалогтік) құрал түрлері

Санаттар	Құралдар
Екіжақты (диалогтік) құрал түрлері	Контентті таратуға арналған жазылу формалары (әлеуметтік желілер/ақпараттық бюллетеньдер)
	Ішкі желіге тіркелу
	Іздеу жүйесі
	Файл жүктеу
	Қатысушыларға арналған аймақ
Екіжақты (диалогтік) құрал түрлері	2.1. Байланыс (асимметриялық екіжақты)
	2.2. Бөлісу (асимметриялық екіжақты)
	2.3. Шолу/пікір білдіру (асимметриялық екіжақты)
	2.4. Қатысу (симметриялық екіжақты)
	2.5. Бірлескен жұмыс (симметриялық екіжақты)
Екіжақты (диалогтік) құрал түрлері	Сыртқы сайттарға жіберу немесе оларды белгілеу түймесі/құралы
	Әлеуметтік желілерде бөлісу түймесі/құралы
	Контентті дараландыру (сүйіті авторларды, жазбаларды қадағалау)
	Сауалнамалар
	Веб-сайтта пікір қалдыру мүмкіндігі
Екіжақты (диалогтік) құрал түрлері	Пайдаланушылардың пікірін жариялауға мүмкіндік беретін блог
	Веб-контентті бағалау немесе рейтинг беру мүмкіндігі
	Дүкен бөлімі
	Пайдаланушылардың петицияларға қол қоюы
	Онлайн немесе офлайн іс-шараларға қатысуға өтініш беру бөлімі
Екіжақты (диалогтік) құрал түрлері	Сұраныстар бөлімі
	Қолдау көрсету, қайырымдылық жасау немесе демеушілік ұсыну үшін арналған онлайн бөлім
	Ұсыныстар бөлімі
	Форумдар (онлайн талқылау алаңдары)
	Веб-контентті бірге жасау үшін сарапшы немесе волонтер ретінде қатысу бөлімі

Дереккөз: Capriotti және т. б. [28] еңбегіне негізделген авторлардың өз жинақтамасы.

Әрбір YEҰ веб-сайтындағы қандай да бір ресурстың қосындысы орташа

есептеліп, олардың интерактивтілік дәрежесін анықтауға мүмкіндік туды.

Бұл дәреже 0-ден 3-ке дейінгі шкала бойынша өлшенді, мұнда 0-ден 1-ге дейінгі ұпай «төмен немесе әлсіз интерактивтілік», 1,1-ден 2-ге дейінгі ұпай «орташа интерактивтілік», ал 2,1-ден 3-ке дейінгі ұпай «жоғары немесе айтарлықтай интерактивтілік» ретінде қарастырылды.

Талдау үлгілерінің дизайнын растау үшін алдын ала он YEY веб-сайты зерделенді. Бұл бастапқы бағалау қолданылған әдістеменің сәйкестігін тексеруге, сондай-ақ ұсынылған мақсаттарға қол жеткізуге кедергі келтіруі мүмкін элементтерге өзгерістер енгізіп, бейімдеуге мүмкіндік берді.

3-кесте. YEY веб-сайттарындағы интерактивтілік деңгейін біржақты (монологиялық) және екіжақты (диалогтік) құралдар бойынша бағалау

	Ақпаратты ұсыну/ тарату құралдары	Интерактивтілік шкаласы (Ликерт шкаласы)	Белгілен- ген мән (AV)	Бар болуы (P)	Ұпайлар	Интерактив- тілік шкала- сы (Ликерт шкаласы)
Біржақты (монологиялық)	Мәтін/Графика	Өте төмен	1	0-1	AV × P	=Орташа ($\bar{X}$) (PO/5)
	Аудиовизуал	Төмен	2			
	Гипермәтін	Орташа	3			
	Интерактив	Жоғары	4			
	Белсенділік	Өте жоғары	5			
Екіжақты (диалогтік)	Байланыс	Өте төмен	1			
	Бөлісу	Төмен	2			
	Қарау/пікір қалдыру	Орташа	3			
	Белсенділік	Жоғары	4			
	Ынтымақтастық	Өте жоғары	5			

Дереккөз: Capriotti және т. б. [28] еңбегіне негізделген авторлардың өз жинақтамасы.

Зерттеуде әлемдегі ең ықпалды және маңызды 30 YEY қамтылғанын атап өткен жөн. Бұл іріктеу халықаралық деңгейде мойындалған екі рейтингіге негізделді. Олар: әлемдегі ең үздік 20 халықаралық YEY [46] және әлемдегі ең ірі 15 YEY [47].

Бұл екеуінің арасындағы айырмашылық олардың іріктеу критерийлерінде: «Ең үздік 20 халықаралық YEY»

– ұйымдардың жаһандық қамту аймағы мен ықпалына негізделіп таңдалған; ал «Ең ірі 15 YEY» – көлемі, бюджеті және географиялық ауқымы сияқты факторларға негізделген.

Кейбір YEY екі тізімге де енгенін ескеріп, қайталанып кетпес үшін сәйкестіктерді алып тастадық. Осылайша түпкілікті тізім жасалып, 4-кестеде ұсынылды.

4-кесте. Жаһандық ықпалы жоғары халықаралық YEY және олардың веб-сайттары.

YEU	Веб-сайт
Transparent Hands	https://www.transparenthands.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Wikimedia Foundation	https://wikimediafoundation.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
BRAC	https://www.brac.net/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Acumen Fund	https://acumen.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Danish Refugee Council	https://drc.ngo/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)

ҰЕҰ	Веб-сайт
Partners in Health	https://www.pih.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Ceres	https://www.ceres.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
CARE International	https://www.care-international.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Doctors Without Borders	https://www.doctorswithoutborders.org/ (6 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Cure Violence Global	https://cvg.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Mercy Corps	https://www.mercycorps.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Apopo	https://www.apopo.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Root Capital Handicap Internacional	https://rootcapital.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
International Rescue Committee	https://www.rescue.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Barefoot College	http://www.barefootcollege.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Landesa	https://www.landesa.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Ashoka	https://www.ashoka.org/ (7 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
One Acre Fund	https://oneacrefund.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Clinton Health Access Initiative	https://clintonhealthaccess.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Heifer International	https://www.heifer.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Save the Children	https://www.savethechildren.net/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Oxfam International	https://www.oxfam.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
World Vision	https://www.wvi.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Catholic Relief Services	https://www.crs.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Amnesty International	https://www.amnesty.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
ActionAid International	https://actionaid.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Habitat for Humanity	https://www.habitat.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Anti-Slavery International	https://www.antislavery.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)
Plan International	https://plan-international.org/ (8 қыркүйек 2023 жылы қаралған)

Бұл іріктеу әдісі нақты зерттеу мақсатына сәйкес арнайы жасалған және жаһандық деңгейдегі негізгі анықтамалық зерттеулерге негізделген. Есептер әртүрлі критерийлер бойынша әртүрлі рейтингтер ұсынады.

3. НӘТИЖЕЛЕР

3.1. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ БЕЛСЕНДІЛІК

Бастапқы мақсат әлемдік деңгейдегі ең ықпалды халықаралық ҰЕҰ-лардың әлеуметтік желідегі белсенділігін анықтау болды. 5-кестеде көрсетілгендей, ұйымдардың басым көпшілігі бес әлеуметтік желі – Twitter, Facebook, Instagram, LinkedIn және YouTube-тен

профиль ашқан. ҰЕҰ-лардың 96,67 пайызы (n = 29) Twitter мен Facebook-те бар, тек Landesa – Twitter-де, ал CARE International – Facebook-те жоқ. Ұқсас үлгі Instagram-да да байқалады, оған әлеуметтік ұйымдардың 83,33 пайызы (n = 25) тіркелген. Аудиовизуал контентке арналған YouTube-те зерттелген ҰЕҰ-лардың 80 пайызының (n = 24), ал бизнестік мақсаттарға арналған LinkedIn-де 66,67 пайызының (n = 20) аккаунты бар. Айта кетерлігі, коммерциялық емес екі ұйым жоғарыда аталған платформаларда ғана емес, басқа да желілерде бар. Мәселен, Халықаралық Құтқару Комитеті (International Rescue Committee) TikTok-қа тіркелген, ал «Шекарасыз дәрігерлер» (Doctors Without Borders) Twitter-дің негізін қалаушылар жасаған, жазба қалдырған-

да таңба санына шектеу қойылмаған әлеуметтік желі – Medium-дағы парақшасына сілтеме береді.

Әлеуметтік желілерді ең аз қолданатын YEҰ – CARE International, ол тек Twitter мен YouTube-ті ғана

қолданады. Сондай-ақ зерттелген ұйымдардың ешқайсысы Telegram немесе WhatsApp сияқты аудиториямен екіжақты байланыс орнатуға мүмкіндік беретін платформаларды пайдаланбайды.

5-кесте. YEҰ-лардың әлеуметтік желілердегі белсенділігі

YEҰ							
Transparent Hands	X	X	X		X		
Wikimedia Foundation	X	X	X	X			
BRAC	X	X	X	X	X		
Acumen Fund	X	X	X		X		
Danish Refugee Council	X	X	X	X			
Partners in Health	X	X	X	X	X		
Ceres	X	X		X			
CARE international	X				X		
Doctors without borders	X	X	X	X	X		X
Cure Violence Global	X	X	X	X	X		
Mercy Corps	X	X	X				
Apopo	X	X	X	X	X		
Root Capital Handicap Internacional	X	X		X	X		
International Rescue Committee	X	X	X	X	X	X	
Barefoot College	X	X	X	X	X		
Landesa		X	X	X	X		
Ashoka	X	X	X	X	X		
One Acre Fund	X	X		X			
Clinton Health Access Initiative	X	X	X	X	X		
Heifer International	X	X	X				
Save the children	X	X	X		X		
Oxfam international	X	X	X		X		
World vision	X	X	X	X	X		
Catholic Relief Services	X	X	X		X		
Amnesty International	X	X	X		X		
ActionAid International	X	X			X		
Direct relief	X	X	X	X	X		
Action Against Hunger	X	X	X	X	X		
Anti-Slavery international	X	X	X	X	X		
Plan international	X	X	X	X	X		

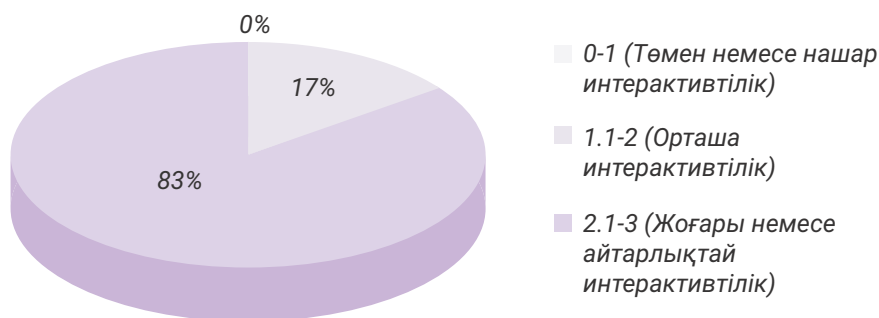
3.2. БІРЖАҚТЫ (МОНОЛОГИЯЛЫҚ) ҚҰРАЛДАР

Әлеуметтік ұйымдардың веб-сайттарындағы интерактивтілік деңгейін монологиялық ресурстар (яғни, біржақты коммуникация) тұрғысынан қарастырған кезде, бірқатар маңызды нәтижелер анықталды (1-суретті қараңыз).

Бұл тұрғыда қоғамдық мүддені көздейтін топтардың басым көпшілігі жоғары интерактив екені байқалды: олардың 83,33 пайызының ($n = 25$)

интерактивтілік деңгейі 2.1-ден 3-ке дейінгі аралықта, бұл – осы шкала бойынша ең жоғарғы деңгей. Ал қалған 16,67 пайызы ($n = 5$) 1.1-ден 2-ге дейінгі аралықта, яғни интерактивтілік деңгейі орташа. Бұл санатқа Action-Aid International, Wikimedia Foundation, Acumen Fund, Plan International, Ashoka және Anti-Slavery International ұйымдары жатады.

Айта кету керек, зерттелген ҰЕҰ-лардың ешқайсының интерактивтілік деңгейі төмен емес, барлығының шамасы 1.1 немесе одан жоғары.

1-сурет. ҰЕҰ сайттарындағы біржақты коммуникациялық құралдардың интерактивтілік деңгейі. Дереккөз: өз әзірлеуіміз.

Тағы бір маңызды аспект – үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) веб-сайттарында қолданушылармен біржақты әрекеттесу үшін қандай құралдарды жиі қолданатынын анықтау. 2-суретті қарастырғанда, бұл ұйымдардың сайтында ақпарат таратуға арналған негізгі құралдар бары байқалады: ҰЕҰ туралы ақпараттық брошюралар

немесе презентациялар, жарияланған жаңалықтар, фотосуреттер мен бейнелер, сондай-ақ бұрын айтылған әлеуметтік желілерге жазылу батырмалары сияқты белсенді әрекет етуге мүмкіндік беретін ресурстар. Барлық зерттелген ҰЕҰ өз веб-сайттарында осы құралдарды пайдаланады.

2-сурет. ҮЕҰ веб-сайттарындағы біржақты (монологиялық) құралдарды пайдалану.
Дереккөзі: өз талдауымыз.

Сондай-ақ, ҮЕҰ-лардың 90 пайызы ($n = 27$) өздері қарастыратын әлеуметтік мәселелерге қатысты зерттеулер, есептер, мақалалар немесе журналдар жариялайды. Ал 86,77 пайызы ($n = 26$) ақпаратты толықтырып, мазмұнды байыту үшін аудио немесе видео секілді мультимедиа ресурстарын пайдаланады. Сызба немесе инфографика сияқты интерактив ресурстарды ҮЕҰ-лардың 80 пайызы ($n = 24$) қолданады. Ал 83,33 пайызы ($n = 25$) ҮЕҰ жылдық қызмет нәтижелерін ашық көрсету мақсатында жылдық есептер жариялайды.

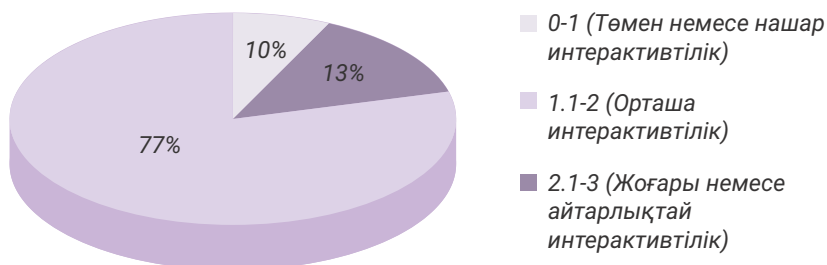
Бұдан бөлек, ҮЕҰ-лардың веб-сайттарында басқа ұйымдармен немесе сол

саладағы басқа сайттармен байланыс орнатуға арналған сілтемелер енгізу кең таралған тәжірибе емес – тек 60 пайызы ($n = 18$) ғана осындай мүмкіндік ұсынады. Сондай-ақ баспасөз баяны және БАҚ өкілдеріне арналған мәлімдемелерден тұратын баспасөз бөлімдері ҮЕҰ сайттарының 40 пайызында ғана ($n = 12$) бар. Сонымен қатар, іс-шаралар күнтізбесін жариялау мен қолданушылардың пікір білдіру мүмкіндігі жоқ блог жүргізу зерттелген ҮЕҰ-лар арасында сирек кездесетін тәжірибелердің бірі, оның көрсеткіші – сәйкесінше 26,67% ($n = 8$) және 30% ($n = 9$).

3.3. ЕКІЖАҚТЫ (ДИАЛОГТІК) ҚҰРАЛДАР

Ресурстарды пайдалану арқылы екіжақты коммуникацияны жеңілдететін интерактивтілік монологиялық құралдар интерактивтілігінен айтарлықтай ерекшеленеді. Осы тұрғыда, 3-суретте көріп отырғанымыздай, ҰЕҰ-лардың көбі, нақтырақ айтқанда 76.67 пайызының (n = 23) интерактивтілігі

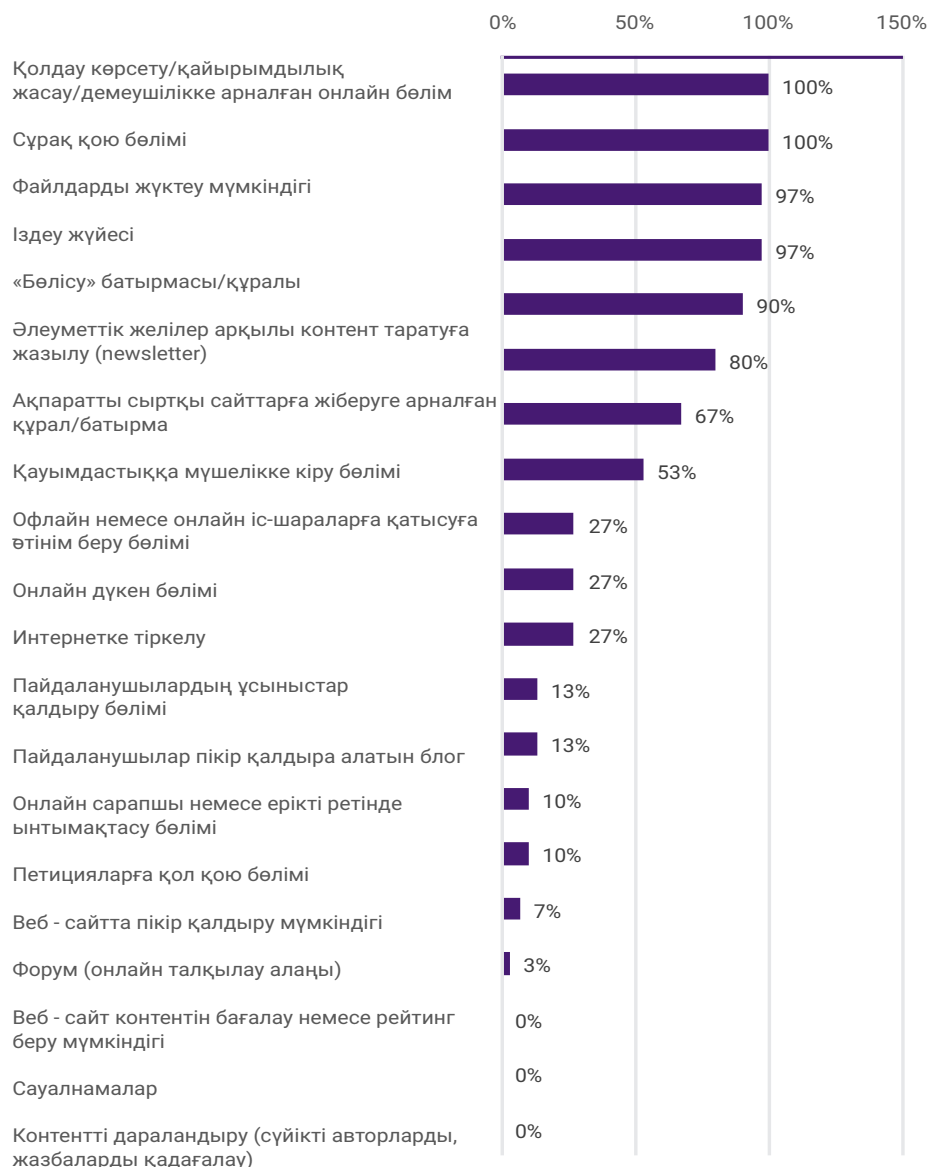
орташа. Екінші жағынан, талданған әлеуметтік ұйымдардың 13,33 пайызының белсенділігі (n = 4) 2.1-ден 3-ке дейінгі аралықта (бірақ ешқайсысы шкаладағы ең жоғары көрсеткішке ие емес), сондықтан интерактивтілік өте жоғары деуге болады. Ал 10 пайызы (n = 3) диалог пен әрекеттестікті дамытуға арналған ресурстарға қатысты интерактивтіліктің ең төменгі ұпайын алды.

3-сурет. ҰЕҰ веб-сайттарындағы екіжақты коммуникация құралдарының интерактивтілік деңгейі. Дереккөз: өз талдауымыз.

Екіжақты коммуникация үшін ең көп қолданылатын құралдар 4-суретте көрсетілген. Талданған ұйымдардың веб-сайттарына қажет әртүрлі ресурстар ерекше атап өтілгенімен, халықаралық әлеуметтік ұйымдардың веб-парақшаларында кейбір құралдардың мүлдем жоқ екені де байқалады. Осылайша ҰЕҰ-лардың барлығында

дерлік сұрақ қоюға арналған арнайы бөлімдер мен қолдау көрсету, қаржылай көмек көрсету немесе демеушілікке арналған кеңістіктер (100%) бар, сондай-ақ іздеу жүйесі және жылдық есептер немесе жүргізілген зерттеулер мен есептер сияқты файлдарды жүктеу мүмкіндігі бар (96,67%, n = 29).

4-сурет. *ҰЕҰ веб-сайттарындағы екіжақты (диалогтік) құралдарды пайдалану деңгейі. Дереккөзі: өз талдауымыз.*

Ұйымдардың веб-сайтында жиі қолданылатын құралдарға басқа да әртүрлі әлеуметтік медиа платформаларында контент бөлісуге мүмкіндік беретін түймелер (90%, $n = 27$), сондай-ақ, сайтқа кірген қолданушыларды жаңа контент немесе жаңалықтар туралы хабардар ету және өзекті тақырыптар-

ды үздіксіз жаңартып тұру үшін жаңалықтар таратуға (newsletter) жазылу мүмкіндігі (80%, $n = 24$) жатады. Бұған қарағанда сирек кездесетін құралдарға веб-сайт контентін электрондық пошта арқылы немесе басқа сыртқы сайттарда бөлісу батырмалары кіреді (66,67%, $n = 20$).

Талданған әлеуметтік ұйымдардың шамамен жартысы (53,33%, $n = 16$) өз веб-сайтында пайдаланушыларды мүшелікке алуға немесе қауымдастыққа қосылуына арналған бөлімдер ұсынады. YEҰ-лардың шамамен 26,67 пайызы ($n = 8$) веб-сайтында онлайн-дүкен сияқты құралдар пайдаланады, әдетте олар «қайырымдылық сыйлықтар» үшін қолданылады және қандай да бір физикалық өнімнің жеткізілуін қарастырмайды. Сол сияқты кейбір ұйымдарда ішкі желіге тіркелу және қолданушылардың іс-шараларға қатысуына немесе оларды онлайн қарауға өтінім жіберуіне арналған кеңістік те бар.

Белсенді болу және ынтымақтастықтың екіжақты симметриялық санатына жататын құралдар – петицияларға қол қоюға арналған бөлімдер (10%, $n = 3$), пайдаланушылардың ұсыныстарына арналған кеңістік (13,33%, $n = 4$), сондай-ақ, онлайн сарапшылар/еріктілердің контент жүктеуі мен сайт контентін бірлесіп жасау мүмкіндігі – әлеуметтік ұйымдар тарапынан өте сирек қолданылады (10%, $n = 3$). Сондай-ақ, пайдаланушылардың пікір қалдыруына мүмкіндік беретін блог сияқты екіжақты асимметриялық құралдар да аз (13,33%, $n = 4$).

Бұл халықаралық YEҰ веб-сайттарында кездеспейтін ресурстар екіжақты асимметриялық құралдарға жатады.

Бір жағынан, «бөлісу» санатында контентті айрықша ету мүмкіндігі жоқ, ал екінші жағынан, «шолу/пікір» санатында сауалнамалар немесе веб-сайт контентін бағалау және/немесе оған баға беру мүмкіндігі қарастырылмаған.

3.4. YEҰ-ЛАРДЫҢ КОММУНИКАЦИЯ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ИНТЕРАКТИВТІЛІК ДЕҢГЕЙІН САЛЫСТЫРУ

Әлеуметтік ұйымдар пайдаланатын біржақты және екіжақты ресурстардың интерактивтілік деңгейін ескере отырып, веб-сайттарында жоғары интерактивтілікке ие ұйымдар кему ретімен орналастырылды (6-кестені қараңыз). Бұл қай YEҰ-лардың интерактивтілік деңгейі жоғары, орташа немесе төмен екенін және әртүрлі монологиялық және диалогтік ресурстар арасындағы үйлесімділікті тексеруге, сондай-ақ олардың арасындағы айырмашылықтарды қарастыруға мүмкіндік береді. Осыған байланысты зерттелген ұйымдардың ішінде тек екеуі – Direct Relief (табысы төмен немесе төтенше жағдайға тап болған адамдардың өмірін жақсарту үшін тиісті медициналық ресурстарды ұсынуға бағытталған ұйым) және Action Against Hunger (аштықты жоюды мақсат ететін ұйым) – екі ресурс түрінде де интерактивтіліктің ең жоғары деңгейін көрсетті.

6-кесте. YEҰ веб-сайттарының монологиялық және диалогтік құралдарды пайдалануына негізделген интерактивтілік деңгейі бойынша рейтингі.

YEҰ	Интерактивтіліктің монологиялық құралдары	YEҰ	Интерактивтіліктің диалогтық құралдары
Direct Relief	3	Direct Relief	2.4
Action Against Hunger	3	Action Against Hunger	2.4
CARE International	3	Wikimedia Foundation	2.4
Doctors Without Borders	3	Heifer International	2.4
Transparent Hands	3	Transparent Hands	2

ҰҰҰ	Интерактивтіліктің монологиялық құралдары	ҰҰҰ	Интерактивтіліктің диалогтық құралдары
BRAC	3	BRAC	2
Mercy Corps	3	Root Capital Handicap Internacional	2
Ceres	3	Landesa	1.6
Partners in Health	3	Partners in Health	1.4
Apopo	3	Apopo	1.4
Barefoot College	3	Barefoot College	1.4
One Acre Fund	3	One Acre Fund	1.4
Oxfam International	3	Oxfam International	1.4
World Vision	3	World Vision	1.4
Save The Children	2.6	Save The Children	1.4
International Rescue Committee	2.4	International Rescue Committee	1.4
Clinton Health Access Initiative	2.4	Clinton Health Access Initiative	1.4
Catholic Relief Services	2.4	Catholic Relief Services	1.4
Amnesty International	2.4	Amnesty International	1.4
Danish Refugee Council	2.4	CARE International	1.4
Root Capital Handicap Internacional	2.4	Ashoka	1.4
Landesa	2.4	Doctors Without Borders	1.4
Cure Violence Global	2.2	Mercy Corps	1.4
Heifer International	2.2	Ceres	1.4
ActionAid International	2	ActionAid International	1.4
Wikimedia Foundation	1.8	Plan International	1.4
Acumen Fund	1.8	Acumen Fund	1.4
Plan International	1.6	Danish Refugee Council	1
Ashoka	1.6	Cure Violence Global	1
Anti-Slavery International	1.6	Anti-Slavery International	1

Көптеген ҰҰҰ монологиялық интерактивтілік бойынша ең жоғары 3 ұпайға ие, бірақ диалогтік интерактивтілік тұрғысынан олар көбіне 1.4 ұпаймен орташа деңгейде қалады. ActionAid International (M = 2; D = 1.4), Acumen Fund (M = 1.8; D = 1.4), Plan International (M = 1.6; D = 1.4) және Ashoka (M = 1.6; D = 1.4) секілді ұйымдар екі ресурс санында да орташа деңгей көрсеткен.

Anti-Slavery International ұйымы интерактивтілік деңгейі ең төмен ҰҰҰ ретінде танылды. Ол монологиялық құралдар бойынша орташа деңгейге ие болғанымен, ең төменгі 1.4 ұпай

жинаған, ал диалогтік ресурстар тұрғысынан 1 ұпайға ие болып, ең төмен интерактивтілік деңгейде екені анықталды.

Бірнеше ерекше жағдайды атап өтуге болады. Wikimedia Foundation ұйымының екіжақты (диалогтік) ресурстарды пайдалану интерактивтілігі жоғары – 2.4 ұпай. Алайда біржақты құралдар бойынша ол тек 1.8 ұпаймен орташа деңгейде орналасқан, бұл сирек кездесетін жағдай.

Керісінше, Danish Refugee Council және Cure Violence Global ұйымдарының ақ-

парат таратуға арналған құралдарының интерактивтілігі жоғары болып, сәйкесінше 2.4 және 2.2 ұпайды иеленген. Бірақ екіжақты интерактивтілік тұрғысынан олар ең соңғы орынға түсіп, небәрі 1 ұпай алған.

Рейтингтің жоғарғы қатарындағы екі YEY (6-кестені қараңыз) – интерактивтілік деңгейі ең жоғары ұйымдар – ақпарат тарату құралдарын кеңінен қолданады. Алайда бұл екі ұйым да веб-қолданушыларды хабардар ету

үшін іс-шара күнтізбесін жүргізбейді және олардың қолданушы жауап қалдыратын блогі жоқ. Сонымен қатар тек Action Against Hunger ұйымында баспасөзге арналған бөлім бар, онда тек баспасөз хабарламалары сияқты ақпараттық материалдар орналас-тырылған. Осылайша Action Against Hunger ең көп біржақты құралдарды қолданады, атап айтқанда – 83.33% (n = 10), ал Direct Relief осы санаттағы ресурстардың 75 пайызын (n = 9) ғана пайдаланады.

7-кесте. Интерактивтілік деңгейі ең жоғары веб-сайттар қолданатын монологиялық құралдар.

Құралдар типологиясы		Direct Relief	Action against Hunger
1.1. Түсіндірме (Expository)	Мәтін/Графика		
	Зерттеулер, тақырыптық есептер, кітаптар, мақалалар және т.б.	1	1
	Ақпараттық брошюра (YEU таныстырылымы)	1	1
	Институционалдық жылнамалар (жылдық есептер)	1	1
	Оқиғалар күнтізбесі	0	0
	Онлайн баспасөз орталығы (баспасөз релиздері)	0	1
	Пайдаланушылар пікір қалдыра алмайтын блогтар	0	0
	Веб-сайттарда жарияланған жаңалықтар	1	1
1.2. Гипермәтіндік (Hypertextual)	Аудиовизуал (Audiovisual)		
	Фотосуреттер мен бейнелер	1	1
1.3. Интерактивтілік (Interactivity)	Аудиовизуал		
	Веб-сайттарға енгізілген мультимедиа файлдары (аудио, бейнелер)	1	1
1.4. Қатысу (Participative)	Басқа веб-сайттарға немесе ұйымдарға сыртқы сілтемелер	1	1
	Интерактивті ресурстар (графика және инфографика)	1	1
	Қатысу құралдары, мысалы, «әлеуметтік желілерге жазылу» түймелері/құралдары	1	1

YEU пайдаланатын диалогтік коммуникация ресурстарына қатысты (8-кестені қараңыз) шкала бойынша екі ұйым бірдей деңгейге жеткенімен, Direct Relief (50%, n = 10) веб-сайтында Action Against Hunger (40%, n = 8) ұйы-

мының веб-сайтына қарағанда көбірек құрал бар.

Бұл тұрғыда екі ұйым да жаңалықтарға жазылу арқылы контентке қол жеткізу, веб-сайттан іздеу мүмкіндігі, файлдарды жүктеу, әлеуметтік желі-

лерге бөлісу батырмалары, сұрақ қоюға арналған бөлім, қайырымдылық жасау мүмкіндігі, қаржылай қолдау немесе демеушілік, қолданушылардың ұсыныстарын енгізу алаңы, тіпті веб-сайт кеңістігін бірге құру мүмкіндігі (қолданушылардың контент жүктеу арқылы қатысуы) сияқты бірдей екіжақты ресурстарды қолданатыны байқалады.

Алайда Direct Relief веб-сайтында Action Against Hunger ұйымында жоқ екі құрал бар:

1. «Байланыс» санатына жататын қауымдастыққа қосылу мүмкіндігі.
2. «Бөлісу» санатына жататын контентті әлеуметтік желілерге ғана емес, сыртқы сайттарға да бөлісуге арналған батырма.

8-кесте. Интерактивтілік деңгейі ең жоғары веб-сайттар қолданатын диалогтік құралдар. Құралдар типологиясы

Құралдар типологиясы		Direct Relief	Action against Hunger
2.1. БАЙЛАНЫС (CONNECT)	Контентті синдикациялау үшін жазылу нысаны (әлеуметтік желілер)	1	1
	Ішкі желіге тіркелу	1	1
	Веб-іздеу жүйесі	1	1
	Файл жүктеп алу	1	1
	Қатысушылар аймағы	1	1
2.2. БӨЛІСУ (SHARING)	Ақпаратты сыртқы сайттарға/тегтерге жіберуге арналған құрал/түйме	1	1
	Әлеуметтік желідегі «Бөлісу» түймесі/құралы	1	1
	Контентті дараландыру (сүйікті авторларды, жазбаларды қадағалау және т.б.)	0	0
2.3. ШОЛУ/ПІКІР ҚАЛДЫРУ (REVIEW/COMMENT)	Сауалнамалар	0	0
	Веб-сайтта пікір қалдыру мүмкіндігі	0	0
	Пайдаланушы жауап бере алатын блог	0	0
	Веб-контентті бағалау немесе рейтинг беру мүмкіндігі	0	0
2.4. ҚАТЫСУ (PARTICIPATE)	Дүкен бөлімі	0	0
	Петицияларға қол қою бөлімі	0	0
	Онлайн немесе офлайн іс-шараларға қатысуға өтініш беру бөлімі	0	0
	Сұрақ қою бөлімі	0	0
	Қолдау/қайырымдылық/демеушілік көрсетуге арналған онлайн бөлім	1	1
	Пайдаланушы ұсыныстары бөлімі	0	0
2.5. ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ (COLLABORATE)	Форум (онлайн пікірталас алаңы)	0	0
	Онлайн сарапшы немесе волонтер ретінде ынтымақтасу және контент жүктеу бөлімі	1	1

Дегенмен интерактивтілік бойынша ең жоғары ұпай жинаған осы ұйымдардан бөлек, монологиялық және диалогтік ресурстардың біразын пай-

даланатын басқа ұйымдар да бар. Алайда олар қолданатын ресурстар санаты интерактивтілік деңгейін көтеруге әсер етпейді.

4. ТАЛҚЫ ЖӘНЕ ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Зерттеу нәтижесінде халықаралық ҰЕҰ-лардың цифрлық кеңістікті өз қызметін тарату, идеяларын жеткізу және аудиториясымен байланыс орнату үшін қалай пайдаланатынын түсіну мақсаты орындалды. Мақала ұйымдар веб-сайтта қолданатын коммуникация құралдарын және олардың ең белсенді жұмыс істейтін әлеуметтік медиа платформаларын анықтады. Сондай-ақ, интерактивтілік деңгейі жоғары ұйымдарды айқындады. Нәтижелер көрсеткендей, талданған ҰЕҰ-лардың басым көпшілігі бес әлеуметтік медианың қолданушысы, олардың ішінде ең көп қолданылған Twitter мен Facebook. Бұл Бу және басқалардың [18], Кастильо және басқалардың [8], сондай-ақ Кинтананың [44] зерттеулерімен үйлеседі. Сонымен қатар кейбір ҰЕҰ TikTok немесе Medium сияқты жаңа платформаларды қолдана отырып, инновация енгізуге және жас аудиторияға үнін жеткізуге тырысып жүр. Дегенмен пайдаланушылармен екіжақты және жеке қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін Telegram немесе WhatsApp секілді әлеуметтік медиа платформаларына ешбір ұйым басымдық бермегені байқалады.

Талданған әлеуметтік ұйымдардың интерактивтілік деңгейі өте жоғары, алайда олар, негізінен, біржақты ресурстарды қолданумен шектелген, яғни өз веб-сайттары арқылы аудиториясына ақпарат таратуды тиімді жүзеге асырады. Көптеген ҰЕҰ цифрлық құралдар мүмкіндігін қолданып, динамикалық және тартымды контент жасайды, бұл олардың әлеуметтік міндеттемелеріне жауапты қарайтынын және ашықтығын көрсетеді. Алайда тек бірнеше ұйымның интерактивтілік деңгейі орташа. Бұдан олардың қазіргі

қоғам талаптарына бейімделу деңгейі төмен деген қорытынды шығаруға болады. Дегенмен әлеуметтік ұйымдар веб-сайттарын миссиясын, құндылықтарын және қызметін тарату үшін негізгі арна ретінде пайдаланады деп сенімді түрде айтуға болады. Ең жиі қолданылатын құралдар – ҰЕҰ туралы ақпарат беру, жаңалықтар, фотосуреттер және әлеуметтік желілермен байланыс орнату, бұл олардың болмысына, мақсаттарына және атқарылған жұмыстарына баса назар аударатынын көрсетеді.

Диалогтік құралдардың интерактивтілігіне келсек, ҰЕҰ-лардың интерактивтілік белсенділігі орташа, яғни диалогпен қолданушылар белсенділігін әлі де жақсарту керек деген сөз. Көптеген әлеуметтік ұйым сұраулар жіберу, қолдау көрсету, қаржылай көмек немесе демеушілік жасау, веб-сайттан іздеу және файлдарды жүктеу сияқты симметриялы және екіжақты белсенділік ресурстарына көбірек жүгінген. Бұл ұйымдардың, негізінен, ресурс жинауға және ақпарат таратуға бағытталғанын көрсетеді.

Алайда пайдаланушыларға ұйымның веб-контентін қарауға, пікір қалдыруға, бағалауға және оған жауап беруге мүмкіндік беретін асимметриялы және екіжақты «шолу/пікір» санатына жататын құралдарға аз көңіл бөлінген. Әсіресе сауалнамалар мен контентті бағалау мүмкіндіктері шектеулі, ал бұл ресурстар пайдаланушы белсенділігін арттырып, кері байланыс алуға мүмкіндік берер еді.

Халықаралық әлеуметтік ұйымдардың қолданатын ресурстарына қарай өз веб-сайттарындағы интерактивтілік деңгейі әтүрлі. Тек екі ұйым – Direct Relief мен Action Against Hunger-дің біржақты және екіжақты ресурстарының интерактивтілік дең-

гейі өте жоғары екенін байқаймыз. Олар аудиториямен байланыс орнату үшін цифрлық құралдарды тиімді пайдалана алған.

Көптеген ұйым біржақты ресурстарды жиі қолданған, бірақ екіжақты ресурстар тұрғысынан алғанда интерактивтілігі орташа немесе төмен. Бұл олардың ақпарат таратуды диалог пен пайдаланушы белсенділігінен жоғары қоятынын білдіреді.

Мәселені шешу үшін веб-сайт қолданушымен диалог орнатуға және олардың белсенділігін арттыруға арналған құралдарды көбейту, және әрбір қолданушыға жеке бейімделу, контентті бағалау және рейтинг беру мүмкіндіктерін енгізу ұсынылады. Мұндай құралдар пайдаланушылардың мазмұнға ризашылық деңгейін, адалдығы мен сенімін арттыруға көмектесіп, белсенділігін күшейтіп, әлеуметтік міндеттемелерге атсалысуға шақырар еді.

Әлеуметтік медиадағы белсенділікті арттыру мен ұйымдардың веб-сайттарындағы интерактивті коммуникация қажеттілігі арасындағы тиімді тепе-теңдікке қол жеткізу үшін бұл екі арнаны өзара толықтыратын тәсіл қолдану қажет, өйткені әлеуметтік желілер мен веб-сайттардың атқаратын рөлдері әртүрлі. Әлеуметтік платформалар өзара жедел әрекеттесу, ақпарат тарату және аудиторияның нақты уақыт режимінде тікелей қосылуы үшін өте қолайлы болса, веб-сайттар ҰЕҰ-дың миссияларын, жобаларын және жетістіктерін жан-жақты ұсынуға, нақты іс-шараларға қатысуды ынталандыруға, сондай-ақ қолдау, қайырымдылық немесе демеушілік алуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, веб-сайттарға пікірталас форумдары, блогтар, онлайн сауалнамалар, пікір қалдыру нысандары және қауымдастықтың араласуын

қамтамасыз ететін құралдар сияқты интерактивті бөлімдер енгізу аудиторияның ҰЕҰ-дың онлайн қауымдастығына белсенді үлес қосуына және өзін оның бір бөлігі ретінде сезінуіне жағдай жасайды. Бұл тепе-теңдікті қамтамасыз ететін тағы бір коммуникациялық стратегия – әлеуметтік медиа контентін веб-сайтқа және керісінше біріктіру. Бұған веб-сайттағы әлеуметтік медиа виджеттері, әлеуметтік желіге сілтемелер және белгілі бір беттерге әлеуметтік медиа жазбаларын салу жатуы мүмкін. Сонымен қатар, трансмедиялық науқандарға қатысу және аудиторияның әлеуметтік медиадағы қажеттіліктері мен көңіліндегі алаңын шын ниетпен тыңдау, содан кейін бұл кері байланысты интерактив контент пен ресурстарды дамыту үшін пайдалану да – веб пен әлеуметтік медианың теңдей және өзара толықтырушы ретінде қолданылуын қамтамасыз ететін маңызды стратегиялар.

Жалпы алғанда, әлеуметтік ұйымдар Web 2.0-дің пайдаланушылармен виртуал диалог орнату және әрекеттесу мүмкіндігін кеңейтуде жоғары әлеуетке ие екенін барған сайын жақсырақ түсініп келеді. Олар сайттарына әртүрлі бастамалар мен идеялар енгізсе, ортақ шығармашылық мүдде қалыптастырып, белсенді болуға мүмкіндік алады. Сондықтан біз халықаралық үкіметтік емес ұйымдардың веб-платформаларда цифрлық коммуникацияны стратегиялық басқару тұрғысынан белгілі бір кемшіліктері бар, бірақ олар ең танымал әлеуметтік желілерде айтарлықтай белсенді деп қорытындылаймыз.

Онлайн коммуникация саласындағы келешек зерттеулер үшін мына бағыттарды қарастыруға болады: мүдделі тараптар белсенділігіне, донорлар, еріктілер және бенефициарларды таратуға цифрлық құралдардың қалай

әсер ететінін зерттеу, сондай-ақ үлкен диалог орнатуға, белсенді болуға көмектесетін құралдардың қолданылуын талдау. Әлеуметтік платформаларға қатысты алғанда, ҰЕҰ-дың онлайн белсенділігі оларды қабылдау немесе қабылдамау мәселесіне қалай әсер ететінін, оларға деген сенімді қалай оятатынын бағалау перспективалы зерттеу бағыты бола алады.

АВТОРЛАР ҮЛЕСІ

Тұжырымдама: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; әдістеме: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; растау: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; ресми талдау: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; зерттеу: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; түпнұсқа нұсқасын жазу: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; шолу және редакциялау: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; визуализация: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е.; қадағалау: А.М.-С., Е.С.-О. және А.С.-Е. Барлық автор мақала мә-

тінін оқып, жарияланған нұсқасына келісім берді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Бұл зерттеуді Испанияның Экономикалық істер және цифрлық трансформация министрлігінің Мемлекеттік I+D+i бағдарламасы (2020 ж.) қаржыландырды (Жоба коды: PID2020-118584RB-I00). Жоба: Еуропалық Одақтағы лобби және коммуникация. Олардың коммуникация стратегияларын талдау.

ДЕРЕКТЕРДІҢ ҚОЛЖЕТІМДІЛІГІ

Мақалада қамтылған деректер

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМДЕМЕ

Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Андреа Морено-Кабанильяс

Малага университетінің зерттеушісі

Элизабет Кастильеро-Остио

Малага университетінің профессоры

Антонио Кастильо-Эспарсия

Малага университетінің профессоры

Аударған

Нұржауған Мұқанова

© Авторлық құқық: Бұл мақала ашық қолжетімді және Creative Commons Attribution 4.0 лицензиясының шарттары мен талаптарына сай таратылады.

СІЛТЕМЕЛЕР

- Lewis, D. (2010). Nongovernmental organizations: Definition and history. In H.K. Anheier & S. Toepler (Eds.), *Encyclopedia of Civil Society* (pp. 1056–1062). Springer: Berlin/Heidelberg, Germany [1]
- United Nations. (n.d.). *Civil Society: About Us*. United Nations. Available online: <https://www.un.org/en/civil-society/page/aboutus> (accessed on 15 August 2023) [2]
- Tarazona Belenguer, N. (2021). *Corporate Visual Identity in NGOs: Assessment of the Current State and Future Proposals* [Ph.D. Thesis, Universitat Politècnica de València]. Universitat Politècnica de València, Valencia, Spain.[3]
- Carrasco Polaino, R., Villar-Cirujano, E., & Martín-Cárdaba. (2018). Artivism and NGOs: Relationship between image and engagement on Instagram. *Comunicar*, 57, 29–38. <https://doi.org/10.3916/C57-2018-03> [4]
- Picas Contreras, J. (2006). *The Role of Nongovernmental Organizations and the Crisis of Development: An Anthropological Critique of Cooperation Forms* [Ph.D. Thesis, University of Barcelona]. University of Barcelona, Barcelona, Spain [5]
- Etcétera, C. (1997). NGOs: Subsidized solidarity. *Archipiélago*, 29, 66–70 [6]
- Cloquell Lozano, A., & Lacomba Vázquez, J. (2022). Development nongovernmental organizations in Spain: A new profile and typology in the context of the Third Sector. *Revista Internacional de Sociología*, 80, e203. <https://doi.org/10.3989/ris.2022.80.203> [7]
- Castillo Esparcia, A., Krohling-Kunsch, M., & Furlan-Haswani, M. (2017). Communication practices and perspectives for social change in NGOs in Spain and Brazil. *Organicom*, 14, 147–166. <https://doi.org/10.3916/organicom2017-014> [8]
- United Nations—Department of Economic and Social Affairs. (n.d.). *Integrated Civil Society Organizations System*. United Nations. Available online: <https://tinyurl.com/58yu635y> (accessed on 15 July 2023) [9]
- Saffer, A.J., Yang, A., Morehouse, J., & Qu, Y. (2019). It Takes a Village: A Social Network Approach to NGOs' International Public Engagement. *American Behavioral Scientist*, 63, 1708–1727. <https://doi.org/10.1177/0002764219834263> [10]
- Taylor, M. (2000). Toward a public relations approach to nation-building. *Journal of Public Relations Research*, 12, 179–210. https://doi.org/10.1207/s1532754x-jpr1203_2 [11]
- Taylor, M., & Doerfel, M. (2003). Building interorganizational relationships that build nations. *Human Communication Research*, 29, 153–181. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2003.tb00831.x> [12]
- Alonso Colchón, P.C. (2019). *The Communication of Spanish NGOs Through Their Websites* [Ph.D. Thesis, Universidad Complutense de Madrid]. Universidad Complutense de Madrid, Madrid, Spain [13]
- Durieux Zucco, F., Machado, J., Boos de Quadros, C.M., & Foletto Fiuza, T. (2021). Communication in the Third Sector before and during the COVID-19 Pandemic: Communication strategies on the social media of NGOs in Blumenau, Santa Catarina, Brazil. *Ámbitos. Revista Internacional de Comunicación*, 52, 140–155. <https://doi.org/10.12795/ambitos.2021.52.10> [14]
- Carbajo Vasco, D., Ruesga Benito, S., & da Silva Bichara, J. (2018). *Fundraising as a Tool for Social Responsibility and Commitment: Legal Situation in the European Union, Current Situation in Spain, and Reform Proposals* (3rd ed.). Spanish Fundraising Association; University Autonomous Foundation of Madrid: Madrid, Spain [15]

- Korda, H., & Itani, Z. (2013). Harnessing social media for health promotion and behavior change. *Health Promotion Practice*, 14, 15–23. <https://doi.org/10.1177/1524839912455556> [16]
- Segeberg, A., & Bennett, W.L. (2011). Social media and the organization of collective action: Using Twitter to explore the ecologies of two climate change protests. *Communication Review*, 14, 197–215. <https://doi.org/10.1080/10714421.2011.597747> [17]
- Vu, H.T., Blomberg, M., Seo, H., Liu, Y., Shayesteh, F., & Do, H.V. (2021). Social media and environmental activism: Framing climate change on Facebook by global NGOs. *Science Communication*, 43, 91–115. <https://doi.org/10.1177/10755470211004109> [18]
- Fu, J.S., & Zhang, R. (2019). NGOs' HIV/AIDS Discourse on Social Media and Websites: Technology Affordances and Strategic Communication Across Media Platforms. *International Journal of Communication*, 13, 181–205 [19]
- Kim, D., Chun, H., Kwak, Y., & Nam, Y. (2014). The employment of dialogic principles in website, Facebook, and Twitter platforms of environmental nonprofit organizations. *Social Science Computer Review*, 32, 590–605. <https://doi.org/10.1177/0894439314522227> [20]
- Lovejoy, K., & Saxton, G.D. (2012). Information, community, and action: How nonprofit organizations use social media. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17, 337–353. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01576.x> [20]
- Kent, M.L.; Taylor, M. (1998). Building dialogic relationships through the World Wide Web. *Public Relations Review*, 24, 321–334. [CrossRef] [21]
- Jo, S.; Kim, Y. (2003). The effect of web characteristics on relationship building. *Journal of Public Relations Research*, 15, 199–223. [CrossRef] [22]
- Taylor, M.; Kent, M. (2004). Congressional websites and their potential for public dialogues. *Atlantic Journal of Communication*, 12, 59–76. [CrossRef] [23]
- Saffer, A.J.; Sommerfeldt, E.J.; Taylor, M. (2013). The effects of organizational Twitter interactivity on organization–public relationships. *Public Relations Review*, 39, 213–215. [CrossRef] [24]
- Aced-Toledano, C.; Lalueza, F. (2018). Monologues in the conversational era: Assessing the level of dialogic communication that big firms are reaching on social media. *Professional Information*, 27, 1270–1280. [CrossRef] [25]
- Avidar, R.; Ariel, Y.; Malka, V.; Levy Eilat-Chen. (2015). Smartphones, publics, and OPR: Do publics want to engage? *Public Relations Review*, 41, 214–221. [CrossRef] [26]
- Capriotti, P.; Carretón, C.; Castillo-Esparcia, A. (2016). Testing the level of interactivity of institutional websites: From museums 1.0 to museums 2.0. *International Journal of Information Management*, 36, 97–104. [CrossRef] [27]
- Miranda, S.M.; Young, A.; Yetgin, E. (2016). Are social media emancipatory or hegemonic? Societal effects of mass media digitalization in the case of the SOPA discourse. *MIS Quarterly*, 40, 303–329. [CrossRef] [28]
- Smith, B.G.; Smith, S.B.; Knighton, D. (2018). Social media dialogues in a crisis: A mixed-methods approach to identifying publics on social media. *Public Relations Review*, 44, 562–573. [CrossRef] [29]
- Moreno, A.; Navarro, C.; Tench, R.; Zeffass, A. (2015). Does social media usage matter? An analysis of online practices and digital media perceptions of communication practitioners in Europe. *Public Relations Review*, 41, 242–253. [CrossRef] [30]
- Anderson, B.D.; Swenson, R.; Gilkerson, N.D. (2016). Understanding dialogue and engagement through communication experts' use of interactive writing to build re-

relationships. *International Journal of Communication*, 10, 4095–4118 [31]

Kent, M. (2013). Using social media dialogically: Public relations role in reviving democracy. *Public Relations Review*, 39, 337–345. [CrossRef] [32]

Kent, M.L.; Lane, A. (2021). Two-way communication, symmetry, negative spaces, and dialogue. *Public Relations Review*, 47, 102014. [CrossRef] [33]

Kent, M.L.; Taylor, M. (2021). Fostering dialogic engagement: Toward an architecture of social media for social change. *Social Media + Society*, 7, 1–10. [CrossRef] [34]

Capriotti, P.; Pardo Kuklinski, H. (2012). Assessing dialogic communication through the Internet in Spanish museums. *Public Relations Review*, 38, 619–626. [CrossRef] [35]

Schivinski, B.; Dabrowski, D. (2015). The impact of brand communication on brand equity through Facebook. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 9, 31–53. [CrossRef] [36]

Camilleri, M.A. (2018). The SMEs' technology acceptance of digital media for stakeholder engagement. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 26, 504–521. [CrossRef] [37]

Capriotti, P. (2011). Communicating corporate responsibility through the Internet and Social Media. In Ø. Ihlen, J.L. Bartlett, & S. May (Eds.), *The Handbook of Communication and Corporate Social Responsibility* (pp. 358–378). Wiley-Blackwell: Hoboken, NJ, USA. [CrossRef] [38]

Capriotti, P. (2017). The World Wide Web and Social Media as Tools of CSR Communication. In S. Diehl, M. Karmasin, B. Mueller, R. Terlutter, & F. Weder (Eds.), *Handbook of Integrated CSR Communica-*

tion (pp. 193–210). Springer: Berlin/Heidelberg, Germany [39]

Capriotti, P.; Zeler, I.; Camilleri, M.A. (2021). Corporate communication through social networks: The identification of the key dimensions for dialogic communication. In M.A. Camilleri (Ed.), *Strategic Corporate Communication in the Digital Age* (pp. 33–51). Emerald Publishing Limited: Bingley, UK. [CrossRef] [40]

Guillory, J.E.; Sundar, S.S. (2014). How Does Web Site Interactivity Affect Our Perceptions of an Organization? *Journal of Public Relations Research*, 26, 44–61. [CrossRef] [41]

Ingenhoff, D.; Koelling, A.M. (2009). The potential of websites as a relationship building tool for charitable fundraising NPOs. *Public Relations Review*, 35, 66–73. [CrossRef] [42]

Quintana Pujalte, A.L. (2020). Digital communication and NGOs: Dispute between organizational culture, transformative discourse, and fundraising. *Revista Prismas*, 29, 58–79 [43]

van Haperen, S.; Nicholls, W.; Uitermark, J. (2018). Building protest online: Engagement with the digitally networked #not1more protest campaign on Twitter. *Social Movement Studies*, 17, 408–423. [CrossRef] [44]

Transparent Hands. (2023). Top 20 International NGOs in the World. Available online: <https://www.transparenthands.org/top-20-international-ngos-in-the-world/> (accessed on 27 July 2023) [45]

Soken-Huberty, E. (2023). The 15 Biggest NGOs in the World. *Human Rights Careers*. Available online: <https://www.human-rightscareers.com/issues/biggest-ngos-in-the-world/> (accessed on 17 July 2023) [46]

**Ж. АСАНОВА.
ЕЛДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ
БІРІ – ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ
АЗАМАТТАРДЫ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
ПРОЦЕСТЕРГЕ ТАРТУЫ**

Сұхбаттасқан Мунира АБУЛОВА

Жамила Асанова «АРГО» Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығының атқарушы директоры, биология ғылымдарының кандидаты. Қазақстан мен Орталық Азиядағы азаматтық қоғамды дамыту бағдарламаларын басқаруда 30 жылдық тәжірибесі бар маман. Жамила Асанова Орталық Азиядағы азаматтық қоғамды дамыту бойынша бірқатар бастамалар мен стратегиялық құжаттардың авторы. Халықаралық деңгейдегі азаматтық қоғамның беделді өкілдерінің бірі, Азияның барлық елдерінен 10 000-нан астам КЕҰ атынан өкілдік ететін әрі 30 ұлттық ұйымды біріктіретін Азия Даму Альянсының төрағасы. 2019 жылы БҰҰ Жоғары Деңгейдегі Саяси Форумында баяндама жасаған қазақстандық азаматтық қоғамның алғашқы өкілі.

Майкл Уолцер «Азаматтық қоғам идеясы» (1998) мақаласында азаматтық қоғам – адамдар нормативтік және мағыналы мақсаттарға жету үшін бірлесіп әрекет ететін жеке адам мен мемлекет арасындағы ерікті бірлестіктердің кеңістігі дейді. Бұл анықтама қазақстандық контексте қаншалықты қолданылады?

Азаматтық қоғам мемлекеттік және әлеуметтік саясатта, көбінесе, барлық процестің бастауы деп қарастырылады. Бүгінгі таңда азаматтық қоғам туралы әртүрлі түсінік бар. Оның ішіндегі көп қолданылатын тұжырымдама – азаматтық қоғамның «үшінші секторға» теңестірілу. Мұндағы бірінші сектор – мемлекет, ал екінші сектор – бизнес.

Екінші тұжырымдама азаматтық қоғам өкілдерін қоғамдық салада делдал деп қабылдау ерекшелігіне негізделген. Бұл тұжырымдаманы белгілі теоретик М.Уолцер де қолдайды. Ол 1991 жылы «Үздік көзқарас. Азаматтық қоғам идеясы» атты мақаласында: «Азаматтық қоғам сөзі адамның еріксіз бірігу кеңістігін, сондай-ақ осы кеңістікті толтыратын отбасы, сенім, мүдделер мен идеология үшін қалыптасқан қатынастар жиынтығы дегенді білдіреді» деп жазды. Бұл идея қазақстандық менталитетке жақын, өйткені біздің азаматтарымыз үшін отбасы, сенім, адамдар арасындағы қарым-қатынас ерекше мәнге ие.

Үшінші идея, азаматтық қоғам бүкіл қоғамдағы өркениет пен азаматтық

жауапкершілікті нығайту жолындағы күрес нәтижесінде қалыптасады деп сипаттайды.

Жоғарыда аталған тұжырымдар мен әлеуметтік қамсыздандыру саясатын ескерсек, бірінші тәсіл азаматтық қоғам туралы идеяны үшінші сектордың әлеуметтік қызмет көрсету мәселелерімен ғана шектейді деп қорытынды жасауға болады. Мұндай біржақты фокус жалпы азаматтық қоғамның оң және теріс жақтарын талдаудың басқа екі тәсілі ұсынатын мүмкіндігін шектейді.

Қазақстан үшін азаматтық қоғам идеясы демократияны қамтамасыз ету, азаматтардың шешім қабылдау белсенділігін арттыру, сондай-ақ әлеуметтік бірлік пен жауапкершілікті ортақ дүниеге айналдыру жолымен қоғамның институттандырылған әлауқат саясатына араласуын барынша күшейту қажеттілігін талдау тұрғысынан сипатталады. Сондықтан да біздің қоғамымыз «үздік қоғамға апарар үшінші жол», «мүмкіндіктер ұсынатын мемлекет», «секторлар арасындағы әріптестік саясаты» сынды азаматтық қоғам ұғымдарының негізгі терминдері арқылы сипатталады.

Қазіргі қазақстандық қоғамда азаматтық қоғам мәселелері бойынша пікірлер көп және олардың ішінде ең кең тарағаны – азаматтық қоғам билікке тәуелсіз әрекет ететін, бірақ онымен өзара іс-қимыл жасайтын, экономикалық, саяси, құқықтық және мәдени қатынастары дамыған бел-

сенді азаматтар мен ерікті ұйымдар қауымдастығы.

Менің ойымша, азаматтық қоғам дегеніміз – жалпы мағынасында қоғамның дамуы өз қолында деп білетін азаматтар, өйткені олар осы қоғамда өмір сүреді әрі потенциалын осы ортада жүзеге асырады.

Антонин Вагнер өз жұмысында (2012) мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдарға мемлекеттік басқару функцияларын берген кезде орталықтан ажырату үлкен рөл атқарады дейді. Қазақстанда мұндай процестер орын алады деп ойлайсыз ба? ҰЕҰ-дың бұл процестердегі рөлі қандай және ең бастысы, олар осы функцияларды орындауға қаншалықты дайын? Бұл жаһандық тенденцияларға қаншалықты сәйкес келеді?

Үшінші секторды зерттей бастағанда академиялық пікірталастар тауарлар мен қызметтер ұсыну кезіндегі мемлекеттің және нарықтың сәтсіздіктері туралы экономикалық пайымдармен, коммерциялық емес ұйымдардың осы олқылықтардың орнын толтырушы ретіндегі рөлін күшейту туралы талдаулармен шектелді. Алайда, Вагнер еңбектерінің арқасында бұл фокус анағұрлым кеңейе түсті. Ол коммерциялық емес ұйым өкілеттігінің бүкіл азаматтық қоғамның рөлін күшейтуге дейін кеңейіп қадағалады.

Әлемдік трендтерге қарасақ, бүгінде дүние жүзінде мемлекеттік басқару функцияларын үкіметтік емес ұйымдар да бөліседі. Мысалы, Ұлыбританияда мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы әлеуметтік міндеттерді қайта теңестіруге тырысу, либерализм мен «күтуші мемлекет» деп сынға алынған «үшінші жолды» табу саясатта өзекті мәселеге айналды. Консерватив партияның бағыт-бағдары бұл жолдың жалғасы ретінде сипатталады. Германияда азаматтық қоғам мәселелері ешқашан

мұндай мәнге жеткен емес. Алайда комиссияның азаматтық белсенділік туралы 2012 жылғы алғашқы есебінен кейін қазіргі таңда қандай кезеңге қол жеткенін көрсететін жүйелі есептер де жасалып жатыр. Бұл елде волонтерлік арқылы жүзеге асатын азаматтық белсенділікке, қорлар мен ұйымдардың қызмет көрсету жұмыстарына, сондай-ақ адамдардың бірлескен жауапкершілігін арттыру үшін олардың әлеуетіне жіті назар аударылады.

Қазақстанда азаматтық қоғамның дамуына азаматтар мен коммерциялық емес ұйымдардың қоғамдық әл-ауқат мәселелеріне көбірек үлес қосуы, сол арқылы өзін-өзі басқару деңгейін арттыруы және шешім қабылдауға көбірек ықпал етуі жатады.

2000 жылдардың басында мемлекет, бизнес және коммерциялық емес ұйымдардың серіктестігі қарқынды дамыды. Сол кезеңдегі азаматтық қоғамның даму деңгейі жоғары болғаны соншалық – мемлекет экономикалық, саяси және халықаралық мәселелерді шешумен айналысты, ал ішкі әлеуметтік міндеттердің бір бөлігін коммерциялық емес сектор атқарды.

2003-2005 жылдары барлық диалог алаңдарында, соның ішінде азаматтық форумдарда мемлекет әлеуметтік қызметтер көрсету жөніндегі функцияларды коммерциялық емес ұйымдарға кезең-кезеңімен беретіні айтылды. Бірақ содан кейін тоқырау кезеңі келді.

Ал бүгінгі қоғам дамуына қатысты мәселелері әлеуметтік мәселе шеңберінен шығып кеткен. Қазіргі күн тәртібінде адам құқықтары, кез келген жастағы денсаулық пен әл-ауқатты қамтамасыз ету, табиғи ресурстарға ұқыпты қарау мен киберқауіпсіздікке байланысты мәселелер басым.

Жоғарыда аталған сұрақтарды шешуге азаматтық қоғам ұйымдары

тартылуы мүмкін. Азаматтық қоғам ұйымдарының ауқымды сараптама-лық әлеуеті, әлеуметтік мәселелерді жақыннан білуі, үздік халықаралық тәжірибелерді бейімдеу тәжірибесі, халықтың сенімі мен әлемді жақсы жаққа өзгертуге деген терең мотивациясы бар.

Сіз Джеймс Мэдисонның «фракциялар теориясында көптеген бәсекелес мүдденің болуы – демократия тұрақтылығының кепілі» деген тұжырымымен келісесіз бе? Қазақстандағы азаматтық қоғамның қазіргі құрылымы плюрализмге ықпал ете ме, әлде белгілі бір топтар қоғамдық дискурста үстемдік ете ме?

Демократияның тұрақтылығы елде көптеген азаматтық институттың болуына байланысты екені сөзсіз. Азаматтық қоғамды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде азаматтық қоғамды институттандыру, өзара іс-қимылдың диалогтік форматын құру, өзекті міндеттерді шешуге волонтерлік қоғамдастықты тарту жүйесін жетілдіру жөнінде бірқатар шаралар қабылданып жатыр. «Қоғамдық бақылау туралы» жаңа заң қабылданды, заңнамалық деңгейде петициялар институты енгізілді, «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңға өзгерістер жасалды. Сондай-ақ ынтымақтастық бағдарламаларын іске асыру үшін өзара іс-қимылдың әртүрлі диалогтік форматтары дамып келеді. ҚР СІМ жанындағы «Адами өлшем бойынша диалог алаңы» консультативтік-кеңесші органы маңызды платформалардың қатарында.

Қазақстанда соңғы бірнеше жылда плюрализмнің дамуында белгілі бір өзгерістер бар деп айтуға болады, бірақ әлі де орындалуы керек сұрақ пен міндет жетерлік. Мемлекет пен коммерциялық емес ұйымдардың өзара іс-қимылын қайта жандандыру және шешім қабылдау процесіне азамат-

тық қоғам институттарын тартуды күшейту – басты талап.

Сонау 19 ғасырда Алексис де Токвиль ерікті қауымдастықтар азаматтарды басқару принциптеріне үйретіп, «демократия мектебі» ретінде қызмет атқарды деп айтып кетті. Қазақстандық ҰЕҰ-лар азаматтарды демократиялық процестерге тартуға және олардың басқару саласындағы құзыреттерін арттыруға қаншалықты тиімді ықпал етеді?

Елдің тұрақты әрі жан-жақты дамуының маңызды факторларының бірі – қоғамдық ұйымдардың азаматтарды демократиялық процестерге тартуы және олардың басқару саласындағы құзыреттерін арттыруы. Президенттің айтуынша, үкіметтік емес сектор маңызды әлеуметтік мәселелерді үнемі көтеріп, оларды кешенді шешуге жәрдемдеседі.

Ол мемлекет пен азаматтар арасындағы делдал рөлін атқарады, қоғамдағы өзгерістер мен іс-шараларды жүзеге асыру функцияларын өз мойнына алады, әлеуметтік маңызды бағыттар бойынша әртүрлі мәселені шешуге айтарлықтай үлес қосады. Мысалы: экология, денсаулық сақтау, гендерлік мәселелер, мүмкіндігі шектеулі жандардың құқығы, ерекше балалар, тұтынушылар құқығы және т.б.

Бүгінгі таңда елде 3500-ге жуық коммерциялық емес ұйым жұмыс істейді. Олар әлеуметтік маңызды бағыттар бойынша қызмет атқара отырып, ел азаматтарын қоғамды демократияландыру процестеріне белсенді араластыруға ықпал етеді. Бұл бағытта да көптеген мысал келтіруге болады.

Мысалы, 2025 жылы «АРГО» Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығы Қоғамдық пікірді зерттеу орталығымен (ҚПЗО) бірлесіп, Қазақстандағы Орнықты даму мақсаттары жетістіктерін бағалау үшін 100-ден астам КЕҰ арасында People's Scorecard деп ата-

латын ұлттық зерттеу жүргізіп келеді. Зерттеу нәтижесі еліміз бен БҰҰ-ның әртүрлі алаңдарында кеңінен талқыланып, баяндамалар жасалмақшы. Осылайша халықаралық қоғамдастықтың назарын Қазақстандағы демократиялық процестерге бұрғымыз келеді.

Мемлекеттік әлеуметтік шығындар мен ҰЕҰ қызметінің бір-біріне тәуелділігін мынадан байқауға болады: мемлекет әлеуметтік салаға бөлінетін қаржыны ұлғайтса, ҰЕҰ-лар адвокациямен айналысады, ал мемлекеттік шығындар шектесе, олар тек әлеуметтік қызмет көрсетуді ғана өз мойнына алады. Мемлекеттің әлеуметтік саланы қаржыландыру деңгейі КЕҰ қызметінде ықпал ететінін байқап жүрсіз бе?

Мемлекеттік әлеуметтік шығындар мен КЕҰ қызметі арасындағы өзара тәуелділік теориясы туралы айту үшін алдымен елде мемлекеттік әлеуметтік шығын деп нені атайтынын түсініп алуымыз керек. Мәселен, әлеуметтік салаға жұмсалатын шығын дегеніміз – халықты әлеуметтік тұрғыдан қамту, азаматтарға әлеуметтік көмек көрсету, денсаулық сақтау, ғылым және білім беру, сондай-ақ туризм мен спорт салаларын қолдауға, дамытуға жұмсалатын қаражат. Бұл салаға республикалық бюджеттен белгілі бір пайыз түсетіндіктен, КЕҰ өзара тәуелділік теориясы бойынша әлеуметтік қызметтерге емес, адвокация жүргізуге назар аударуы керек еді. Алайда іс жүзінде КЕҰ екі бағытта да жұмыс істеуге мәжбүр. Әлеуметтік бағытқа қаражат бөлу кезінде көбінесе оның дұрыс жұмсалуына қатысты мәселе туындайды. Мысалы, аймақтардағы әлеуметтік мәселелерді шешуге бюджеттен бөлінген қаражат кейде көздеген жердің нақты қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Мысалы, шағын ауылда мәдениет үйінің құрылысы басталып, халықтың бірінші кезектегі мұқтаждығы – егістікке су жеткізу

мәселесі шешілмей қалған жағдайлар бар. Мұндай шарттарда адамдардың нақты қажеттілігі туралы толық ақпарат білетін жергілікті КЕҰ араласып, ауыл азаматтары мен билік арасында делдал болады.

Өзара тәуелділік теориясы әлеуметтік шығындары аз елдердегі ҰЕҰ жеке адамдардың қайырымдылығына, халықаралық көмекке және корпоративтік қаржыландыруға көбірек тәуелді деп болжайды. Ал Қазақстандағы ҰЕҰ қаржы көздеріне мемлекеттік әлеуметтік шығындар деңгейі қалай әсер етеді? Мемлекет тарапынан қолдау жеткіліксіз болған жағдайда қазақстандық ҰЕҰ мемлекеттік жеке адамдардың қайырмалдығына, халықаралық донорларға немесе корпоративтік қаржыландыруға қаншалықты сүйене алады?

Қазақстандағы КЕҰ-ны қаржыландыру тетіктері әлемдегі тетіктерден ерекшеленбейді, есеп беретін әрі ашық форматта жұмыс істейді. Қаржыландыру мемлекеттік және мемлекеттік емес гранттар беру, сондай-ақ халықаралық ұйымдарға қаржылық қолдау көрсету арқылы жүзеге асады. Мемлекеттік қаржыландыру шеңберінде КЕҰ секторында үкіметтік гранттар бөлудің бірыңғай операторы – Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы. Халықаралық ұйымдардың азаматтық қоғам институттарына көмек көрсетуі әлеуметтік бағдарламалардың дамуын қолдау шеңберінде жүзеге асады.

Азаматтық қоғамды корпоративтік бизнеспен қолдау тәжірибесі де бар. Негізінен алғанда, өндіруші секторы дамыған өңірлерде мемлекеттік емес гранттар бөлінеді, бірақ қолдаудың бұл түрі одан әрмен нығайту мен дамытуды талап етеді. Азаматтық қоғам ұйымдарында жеке жарналар мәдениеті тиісті деңгейде дамымаған, сондықтан қаржыландырудың негізгі көздері халықаралық донорлар мен

мемлекетті қолдау болып келеді. Қазіргі уақытта біздің елде мемлекеттен бірде-бір рет қолдау алмаған да, тек мемлекеттік гранттар есебінен қаржыландырылатын да ұйымдар бар.

Сөйте тұра, қазақстандық және халықаралық қаржыландыру ұйымдарының талабына сай, КЕҰ-ның барлық жобасы қаражат жұмсау тұрғысынан ашық, әлеуметтік тұрғыдан тиімді және халық олардың іс-әрекетіне риза. 2019 жылы АРГО Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен (қазіргі ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі) бірлесіп, Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс шеңберінде іске асырылған жобаларды бағалау жүйесін құрды. Енді бізге жинақталған тәжірибе мен шарттардың өзгергенін ескере отырып, бұдан әрі мемлекеттік қолдау алатын әлеуметтік жобаларды бағалау жүйесін жетілдіру қажет. КЕҰ азаматтық қоғам құрудың негізгі тетігі және қазіргі заманғы демократиялық мемлекеттің тірегі болғандықтан, халықаралық жобалардағы бағалау жүйесі мен есеп беру механизмінің мысалы негізінде Қазақстанда мемлекет қаржыландыратын жобалардың нәтижесін, қолданылуын, өзектілігін, әлеуметтік маңызын бағалаудың тиімді жүйесі болуға тиіс. Осы процестің арқасында қоғам мен билік ашық құқықтық, әлеуметтік және экономикалық қатынастар жасайды.

Қаржыландыру саласындағы саяси мәселелерге байланысты соңғы өзгерістер (атап айтқанда ҰЕҰ секторының), сондай-ақ халықаралық көмектің жаһандық деңгейде қысқаруы ҰЕҰ тұрақтылығына қатер төндіріп жатыр. Қазіргі уақытта қазақстандық ҰЕҰ қандай негізгі қиындықтарға тап болып отыр? Бұл неге әкелуі мүмкін?

Азаматтық қоғам – бүкіл әлемде мемлекеттік басқарудың ең тиімді құралдарының бірі, өйткені ол халықпен

қарым-қатынастың сапасын көтереді және басқару барысындағы шешімдердің, атап айтқанда, қауіпсіздік пен экономикалық дамуды қамтамасыз ету саласындағы басты тетік қызметін атқарып, тиімділікті арттырады. Алайда қоғамда талқыланатын және Қазақстандағы КЕҰ-ның дамуы мен тұрақтылығына әсер ететін сын-қатерлер бар.

Біріншісі – құқықтық база, қоғамдық дискурстар және азаматтық кеңістік. Азаматтық қоғам институттары мемлекет тарапынан мойындалып, жақсы жағына дамып келе жатқанына қарамастан, 2023 жылы Қазақстан Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті шет мемлекеттерден, халықаралық және шетелдік ұйымдардан, шетелдіктерден, азаматтығы жоқ адамдардан ақша және (немесе) өзге де мүлік алатын адамдардың тізілімін жариялады. Оған шетелдік компаниялар да, қазақстандық азаматтық қоғам ұйымдары да, журналистер де кірді. Тізілімде барлығы 240 заңды және жеке тұлға бар.

Бұл тізілім ресурстарға тең қол жеткізу принципіне қайшы. Осы тұста Мемлекеттік кірістер комитеті неге тек коммерциялық емес ұйымдар мен басқа да қоғам қайраткерлерінің тізілімін жариялайды да, бірақ шет мемлекеттерден ақша, мүлік және басқа да қолдау алатын қоғамның қалған субъектілерінің тізілімін жарияламайды деген үлкен сұрақ туады. Сонымен қатар «шетелдік агенттер» туралы шетелдік заң жобаларының азаматтық қоғамның қызметін шектейтін әсерін қадағалау да маңызды.

Көптеген сарапшы мұндай заңдардың қабылдануы және әсері әртүрлі көздерден ресурстарға қол жеткізу, әлеуметтік шиеленістің артуы, сондай-ақ көпвекторлы сыртқы саясат имиджіне нұсқан келу сияқты одан да үлкен қатерге түрткі болуы мүмкін деп санайды. Бүкіл әлемдегі азаматтық

қоғам ұйымдарының дәстүрлі қарсы әрекеті – азаматтық кеңістікті тарылту процесіне қарсы тұру.

Дегенмен бұл тәсіл тым көп қайшылық тудыруы және азаматтық қоғам ұйымдары мен ел үкіметтері арасындағы сенімсіздікті күшейтуі мүмкін. Сол үшін азаматтық кеңістікті тарылтуға қарсыласудың орнына, жағдайдың тігісін жатқызуға тырысып, жаңа азаматтық кеңістіктер құру, азаматтық қоғамды толық ояту, сондай-ақ азаматтық қоғам, мемлекеттік және жеке сектор арасында сектораралық сенімді қалыптастыру механизмдерін іске қосқан жөн.

Екіншісі – тұрақты ресурстар мен халықаралық көмектің жаһандық деңгейде қысқаруы. Қазақстанда тәуелсіздік алған кезде құрылған ұйымдар бар. 90-жылдардың аяғында коммерциялық емес ұйымдар тек халықаралық қаржылай көмек арқасында дамыды. Содан кейін мемлекеттік қаржылық қолдау тетіктері пайда болып, жаңа ұйымдар құрылып, олар жыл санап өсе бастады. Қазіргі уақытта коммерциялық емес ұйымдар көпжылдық жобалар жасаумен айналысады әрі оларды мемлекет қаржыландырады. Атап өтетін дүние, үшінші секторды қаржыландыру ешқашан тұрақты болған емес. Жалпы, әлемде гуманитарлық бағдарламаларға, соның ішінде білім беру және медицина саласына бөлінетін қаржыны АҚШ тарапынан қысқарту процесі жүріп жатыр. Әрине, бұл Қазақстандағы КЕҰ-ның дамуына әсер етеді.

Өкінішке орай, осының салдарынан саяси шешім қабылдамайтын, бірақ саясатқа әсер ететін көптеген коммерциялық емес ұйымның және қоғамдық пікірдің қалыптасуына ықпал ететін, билік пен қоғам арасындағы тепе-теңдікті анықтайтын көшбасшылардың өз қызметін тоқтата тұруына тура келді. Ұйымдардың тұрақтылық моделі дегеніміз – қаржыландыру

көздерінің әртүрлі болуы. Содан соң, әрине, КЕҰ-ның жаңа серіктестіктерге ұмтылуы. Ол қоғам мен осал топтардың мүддесін қорғау жолында игі істерді жалғастыруда жаңа білім мен соны машық игеруге септігін тигізеді.

Қазақстанның ауылдық жерлеріндегі азаматтық қоғам көбінесе бастамашыл топтардың өзара көмек дәстүріне негізделіп, бейресми жұмыс істейді (Ахуопова & Bossuyt, 2016). Мұндай қауымдастықтардың әдетте жергілікті проблемаларды шешу тәжірибесі мол және өміршең келеді. Осы орайда институт ретінде тұрақты дамыған ҰЕҰ-лар мұндай қауымдастықтарға қалай әсер етуі мүмкін деп ойлайсыз?

АРГО ауылдық жерлерде көп жұмыс істейді. Тұрғындар мен жергілікті ұйымдардың мәселелерді бірлесіп шешкен тәжірибесі туралы бір мысал айтып өтейін. 2024-2027 жылдары біз Қарағанды облысында (Қарқаралы) және Қызылорда облысында (Қамыстыбас), Еуропалық Одақтың қаржылық қолдауымен, жергілікті КЕҰ мен әкімдіктерді қатыстырып GLOCAL жобасын іске асырмақшымыз. Жобаның мақсаты – азаматтардың белсенділігін арттырып, жергілікті жерлердің әлеуетін дамыту арқылы Орнықты даму мақсаттарын бір жерге шоғырландыру. 100-ден астам қауымдастық өкілі «Миссия 2030» интерактивті ойынына қатысып, қазіргі уақытта Қамыстыбас ауылдық округі мен Қарқаралы қаласының аумағын дамыту жоспарымен табысты интеграцияланатын әрі жергілікті жер үшін басым деген нақты Орнықты даму мақсаттарын айқындады.

2025 жылы ресурстарды дамыту және жұмылдыруға қатысты жоспарларды жүзеге асыру үшін Орнықты даму мақсаттары хабтарын ашуды жоспарлап отырмыз. Осындай әрекетті мысалға ала отырып, нәтижесінде халықты жергілікті жерді жоспарлау шараларына қатыстырып, Орнықты

даму мақсаттарын жергілікті жоспарларға интеграциялап, оны бір жерге шоғырландырудың тұрақты моделін қалыптастырғымыз келеді. Әрине, жергілікті жерлерде ілгері ойлайтын, даму процестеріне жауап беретін және қозғалысты бірінші болып бастайтын белсенді әрі қамқор азаматтардың болғаны өте маңызды.

Қазір болып жтқан жаһандық қатерлер мен саяси контекстті ескере отырып, Қазақстандағы азаматтық қоғамның болашағын қалай көресіз? АРГО сияқты ұйымдар осы сектордың тұрақтылығы мен дамуына қалай ықпал ете алады? Жақын арада еліміздің YEY секторын тұрақты дамыту үшін қандай өзгерістер қажет? Неліктен?

Ең алдымен, тұжырымдаманы коммерциялық емес ұйымдардан азаматтық қоғамға дейін кеңейту маңызды. Әлеуметтік медиа, үлкен деректер және жасанды интеллект дәуірінде азаматтық қоғам секторы кеңейіп, ұйымдар мен қарапайым белсенді азаматтарға жаңа серпін береді. Адамдар бір-бірімен оңай байланыса алады, өзін қызықтыратын тақырыптар, мәселелер және өзге тақырыптар бойынша мазмұнды диалог құра алады.

Инклюзив азаматтық қоғам ресми және бейресми деп бөлінеді, өйткені ол технология мен коммуникациядағы жетістіктерге, сондай-ақ қоғамда болып жатқан нәзік өзгерістерге жауап ретінде дамиды. АРГО миссиясы әрқашан азаматтық бастамалар секторының әлеуетін дамытуға бағытталған және аталған секторды келесідей бағытта дамытуға ықпал етеді.

Біріншісі – серіктестіктер мен сектораралық өзара іс-қимылды дамыту, ел ішінде Орнықты даму мақсаттарын танымал ету және дәлелдеу. Тақырыптық жобалар, сектораралық платформалар (климат, су, осал топтармен жұмыс және т.б.) үшін тың перспективалар құру және жаңа бастамалардың, ұйымдардың, платформалардың әлеуетін дамыту.

Екіншісі – Орталық Азия елдерімен өңірлік бастамаларды дамыту, сондай-ақ халықаралық алаңдарда Қазақстан мен Орталық Азия өңірінің дауысын күшейту. Халықаралық даму банктері жобаларды азаматтық қоғамды қатыстыра отырып іске асырады және бұл мәселеде тәжірибелі ұйымдар жергілікті, ұлттық әрі халықаралық ресурстарға қол жеткізілуін қамтамасыз етуге көмектесуі керек.

Үшіншісі – дамытушы ұйымдармен тікелей жұмыс істеуге қабілетті жергілікті ірі коммерциялық емес ұйымдардың әлеуетін арттыру. Азаматтық қоғамның бизнеспен байланысын мейлінше күшейту. Қазір секторды елдегі бірегей әдістерге икемдеп, белсенді дамыту үшін сәл дамылдап, өзгермелі шарттарға орай бейімделудің жолын табу керек. Сонда ғана адвокация мен қызметке бағдар ұстау арасындағы тепе-теңдікті сақтай білетін құзыретті әрі кәсіби көшбасшылардың жаңа буыны қалыптасады. Ол ортақ мақсаттарға жету жолында әртүрлі салаларды өзара біріктіру мен ынтымақтастық жолын ұстанады және бостандық, демократия идеялары мен принциптеріне адал болып қалады. Сондай дүние жасай алсақ, ол шын мәнінде Орталық Азияның мәдени бай, алуан түрлі және көп буынды қоғам екенін көрсетеді.

иллюстрация авторы – Жігер Мұратханов

«ҮШІНШІ СЕКТОРДЫ ЗЕРТТЕУДІҢ БОЛАШАҒЫ: ЖАҢА ЗЕРТТЕУ БАҒЫТЫН АШУДА ТЕОРИЯДАН АНЫҚТАМАҒА, ЖІКТЕУГЕ ЖӘНЕ ЖАЛПЫЛАУҒА ӨТУ» КІТАБЫНА РЕЦЕНЗИЯ

Жанар ЖАҚСЫЛЫҚОВА

Рецензия жазылған кітап дерегі:

Andrea Bassi, Mario Aquino Alves, Carolyn Cordery.
The Future of Third Sector Research.
– Springer, 2025 – 269 бет

КІРІСПЕ

2025 жылы Springer халықаралық баспасынан Андреа Басси, Марио Акино Алвес және Кэролин Кордери секілді беделді зерттеушілердің редакциялауымен «*The Future of Third Sector Research*» («Үшінші секторды зерттеудің болашағы») атты жинақ жарық көрді. Жинақта үшінші секторды зерттеудің заманауи жағдайы мен болашағына арналған теориялық және эмпирикалық еңбектер қамтылған. Заман өзгеріп, үшінші сектордың анықтама-сы мен қызметі сынға ұшырап жатқан қазіргідей уақытта мұндай кітапты басып шығару өзекті мәселеге айналды. Себебі бізге бұрынғы зерттеу әдістерін қайта қарап, жаңарту керек.

Бұл жинақ – 2022 жылы Монреальда өткен Үшінші секторды зерттеу жөніндегі халықаралық қоғамның (ISTR) 15-ші конференциясы барысындағы «Коммерциялық емес әлемді карта-лау: жаһандық салыстырмалы жоба» атты пленарлық сессияның нәтижесі. Сессия көрнекті ғалым Лестер Саламонның құрметіне өтті және танымал сарапшы Хельмут Анхайердің баяндамасымен қатар ұйымдастырылған ғылыми пікірталастарға негізделді. 2023 жылдың наурызынан маусым айына дейін осы тақырыпқа арналған вебинарлар сериясы өтіп, үшінші секторды зерттеудің болашағына қатысты пікірталасты тереңдетуді және жаңа зерттеушілер тартуды көздеді.

Өткен вебинарлардың мазмұны осы кітапқа арқау болды. Оның әрбір бөлімі Анхайер ұсынған зерттеу бағыттарының біріне арналды. Кітап үшінші сектор теориясы мен ұғымын айқындаумен басталып, оның жіктелуі, өлшем әдістері мен діни аспектілеріне дейін қамтылып, авторлар арасындағы пікірталастар жинақталған қо-

рытындымен аяқталады. Кітаптың басты мақсаты – үшінші секторды зерттеу саласының қазіргі жай-күйін жүйелі түрде сипаттап, әдіснамалық олқылықтарды анықтау және оларды еңсерудің ықтимал жолдарын ұсыну. Осы арқылы кітап келешек зерттеушілерге арналған стратегиялық бағдар бола алады.

Бұл басылым азаматтық қоғам, үкіметтік емес ұйымдар мен әлеуметтік кәсіпкерлік салаларын зерттейтін академиктер мен студенттерге ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қорлар, донорлық ұйымдар мен үшінші сектордың тұрақты даму үдерісіндегі рөлін күшейтуге мүдделі мемлекеттік мекемелерде жұмыс істейтін практиктерге де қызықты әрі пайдалы болуы мүмкін.

КІТАП РЕДАКТОРЛАРЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Кітаптың мазмұнын толық ұғыну үшін оның Андреа Басси, Марио Акино Алвес және Кэролин Кордерио сынды редакторлары жайлы академиялық және кәсіби тәжірибесін ескеру керек. Бұл тұлғалар – тек зерттеуші ғана емес, үшінші секторды зерттеу саласындағы ғылыми проблемаларды ашуға белсенді атсалысып келе жатқан мамандар.

Андреа Басси – Болонья университе-тінің (Италия) әлеуметтану профессо-ры. Ол үшінші сектор, әлеуметтік ин-новациялар және белсенділік саясаты салаларын зерттеуге маманданған. Басси «әлеуметтік инфрақұрылым» тұжырымдамасын дамытуға елеулі үлес қосып, үшінші секторды демократия мен орнықты дамудың бөлінбес құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Оның ғылыми бағыты – саяси әлеу-меттану, институционалдық теория

және эмпириялық зерттеулердің қосындысы. Сонымен қатар ол Еуропа-лық Одақ пен Италиядағы азаматтық белсенділік және кооперативтік эконо-миканы қолдау саясаттарын әзір-леуге белсене қатысады.

Марио Акино Алвес – Бразилиядағы Жетулиу Варгас қорының профес-соры. Оның ғылыми қызметі кор-поративтік әлеуметтік жауапкерші-лікке, ұйымдарды сыни тұрғыдан зерттеу теориясына және постколо-ниал тәсілдер арқылы орнықты да-муға бағытталған. Алвес еңбектері білімді деколонизациялау, ғылыми талдау орталығын жаһандық Солтүс-тіктен жаһандық Оңтүстікке көшіру мәселелеріне арналған. Ол Латын Америкасындағы баламалы даму үл-гілері, тұрақтылық және азаматтық қоғамдағы өзгеріс стратегиялары мәселелерін көтеріп жүрген жетекші ғалым. Оның редакция алқасына қо-сылуы кітаптың оңтүстік эпистемоло-гияға назар аударатынын көрсетеді.

Кэролин Кордери – Жаңа Зеландияда-ғы Веллингтон университетінің бухгал-терлік есеп профессоры. Ол коммер-циялық емес ұйымдардың есептілігі мен реттелуі саласындағы ең ықпал-ды зерттеушілердің бірі. Кордеридің ғылыми жұмыстары ашықтық, қаржы менеджменті және әлеуметтік ықпал-ды бағалау мәселелеріне арналған. Ол мемлекеттік құрылымдармен және салааралық одақтармен бірлесіп, есептілік пен басқару стандарттарын әзірлеуге белсене қатысады. Оның халықаралық салыстырмалы зерттеу-лерге қосқан үлесі бұл басылымның жаһандық мазмұнын күшейтеді.

Кітап – авторлардың осы саладағы көпжылдық тәжірибесі мен білімінің нәтижесі. Сонымен қатар бұл – цифр-ландыру, жаһандану және үшінші сек-тор трансформациясы жағдайында

туындап отырған жаңа мүмкіндіктерді жүйелі түрде қарастыратын алғашқы еңбектердің бірі.

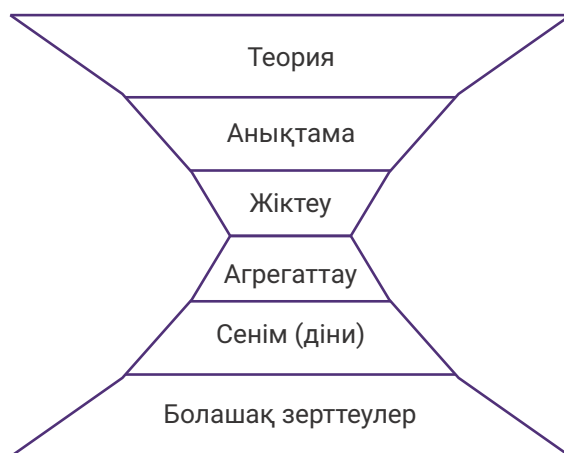
ҚЫСҚАША МАЗМҰН

Басси, Алвес және Кордери бұл еңбек-те үшінші сектордың әртүрлі ұйымдық үлгілеріне – үкіметтік емес ұйымдар-дан бастап, қорлар, кооперативтер мен гибридтік ұйымдарға дейінгі ау-қымды қамтып, олардың әртүрлі инс-титucionalдық контексттегі қызметін зерттеуге баса назар аударады. Еңбек-тің негізгі тезистерінің бірі – үшінші секторды зерттеуде еуроцентристік ұстанымнан бас тарту қажеттігі. Осы тұрғыда жинақта Латын Америкасы мен Африка елдерінің тәжірибелеріне арналған мысалдар орын алған. Ав-торлар сондай-ақ әдіснамалық мәсе-лелерге де мән береді: зерттеулердің сапалы және пәнаралық тәсілдерге негізделуі негізгі әдіснамалық ұста-ным ретінде алға шығады.

Кітап 22 тараудан тұрады, олардың әрқайсысы вебинарлар барысында жасалған баяндамалар мен пікірта-ластардың негізінде жазылып, арна-йы шақырылған зерттеушілердің ком-ментарийлерімен толықтырылған. Осының арқасында жинақ үшінші сек-тор саласындағы келесі буын ғалым-дарына арналған пәнаралық зерттеу еңбегіне айналған. Барлық тарау алты ірі бөлімге біріктірілген, олардың әр-қайсысы үшінші секторды белгілі бір тақырып шеңберінде және аналити-калық тұрғыдан зерттеуге қолайлы. Кітаптың алғашқы төрт бөлімі теория-лық негіздерге, ұғымдар мен анықта-маларға, жіктеу жүйелеріне, бағалау және деректерді агрегаттау әдістеріне арналса, бесінші бөлім үшінші сектор мен діни институттар арасындағы өза-ра байланысқа бағытталған. Соңғы алтыншы бөлім алдыңғы тарауларда-

ғы негізгі идеяларды қорытып, болашақ зерттеу бағыттарын айқындайды.

Кітаптың құрылымы төмендегі 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. Кітап бөлімдерінің құрылымдық реттілігі

Авторлар – үшінші секторды зерттеу саласындағы танымал мамандар, олардың көбі ISTR (Үшінші секторды зерттеу жөніндегі халықаралық қоғам) және EMES (Әлеуметтік кәсіпкерлік пен үшінші сектор зерттеулерінің еуропалық желісі) сияқты ғылыми қауымдастықтардың белсенді мүшесі.

Кітаптың *алғашқы бөлімі* үшінші сектор ұғымы мен оның анықтамаларын талдауға арналған. Бұл бөлімнің авторлары үшінші секторды мемлекет пен нарықтан тыс әрекет ететін ұйымдар жиынтығы ретінде сипаттайды. Мұндай ұйымдарға коммерциялық емес ұйымдар, кооперативтер, қауымдастықтар мен әлеуметтік кәсіпорындар жатады. Осы бөлімде қоғамдық игілік теориясы, келісімшарттық модель, сенім теориясы және әлеуметтік қозғалыстар теориясы сынды негізгі теориялық тәсілдер қарастырылады. Негізінен, қаржыландыру мен басқару мәселелеріне назар аударылған. Атап айтқанда, табыс көздерінің әртүрлілі-

гі, ашықтық қағидаттары және стратегиялық басқару қажеттілігі кеңінен талқыланады. Бөлімге пікір білдірген автор – Денис Янг (2024) теориялық плюрализмнің маңызын мойындай отырып, теориялар бытыраңқы болмау үшін тақырыптарды белгілі бір аналитикалық шеңберге жинақтау керек дейді. Ол әсіресе жаһандық Солтүстік пен Оңтүстік арасындағы мәдени және институционалдық айырмашылықтарды ескерудің маңызын және үшінші сектордың мемлекеттік әрі нарықтық институттармен байланысын зерттеу қажеттігін баса айтады. Бұл тарау жаһандану мен цифрлық трансформация жағдайында үшінші сектордың күрделілігі мен өзгермелі табиғатын бейнелей алатын пәнаралық және гибридік әдіснамаларға көшуге шақырумен аяқталады.

Кітаптың *екінші бөлімінде* үшінші секторды сипаттауға арналған «үшінші сектор», «коммерциялық емес ұйымдар», «азаматтық қоғам» сияқты түрлі ұғымдар жан-жақты қарастырылады.

Зерттеушілер бұл ұғымдардың қалыптасуы географиялық, тарихи және институционалдық контекстке тәуелді екенін талдайды. Мәселен, Анна Домарадзка (2024) Польша мысалында саяси контекстің азаматтық қоғамды түсіндіру тәсілдеріне қалай әсер ететінін көрсетеді. Автор авторитар популизм жағдайында үкіметтік емес ұйымдардың саясиленуі мен трансформациялануын сипаттайды. Бөлімде сондай-ақ әртүрлі елдер арасындағы, сондай-ақ экономика, әлеуметтану, саясаттану секілді ғылыми пәндер арасындағы түсіндірмелік айырмашылықтар сараланады. Авторлар қолданыстағы әдіснамалар мен ғылыми тәсілдердің ұғым таңдауға қалай әсер ететінін және ұғымдық икемділіктің маңызын, яғни институттардың эволюциясы мен жаңа ұйым формаларының пайда болуы жағдайында терминдерді қайта қарау қажеттігін атап өтеді. Бөлімнің соңында авторлар маңызды сыни сұрақ қояды: саяси билік пен білім өндіру жүйесі бұл анықтамаларды қалай шектейді немесе қалыптастырады? Бұл әсіресе азаматтық еркіндіктер шектеулі елдерде өзекті. Осыған орай авторлар азаматтық қоғамды әмбебап немесе нормативтік тұрғыдан емес, контекстік, тәжірибелік және тарихи жағынан шартталған тәсілмен түсінуді ұсынады. Осылайша, екінші бөлім тұтасымен алғанда, үшінші секторға қатысты ұғымдарды қатаң әрі әмбебап категориялар ретінде емес, керісінше, контекстке тәуелді, саяси мағынасы бар және үнемі қайта пайымдауды талап ететін ұғым ретінде қарастыру қажеттігін дәлелдейді.

Кітаптың *үшінші бөлімінде* авторлар үшінші сектор ұйымдарын жіктеу жүйелерін қайта қарау мәселесіне айрықша назар аударады. Терминология мен тәсілдердің әркелкілігі салыстырмалы халықаралық зерттеу жүргізуге

және тиімді саясат қалыптастыруға елеулі кедергі келтіреді. Авторлар қолданыстағы стандартталған сызбаларға, атап айтқанда, Халықаралық коммерциялық емес ұйымдар кжік-теліміне (ICNPO) тоқталады. Бұл жүйе халықаралық зерттеулерде маңызды құрал ретінде мойындалғанымен, мәдени және институционалдық алуан түрлілікті толық қамти алмайды деген мәселе назарға ілігеді (Резерфорд және т.б., 2025). Бөлімде әсіресе жаңа, дәстүрлі емес ұйымдық формаларды, мысалы, әлеуметтік желілер арқылы әрекет ететін өзін-өзі ұйымдастыратын құрылымдарды жіктеудегі күрделілік мәселесі кеңінен ашылады. Бұл контексте жасанды интеллект, машинамен оқу және деректерді автоматты өңдеу құралдары осындай ұйымдарды неғұрлым дәл тіркеуге мүмкіндік беретін жаңа перспективалар ұсынады. Сонымен қатар авторлар цифрландырудың қатеріне де назар аударады: автоматтандыру контекстің жоғалуына, деректердің бұрмалануына және маргиналданған немесе шағын ұйымдардың назардан тыс қалуына себеп болуы мүмкін. Бұл бөлімге жазылған Пуссаделаның (2024) пікірі стандарттауға ұмтылу мен жергілікті контексті ескерудің арасындағы тепе-теңдік қажеттігін күшейте түседі. Ол кез келген жіктеу жүйесі нормативтік әрі саяси сипатқа ие екенін ерекше атап өтеді. Жалпы алғанда, бұл бөлім әділетті, икемді және этикалық негізі бар үшінші секторды жіктеу жүйелерін әзірлеу қажеттігін алға тартады.

Кітаптың *төртінші бөлімі* үшінші секторға қатысты деректерді халықаралық және ұлттық статистика шеңберінде агрегаттау мәселелеріне арналған. Авторлар БҰҰ-ның 2006 жылы жариялаған «Ұлттық есептер жүйесіндегі коммерциялық емес ұйымдар туралы басшылық құжаты-

нан» бастап, деректерді жинау және өлшеу стандарттарының даму үдерісін талдайды. Аталған құжат алғаш рет коммерциялық емес сектордың экономикалық маңызын ресми түрде мойындады. БҰҰ, Дүниежүзілік банк және Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) секілді халықаралық институттар сенімді салыстырмалы деректердің қалыптасуына және үшінші сектордың дамуы мен оған деген сенімнің артуына елеулі үлес қосты. Сонымен қатар авторлар бұл үдеріс ұлттық әкімшілік жүйелердің сапасына тәуелді дейді. Яғни, жиналатын мәліметтердің толықтығы мен дәлдігі ел ішіндегі есеп жүргізу механизмдерінің тиімділігіне тікелей байланысты. Ғалымдар сондай-ақ агрегатталған мәліметтер үшінші сектордың шынайы бейнесін қаншалықты бейнелей алады деген мәселе көтереді. Мұндай деректер салыстырмалы зерттеулердің сапасын арттыруға ықпал еткенмен, саяси қысым жағдайында бұрмаланып кетуі немесе манипуляцияға ұшырауы мүмкін деген қауіп те бар.

Кітаптың *бесінші бөлімі* үшінші секторды зерттеуге діннің рөлі мен оның азаматтық белсенділікпен байланысына арналады. Діни ұйымдар ұзақ уақыттан бері үшінші сектордың бір бөлшегі болып саналса да, олар академиялық зерттеулерде лайықты деңгейде зерделенбей келген. Авторлар діни нанымдар мен құндылықтар ұйымдардың миссиясына, жұмыс жүргізу қағидаттарына және қоғаммен өзара әрекеттесу тәсілдеріне айтарлықтай ықпал ететінін атап өтеді. Дінді осы ұйымдардың қызметінде тек идеологиялық тірек қана емес, сонымен бірге әлеуметтік капитал қалыптастыратын және жергілікті қауымдастықтармен байланыс орнататын фактор деп атайды. Бұл бөлімде христиандық

Еуропадан бастап, араб әлемі мен Бразилиядағы діни саясатқа дейінгі кең ауқымдағы әлеуметтік және мәдени ерекшеліктер зерттеледі. Мұндай кеңістік дінді тек теологиялық емес, қоғамдық-саяси құбылыс ретінде зерттеуге мүмкіндік береді. Осы бөлімдегі пайымдар азаматтық қоғамды зерттеу барысында діннің орны мен ықпалын қайта бағалауға ықпал етіп, сенім феноменін зерттеу мәселесі ретінде қарастыру керегін алға тартады.

Кітаптың *қорытынды бөлімі* жаһандық өзгерістер жағдайында үшінші секторды зерттеудің болашақ бағыттарына арналған. Бұл бөлімдегі тараулардың бірі бұл саладағы білім жетілу кезеңіне жетті, енді оның тұжырымын қайта жаңғырту керек деп атап көрсетеді (Алвес және т.б., 2025). Авторлар үшінші секторды зерттеу саласы қазіргі кезде технологиялық трансформация, климаттың өзгеруі, әлеуметтік әділетсіздік, демографиялық өзгерістер мен саяси тұрақсыздық сияқты күрделі қатерге тап болғанын атап көрсетеді. Осы жағдайларда бұл салада тұрақты зерттеу жүргізу үшін инфрақұрылымды жаңғырту қажет. Мұнда дерекқорлар мен технологиялық шешімдерді дамыту, қаржыландыру көздерін әртараптандыру, үшінші сектор өкілдерінің әлеуетін арттыру, деректерге қол жеткізу тәсілдерін жеңілдету және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту мәселелері алдыңғы қатарда тұр. Сонымен қатар авторлар батыс теорияларымен шектеліп қалмай, ғылыми талдау шекарасын кеңейтіп, мәдени және институционалдық әртүрлілікті кеңірек қамту керегін баса айтады. Зерттеушілер үшінші сектор ұйымдарының саяси рөліне, олардың құндылықтық бағдарларына және әлеуметтік белсенділіктің жаңа формаларына деген қызығушылықтың артып келе жатқанын атап өтеді.

Кітаптың соңында редакторлар соңғы отыз жылда үшінші секторды зерттеу академиялық бағыт ретінде толық қалыптасып, институционалдық тұрғыдан мойындалғанын және зерттеу қауымдастықтары шоғырланғанын атап өтеді (Алвес және т.б., 2025). Алайда қоғамдық және технологиялық үдерістердің жеделдеуі бұл саланың да жаңа парадигмаларға бейімделуін талап етеді.

КЕҢІРЕК ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТ КОНТЕКСТІНДЕГІ ОРНЫ

The Future of Third Sector Research кітабы – үшінші сектор мәселелерін зерттеуге арналған академиялық дискурсты дамытуға маңызды үлес қосқан еңбек. Азаматтық қоғамды кең ауқымда қарастыратын зерттеулерден (мысалы, Хелшер және басқалар, 2022 ж.) ерекшелігі, бұл еңбекте үшінші сектор өз алдына дербес зерттеу нысаны ретінде талданады және оның құрылымдық ерекшеліктері мен ішкі даму динамикасына ерекше назар аударылады. Кітап Тейлордың (2010) жекелеген ұйым түрлеріне бағытталған талдауынан асып түсіп, нарықтық механизмдер, бәсеке тәжірибелері және сектордың институционалдық эволюциясы сияқты жүйелік тақырыптарды зерттейді.

Еңбектің басты артықшылығы оның пәнаралық тәсілінде. Социологиялық, саяси және ақпараттық перспективаларды біріктіре отырып, кітап теориялық ұстанымдарды практикалық стратегиялармен ұштастырады. Әсіресе, партисипативтік, цифрлық және салыстырмалы-тарихи зерттеу тәсілдері секілді инновациялық әдістерге басымдық берілуімен құнды. Бұл әдіснамалық жаңашылдықтар ұлтаралық салыстырмалы зерттеулерді дамытып, түрлі әлеуметтік контекстерге

бейімделген зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, авторлар классикалық әдебиетте жиі назардан тыс қалатын үшінші сектордың инструментализациялану қаупі, автономиядан айырылу және әлеуметтік теңсіздікті қайта өндіру үрдістері сияқты маңызды мәселелер көтереді.

Кітаптың тағы бір маңызды қыры – үшінші сектор туралы білімді деколонизациялау жолындағы талпынысы. Авторлар жаһандық Оңтүстіктегі зерттеушілерді белсенді түрде тарту арқылы, әмбебап сипаттағы батыстық үлгілер өзге өңірлерге әрдайым сәйкес келе бермейтінін алға тартады. Бұл тәсіл әсіресе өтпелі экономикасы және авторитар элементтері бар елдер үшін өзекті. Дегенмен мұндай елдерге кітапта толыққанды талдау берілмегенімен, ғылыми тәсілдердің плюрализациясын күн тәртібіне шығару арқылы ол болашақ зерттеулерге жол ашады.

Кітаптың шектеулі тұстарының бірі – оның фрагментарлық сипаты, бұл – ұжымдық монографияларға тән ерекшелік. Жекелеген тараулар стильдік жағынан, аналитикалық тереңдік пен теориялық негізделу деңгейі тұрғысынан әртүрлі, бұл оқырманның үшінші сектор туралы тұтас түсінік қалыптастыруын күрделендіруі мүмкін. Соған қарамастан, жалпы алғанда, бұл еңбек үшінші сектордың күрделі, көпқабатты және теориялық тұрғыдан мазмұнды бейнесін ұсынады, оны бұрынғы аналитикалық шеңберлер арқылы түсіну мүмкін емес. Осыған байланысты, авторлар жаңа буын зерттеушілерін ХХІ ғасырдағы үшінші сектордың күрделі әрі үнемі өзгеріп отыратын болмысын қамти алатын, теориялық тұрғыдан негізделген және эмпирикалық қолдануға жарамды тәсілдер әзірлеуге шабыттандырады.

ҚАЗАҚСТАН КОНТЕКСИНДЕГІ ӨЗЕКТІЛІК: ЗЕРТТЕУ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Қазақстандағы үшінші сектордың қазіргі жағдайы институционалдық өсіммен сипатталғанымен, оның тұрақты дамуына кедергі келтіретін бірқатар жүйелі шектеулер сақталып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, *The Future of Third Sector Research* кітабы азаматтық қоғамды дамыту мен зерттеуге тартылған қазақстандық академиялық және кәсіби қауымдастық үшін айрықша маңызға ие.

Ресми статистикаға сәйкес, 2023 жылғы сәуір айындағы жағдай бойынша Қазақстанда 23 335 үкіметтік емес ұйым (ҰЕҰ) тіркелген, олардың 18 204-і (шамамен 78%) белсенді ұйым ретінде жіктеледі (Мемлекеттік органдардың бірыңғай интернет-ресурстар платформасы, 2023). Алайда 2022 жылға арналған қызметі туралы есепті Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің деректер базасына тек 5 191 ұйым ғана ұсынылған. Бұл құбылыс тіркеу мен нақты қызмет арасында алшақтық барын аңғартады. «Белсенді» мәртебесінің нақты критерийлерінің болмауы және есептілік мәдениетінің әлсіздігі үшінші сектордың ауқымын дәл бағалауға кедергі келтіреді.

Аталған жағдай кітапта көрсетілген негізгі сын-қатерлердің бірі – тіркелген ҰЕҰ саны мен олардың әлеуметтік өзгерістерге қосқан сапалық үлесі арасындағы алшақтықты нақты мысалмен сипаттайды. Авторлар тек сандық көрсеткіштермен шектелмей, үшінші сектор қызметінің тиімділігін процестер емес, нәтижелер деңгейінде бағалауға мүмкіндік беретін мониторинг пен бағалау жүйелерін енгізудің маңызын атап өтеді (Басси және

т.б., 2025). Бұл Қазақстан үшін ерекше өзекті, өйткені отандық ҰЕҰ-лардың көпшілігі әлеуметтік әсерді бағалауға бағытталмаған.

Қазақстандағы үшінші сектордың дамуын тежейтін жүйелі мәселелердің бірі – ұлттық зерттеу базасының шектеулілігі. Елде азаматтық қоғамды зерделеуге бағытталған тұрақты академиялық бағдарламалар мен мамандандырылған зерттеу орталықтары өте аз. Кітап редакторлары атап өткендей, үшінші секторға қатысты тиімді саясат қалыптастырудың маңызды шарты – тәуелсіз әрі пәнаралық ғылыми платформаларды дамыту қажеттігі. Қазақстан жағдайында көптеген зерттеулер фрагментарлық сипатқа ие және халықаралық рецензияланатын басылымдарда жарияланбайтынын ескерсек, бұл перспектива ерекше өзекті.

Үкіметтік емес ұйымдардың қаржылық тұрақтылығы мәселесі де өзектілігін жоғалтпай отыр. Қазақстанда жүргізілген қаржыландыру көздерін талдауға сәйкес, сұралған ұйымдардың 50 пайыздан астамы мемлекеттік бюджеттен қаржы алады, ал шамамен 43 пайызы халықаралық донорларға тәуелді (ОФ «Десента», 2019). Мұндай құрылым ресурстық тәуелділік жоғары деңгейде екенін көрсетеді. Кітап авторларының пайымдауынша, бұл тәуелділік сектордың автономиясын шектеп, қатысушыларының инновациялық әлеуетін төмендетеді (Басси және т.б., 2025).

Сонымен қатар мемлекеттік және халықаралық қаржы есебінен жүзеге асырылатын жобалар үшін қысқа мерзімді нәтижелерге бағдарлану – тағы бір жүйелі проблема. Әлеуметтік әсерді бағалау көбіне формалды түрде жүреді немесе мүлдем жүзеге асырылмайды, бұл талап жоба аясын-

да да, ҰЕҰ-лардың өз тәжірибесінде де жоқтың қасы. Соның салдарынан сенімді деректерді жинау қиындайды, ал бағдарламалардың тиімділігі жөнінде дәлелді база қалыптаспай, болашақ қаржыландыру қажеттілігін негіздеу мүмкін болмай қалады.

Кітаптың маңызды ғылыми үлестерінің бірі – үшінші сектор ұйымдарын жіктеу мәселесіне және азаматтық белсенділік түрлерін жүйелеуге арналған талдау жасауы. Авторлар ұлттық есепке алу және классификация жүйелері тек институционалданған нысандармен шектеліп қалмай, сонымен қатар бастамашыл топтар, волонтерлік бірлестіктер мен формалды емес желілер секілді аз формалданған азаматтық белсенділік үлгілерін де қамтуы тиіс екенін атап көрсетеді. Қазақстандық жағдайда икемді әрі динамикалық классификация жүйесінің жоқтығы сектордың даму үрдісін аналитикалық тұрғыдан бақылауды қиындатып, азаматтық қоғамның тұрақты даму саласындағы рөлін саяси дискурста талқылау мүмкіндігін шектейді.

Резерфорд және әріптестері (2024) үшінші секторға қатысты есепке алу жүйелерін талдай отырып, тек классификациялық үлгілердің өзін ғана емес, сонымен қатар олардың жасалу және қолданылу контекстерін кім, не үшін және қандай мақсатпен қалыптастыратынын ескеру қажет дейді. Бұл Қазақстан үшін қатаң әдіснама мен институционалдық рефлексияны ұштастырудың маңызды дегенді білдіреді.

Цифрландыру – үшінші сектордың құрылымын түбегейлі өзгертетін тағы бір маңызды фактор. Ол коммуникация, мобилизация, қызмет көрсету және есеп беру тәсілдерін қайта қалыптастырып, зерттеу әдістері мен

теорияларына жаңа талаптар қояды. Кітап авторлары осы цифрлық өзгерістерді ескере отырып, ғылыми әдіснамаларды бейімдеудің маңызына ерекше назар аударады. Қазақстан жағдайында бұл мәселе стратегиялық мәнге ие, себебі цифрлық құралдар ҰЕҰ қызметіне енді ғана біртіндеп еніп жатыр. Әсіресе бұл үрдіс шалғай және ауылдық өңірлерде жұмыс істейтін ұйымдар үшін өзекті, себебі мұндай аймақтарда цифрлық технологиялар мен дағдыларға екінің бірі қол жеткізе алмайды.

Осылайша, *The Future of the Third Sector Research* кітабы институционалдық кемелдену сатысында тұрған қазақстандық азаматтық сектор үшін аса маңызды сыни рефлексия перспективасын ұсынады. Кітапта баяндалған идеялар ұлттық зерттеу мектебін қалыптастырудың, әлеуметтік әсерді бағалаудың әдіснамалық негіздерін нығайту, сондай-ақ классификация мен есепке алудың тұрақты жүйелерін құру маңызды дейді. Бұл бағыттар Қазақстан үшін ерекше өзекті, өйткені үшінші секторға сырттан келетін қаржыға тәуелділікті, институционалдық фрагментарлық пен дереккөздер шектеулілігін еңсеру қажет.

Осы негізде болашақ зерттеулерге бағыт беретін бірқатар басым бағыттарды айқындау орынды. Олар үшінші секторды жүйелі трансформациялауға және оның институционалдық тұрақтылығын күшейтуге ықпал етуі мүмкін. Олардың ішінде мыналарды атап көрсетуге болады:

- халықаралық теориялық үлгілерді Қазақстанның тарихи, құқықтық және мәдени ерекшеліктерін ескере отырып бейімдеу;

- ҰЕҰ қызметіне заңнамалық өзгерістер ықпалын зерттеу, соның ішінде тіркеу, есеп беру және мемлекеттен қаржы алу механизмдерін талдау;
- Қазақстан мен басқа елдердегі үшінші сектордың қаржыландыру құрылымы мен автономия деңгейін салыстырмалы түрде зерттеу, бұл тұрақты даму үлгілерін анықтап, үздік практикаларды бейімдеуге мүмкіндік береді.

Аталған зерттеу бағыттарын дамыту пәнаралық тәсілді, институционалдық қолдауды және азаматтық қоғамды зерттеуге тартылған академиялық қауымдастықты кеңейтуді талап етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Кітаптың ең күшті тұстарының бірі – пәнаралық және халықаралық сипаты. Жекелеген тарауларды әртүрлі академиялық мектептер мен зерттеу дәстүрлерін ұстанатын авторлар жазған, әрі жаһандық Оңтүстікті де, Солтүстікті де қамтитын әрқилы әлеуметтік контексте жазылған. Мұндай тәсіл жинақтың салыстырмалы әлеуетін күшейтіп қана қоймай, әмбебап зерттеу шеңберін қалыптастыруда жергілікті ерекшеліктерді ескерудің маңызын да айқындайды.

Екінші маңызды артықшылық – авторлардың концептуалдық аппарат пен этикалық бағдарларды сынай отырып қайта пайымдауға бағытталған ұстанымы. Бұл жинақ бірізділікке ұмтылмайды; керісінше, көзқарастар плюрализмін ұсынып, контексті сезіне алатын, бейімделгіш теориялық-эмпирикалық стратегиялар қажет дегенді алға тартады.

Соған қарамастан, жарияланған жаһандық ауқымға қарама-қайшы кейбір тараулардың англосаксон зерттеу парадигмасын қайталайтын тұстары бар, бұл жинақтың мазмұндық релеванттығын аз зерттелген аймақтар үшін шектей түсуі мүмкін. Мәселен, посткеңестік кеңістік, оның ішінде Қазақстан, кітаптың теориялық немесе эмпирикалық иллюстрацияларында мардымсыз көрініс табады. Бұл елдердегі үшінші сектор институционализацияның ерекше жолынан өтіп жатыр: біз оның өз кезегінде азаматтық белсенділік, мемлекеттік реттеу және донорлық мүдделер арасында тепе-теңдік іздейтінін көреміз.

Осы орайда бұл еңбек посткеңестік кеңістік үшін маңызды дей аламыз. Оның маңыздылығы тікелей қолданбалы сипатында емес, әлеуеттік бағдарында жатыр. Кітап жергілікті зерттеушілерге мынадай бағыттар бойынша ой салатын тұғырнама ұсынады: орныққан ұғымдарды қайта пайымдау, халықаралық күн тәртібімен сабақтас зерттеу бағдарламаларын құру және жергілікті контексті жаһандық академиялық дискурстармен ұштастыру. Қазақстан жағдайында секторлар арасындағы шекаралардың трансформациясы, ұйымдық құрылымдардың гибриділік сипаты және ҰЕҰ қызметін нормативті бағалауға қатысты сыншыл тәсілдер ерекше өзекті мәселе ретінде қарастырылады.

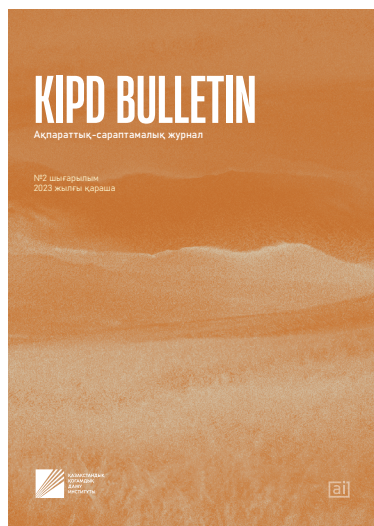
The Future of the Third Sector Research – тек жоғары сапалы академиялық еңбек қана емес, сонымен қатар ғылыми қауымдастыққа бағытталған үндеу. Қазіргі әлеуметтік және саяси өзгерістер жағдайында зерттеу ұстанымдары мен тәжірибелерді қайта пайымдауға дайынбыз ба? Бұл кітап мұндай рефлексияға қажетті теориялық және әдіснамалық құралдар мен уәждер ұсынады.

СІЛТЕМЕЛЕР

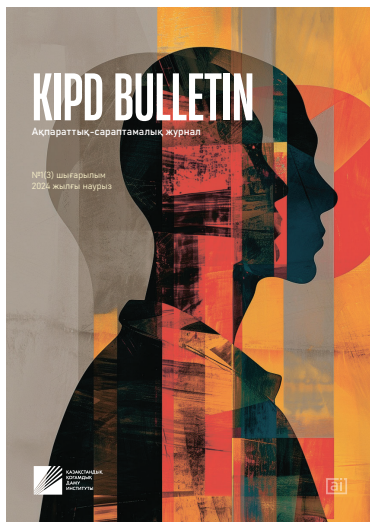
- Алвес, М. А., Басси, А., Кордери, С. (2025). Болашақтағы зерттеу күн тәртібі. Басси А., Акино Алвес М., Кордери С. (ред.) *Үшінші секторды зерттеудің болашағы. ҰЕҰ мен азаматтық қоғамды зерттеу*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67896-7_22
- Брандсен, Т., Мендонка, П., Смит, С. (2025). Үшінші сектор теориясы. Басси А., Акино Алвес М., Кордери С. (ред.) *Үшінші секторды зерттеудің болашағы. ҰЕҰ мен азаматтық қоғамды зерттеу*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67896-7_2
- Гласиус, М., де Ланге, М. (2022). Жаһандық азаматтық қоғамға қысым: ҰЕҰ қызметіне шектеулердің таралуы. Хелшер М., Лист Р. А., Райзер А., Теплер С. (ред.) *Азаматтық қоғам: тұжырымдамалар, сын-тегеуріндер, контекстер*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98008-5_15
- Домарадзка, А. (2025). Тұрақсыз кезеңдегі азаматтық қоғамды түсіну: Польша тәжірибесі. Басси А., Акино Алвес М., Кордери С. (ред.) *Үшінші секторды зерттеудің болашағы. ҰЕҰ мен азаматтық қоғамды зерттеу*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67896-7_7
- Единая платформа интернет-ресурсов государственных органов РК. (2023). Қазақстан Республикасы Үкіметінің ресми сайты. <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/142?lang=ru>
- ОФ «Десента». (2019). *Қазақстандағы азаматтық сектор туралы ұлттық баяндама*. https://decenta.kz/wp-content/uploads/2019/11/Natsionalnyj-doklad_2019.pdf
- Пусадела, И. М. (2025). III бөлімге пікір – Классификация. Басси А., Акино Алвес М., Кордери С. (ред.) *Үшінші секторды зерттеудің болашағы. ҰЕҰ мен азаматтық қоғамды зерттеу*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67896-7_11
- Резерфорд, А. К., Лепер-Шлуп, М., Пераи, Н. А. А. (2025). I бөлім: Азаматтық қоғам, ҰЕҰ және үшінші сектор ұйымдарын жіктеу. Басси А., Акино Алвес М., Кордери С. (ред.) *Үшінші секторды зерттеудің болашағы. ҰЕҰ мен азаматтық қоғамды зерттеу*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67896-7_9
- Руководство по некоммерческим организациям в Системе учета. (2006). *БҰҰ Статистика департаменті*. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_91r.pdf
- Тейлор, Р. (ред.). (2010). *Үшінші секторды зерттеу*. Спрингер баспасы.
- Янг, Д. Р. (2025). I бөлімге пікір – Үшінші сектор теориясы. Басси А., Акино Алвес М., Кордери С. (ред.) *Үшінші секторды зерттеудің болашағы. ҰЕҰ мен азаматтық қоғамды зерттеу*. Спрингер, Чам. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67896-7_3

- 1 **СТРАТЕГИЯЛЫҚ АКТИВТЕР ЛОГИКАСЫ: МУНАЙДАН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТИГЕ ДЕЙІН**
Джефри Диң, Аллан Дефо
- 2 **МИНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ҒЫЛЫМЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТИНІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ШЫҒЫНДАРЫ**
Стюарт Миллс, Сэмюэль Коста, Касс Р. Санштейн
- 3 **НОН-МОДЕРНИЗАЦИЯ: БИЛІК МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ТРАЕКТОРИЯСЫ МЕН СЯСИ ИНСТИТУТТАРДЫҢ ДИНАМИКАСЫ**
Дарон Аджемоглы, Джеймс Робинсон
- 4 **ПРОГРЕСТІҢ ҰЙЫСУЫ: АВТОКРАТИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ЕЛДЕРДЕ ӘЙЕЛ МИНИСТРЛЕРДІҢ ІРІКТЕЛУІ**
Джейкоб Найрап, Хикару Ямагаши, Стюарт Брамүэлл
- 5 **КОЛОНИЗАЦИЯ МА, КОРЕНИЗАЦИЯ МА? СТАЛИНДІК КЕЗЕҢНЕН КЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СОВЕТТІК МОДЕРНИЗАЦИЯНЫҢ БІРҚАТАР КӨРІНІСТЕРІ**
Михаил Акулов, Арслан Аканов

- 1 **ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ «СУ ҚАУІПСІЗДІГІ» ҰҒЫМЫНА БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ШОЛУ**
Стефанос Ксенариос, Әлия Асубаева, Лей Шие, Дженнивер Шеринг, Дәулет Әмірханов, Әлішер Сұлтанов, Сиамак Фазлы
- 2 **ЯДРОЛЫҚ ҚАРУҒА ҚАТЫСТЫ ЭТИКАНЫ ҚАЙТА САРАЛАУ**
Кіші Джозеф С. Най
- 3 **А.УИММЕР. ҰЛТ ҚҰРУ – ЖЫЛДАРДЫ ЕМЕС, ҰРПАҚТАРДЫ ҚАМТИТЫН ПРОЦЕСС**
Сұхбаттасқан Әлібек Қисыбай
- 4 **ЦИФР ДӘУІРІНДЕГІ МЕДИА ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ СЯСАТЫ**
Эмилиано Гроссман
- 5 **ҚИЯЛДАҒЫНЫ ШЫҒА АЙНАЛДЫРАТЫН ФИРМА: ҰЙЫМДАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КЕЛЕШЕК ҚҰРУ**
Женс Беккерт
- 6 **«АТОМ УЛАҒАН ДАЛА: ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОМБАДАН БАС ТARTУ ЖОЛЫ» КІТАБЫНА РЕЦЕНЗИЯ**
Жәнібек Арынов

1

ШВАРЦТЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТЕОРИЯСЫНА ШОЛУ

Шалом Х. Шварц

2

МӘДЕНИЕТТЕРДІ ӨЛШЕУ ЖҮЙЕСІ: ХОФСТЕДЕ МОДЕЛІНІҢ МӘНМӘТІНДЕГІ КӨРІНІСІ

Герт Хофстеде

3

ҰЛТҚА ДЕГЕН КӨЗҚАРАСТЫ ҚАЙТА ҚАЛЫПТАСТЫРУ: ЖАД, БІРЕГЕЙЛІК ЖӘНЕ ЭМОЦИЯ

Алейда Ассман

4

КРЕАТИВ ХАБТАР МЕН МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ДИАЛОГ – ЖАҢА ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ СИПАТҚА ИЕ БАҒЫТ

Марлен Коморовски, Мате Миклош Фодор, Сара Пеппер және Джастин Льюис

5

ӨМІР ЖОЛЫНДА ЖЕКЕ МӘДЕНИЕТТІҢ ӨЗГЕРУІ

Филипп М. Лерш

6

«ҮШІНШІ МӘДЕНИЕТ БАЛАЛАРЫ» ДЕГЕН КІМДЕР? «THIRD CULTURE KIDS: THE EXPERIENCE OF GROWING UP AMONG WORLDS» КІТАБЫНА РЕЦЕНЗИЯ

Ғалия Абдрахманова

1

САЙЛАУДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК КВОТАЛАР САЯСАТҚА ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТЕДІ?

Аманда Клейтон

2

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ СЕКСУАЛ ХАРАССМЕНТ – ЖҮЙЕЛІ ШОЛУ

Фредрик Бондестам, Майя Лундквисти

3

ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕР

Наоми Эллемерс

4

МУНЫ МИЗОГИНИЯ ДЕП АТАҢЫЗ

Рэйчел Лоуен Уокер

5

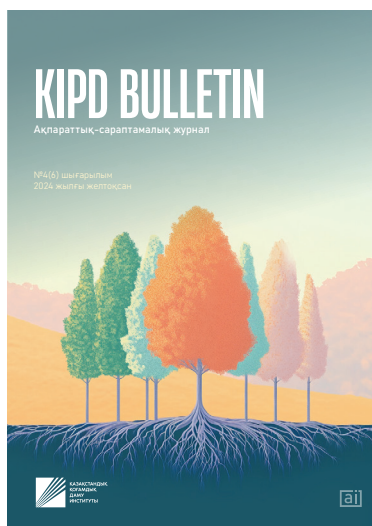
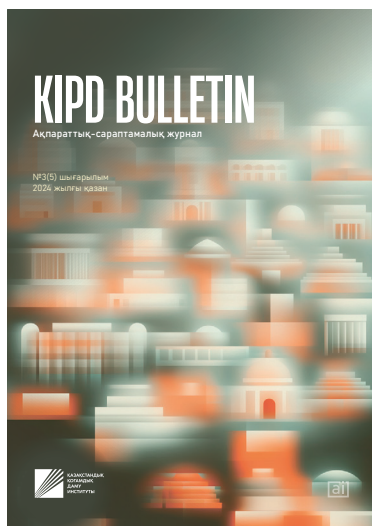
ФЕМИЦИД ДЕГЕН НЕ? БҮҮ ЖӘНЕ КЕШЕНДІ ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕГІ ПРОГРЕСС ӨЛШЕМІ

Сильвия Уолби

6

«МАНСАП ЖӘНЕ ОТБАСЫ: ӘЙЕЛДЕРДІҢ ҒАСЫРҒА СОЗЫЛҒАН ТЕҢДІККЕ САПАРЫ» КІТАБЫНА РЕЦЕНЗИЯ

Айгерім Ерғабылова

- 1 **Д. ШАРИПОВА. ӘЛЕУМЕТТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМ - ӘЛЕУМЕТТІК КАПИТАЛДЫҢ НЕГІЗІ**
Сұхбаттасқан Сезім Аубакирова
 - 2 **МӘДЕНИЕТ АЗАМАТТАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕ МЕ? ИТАЛИЯ АЗАМАТТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ ЗЕРТТЕУ**
Дезире Кампанья, Жулио Каперна, Валентина Монталто
 - 3 **МУЗЕЙЛЕРДІҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ КРЕАТИВ ИНДУСТРИЯМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ ИННОВАЦИЯЛАРҒА ЫҚПАЛ ЕТЕ МЕ?**
Чиара Далле Ногаре және Моника Мурзин-Купис
 - 4 **ӘЛЕУМЕТТІК БАЙЛАНЫСТАР МЕН ДЕНЕ ЖАТТЫҒУЛАРЫ: ЕКІ-ЖАҚТЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫҢ КӨРСЕТКІШІ**
Арран Дэвис, Джейкоб Тейлор, Эмма Козн
 - 5 **ҚОҒАМДЫҚ КІТАПХАНАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИННОВАТОР РЕТІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ**
Бенуа Десмаршелье, Фарида Джеллаль, Фаиз Галлуж
 - 6 **ҚАЛАЛАРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ӨМІР: ҚАЛАЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНУ МЕН ҚОҒАМДЫҚ КЕҢІСТІКТЕРДІ ЗЕРТТЕУ**
Алан Летем және Жек Лейтон
 - 7 **«ПИЕР БУРДИӨНІҢ МӘДЕНИЕТ ТЕОРИЯСЫНА» САРАПТАМАЛЫҚ РЕЦЕНЗИЯ МЕН ТАЛДАУ**
Молдияр Ергебеков
-
- 1 **НЫШАНСЫЗ КЕМСІТУ: ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРЫЛЫМНАН ДИСКРИМИНАЦИЯ САЯСАТЫНА ДЕЙІН**
Диана Попеску-Сарри
 - 2 **ҚАРИЯЛАРДЫ ҚОЛДАУ, ЖАСТАРДЫ ЕЛЕМЕУ МЕ? ЭЙДЖИЗМНІҢ ЕКІ ҚЫРЫ**
Кристофер Братт, Доминик Абрамс және Ханна Дж. Суифт
 - 3 **Ғ. ЖҮСІПБЕК. ШЫҚҚАН ТЕК ЕМЕС, ОРТАҚ ОЙ МЕН ҚҰНДЫЛЫҚТАР АЯСЫНДА БІРІГҮІМІЗ КЕРЕК**
Сұхбаттасқан Бауыржан СЕРІКБАЕВ
 - 4 **САНЫ АЗ ЭТНОСТАР: БҰРЫН СОҢДЫ КӨШІП-ҚОНБАҒАН АДАМДАРДЫҢ ОРТАСЫН ЖАТСЫНУЫ**
Лиза-Мари Краус, Элиф Кескинер және Морис Крул
 - 5 **АЗИЯДАҒЫ САЯСИ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ӘРАЛУАНДЫҒЫ МЕН ЖҰМЫС ОРНЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИЯ: СЫНИ КӨЗҚАРАС ПЕН ЖОЛ КАРТАСЫ**
Мұстафа Ф. Өзбілгін, Жихат Ербил және Нұр Гүндоғду
 - 6 **ӘРАЛУАНДЫҚ, ТЕҢДІК ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИЯ БОЙЫНША БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУ: ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ОҚЫТУ ТӘСІЛДЕРІНЕ ШОЛУ**
Леонор Корсино және Энтони Т. Фуллер
 - 7 **ӘЛЕУМЕТТІК ИНКЛЮЗИЯ ЖӘНЕ КӨПТІЛДІЛІК: ТІЛДІК ӘДІЛДІК ПЕН ТІЛ САЯСАТЫ**
Жомбор Чата және Ласло Марач
 - 8 **«ИНТЕРСЕКЦИОНАЛДЫҚ (2-БАСЫЛЫМ)» КІТАБЫНА РЕЦЕНЗИЯ**
Камила Роллан

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі қолдауымен
«Қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ
тапсырысы бойынша әзірленді

Шығарушы редакторлар:

Бауыржан СЕРІКБАЕВ, Сезім АУБАКИРОВА

Редактор:

Баян ХАСАНОВА

Аудармашылар:

Гүлнұр КАКИМЖАНОВА, Нұржауған МҰҚАНОВА

Иллюстратор:

Жігер МҰРАТХАН

ISSN 3007-164X

9 773007 164006

Мақала мазмұны тапсырыс берушілердің пікірін білдірмейді.
Басылымы офсеттік. Қаріп түрі «Roboto»
Баспа табағы 10.
Саны 100 дана.

climate neutral
powered by Climate Partner®
Print | ID 11854-1712-1003

RECYCLED
Paper made from
recycled material
FSC® C118112

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ